

లింగమగుంట తిమ్మకవి కృత

సులక్షణ సారము

(చందశాస్త్రము)

-: వ్యాఖ్యాత :-

డాక్టర్. శ్రీ జొన్నలగడ్డ మృత్యుంజయరావు, ఎం.ఎ., పి.హెచ్.డి

ఆంధ్రభాషా శాఖాద్యక్షులు (ఐఐఐ)

ప్రభుత్వ కళాశాలలు

300
R

© 73444

బ్లిక్ షెప్

మెయిన్ రోడ్, రాజమండ్రి - 1.

సంలక్షణ సారము
(చంద్రికా ప్రము)

లింగమగుంట తిమ్మకవి ప్రణీతము

వ్యాఖ్యానము

డా. శ్రీ జొన్నలగడ్డ మృత్యుంజయరావు

M. A., Ph. D.

ఆంధ్ర భాషా శాఖాధ్యక్షులు (రిటైర్డు)

ప్రభుత్వ కళాశాలలు.

Acc. No: 24285

© 73444

రోహిణి పబ్లికేషన్స్

మెయిన్ రోడ్, రాజమండ్రి-1

సు ల క్ష ణ సా ర ము

—జొన్నంగడ్డ మృత్యుంజయశాస్త్రి

© వ్యాఖ్యాన హక్కులు ప్రకాశకులవి.

ప్రథమ ముద్రణ :

సెప్టెంబరు - 1997

వెల : రు. 35/-

ప్రతిపాదన
మంజూరు

ముద్రణ :

వంశీకృష్ణా ప్రింట్స్

విజయవాడ - 2.

ప్రకాశకులు :

ఫోన్ : 73444

రోహిణి పబ్లికేషన్స్

మెయిన్ రోడ్. రాజమండ్రి-1

పీఠిక

ఆంధ్ర భాషలో చందస్సు నేర్చుకొనఁగోరు వారికి సులక్షణసారము ప్రథమ పాఠ్యమైన గ్రంథము.

లింగమగుంట తిమ్మకవియే తద్గ్రంథకర్త. ఇది వెల్లంకితాతం భట్టు కృతమని ప్రచారం నందినది. కాని యది తప్పు. తాతంభట్టు వ్రాసినది కావ్య చింతామణి గాని సులక్షణసారము గాదు.

తిమ్మకవి ప్రథమ శాఖ నియోగి బ్రాహ్మణుడు. కాత్యాయన సూత్రుడు. కాళ్యప సగోత్రుడు, తండ్రి లక్ష్మయ్య; తల్లి తిమ్మాంబ, తాత సర్వన్న. అగ్రజుడు రామకవి. రామకవి రచించిన మత్స్య, వామన పురాణములకుఁ దాను తేజకుఁడనని యీ కవి చెప్పికొనెను.

అన్నయగు రామకవి క్రీ. శ. 1500-70 ప్రాంతము వాఁడగు తెనాలి రామకృష్ణ కవి కల్లుఁదగుటచే రామకవియు నతని తమ్ముఁడగు మన తిమ్మకవియు రామకృష్ణ కవికంటె వయసున నిరువది యిరువది యైదు సంవత్సరములు చిన్నవారయియుండురని తలఁపవచ్చు. అందుచేఁ దిమ్మకవి క్రీ. శ. 1550 ప్రాంతమున నీ గ్రంథమును రచించియుండును.

తిమ్మకవి లింగమగుంట గ్రామ నివాసి. ఇతఁడు రామకృష్ణ కవి గురువగు భట్టరు చిక్కాచార్యుల శిష్యుడు. లింగమగుంట సమీప గ్రామ మైన చదలువాడలోని శ్రీరామునిఁ దన ఇష్టతై వముగా స్తుతించినాడు.

తిమ్మకవి తనకు ముందు వెలసిన లక్షణ గ్రంథములను ఖరీకీలించి వలసిన విషయముల నందుండి గ్రహించి యీ సులక్షణసారమును రచించెను. ఇందుఁగవి కొన్నిటికి స్వయముగ లక్ష్యలక్షణములనురచించి కొన్నిటికి ఇతర గ్రంథముల నుండి గ్రహించెను. భీమన చందము, కావ్యాలంకార చూడామణి, అనంతని చందము, కావ్య చింతామణి, చిత్ర

కవి పెద్దన లక్షణసార సంగ్రహము, శ్రీధరచ్చందము, అధర్వణచ్చందము, గోకర్ణచ్చందము, కవిగణాంకుశము, కవి సర్పగారుడము, వాదాంగ చూడామణి, లక్షణ చూడామణి, ఉత్తమ గండచ్చందము, కవి జన సంజీవని మున్నగు లక్షణ గ్రంథముల నుండి పద్యములు స్వీకరింపఁబడినవి. కవిత్రయ భారతము, అధర్వణ భారతము, భాస్కర, రంగనాథ, మొల్ల రామాయణములు, దశకుమార చరిత్ర, యయాతి చరిత్ర, చంద్రభాను చరిత్ర, ప్రహ్లాదాష్టాష్టానము, పంచబాణ విలాసము మున్నగు గ్రంథముల నుండియు, భీమకవి చాటువుల నుండియుఁ బద్యము లుదాహృతములు.

తిమ్మకవిఁ బూర్వులగు భీమన, పెద్దన, అనంతఁడు మున్నగు వారు స్వయముగా లక్ష్యలక్షణములు రచింపఁగా, నితఁడు తన లక్షణముల కెతర గ్రంథముల నుండి లక్ష్యములను గ్రహించెను. ఇతని తరువాతివాఁడగు నప్పకవి యీ విషయమున నితని మార్గము ననుసరించెను.

ఈ వ్యాఖ్యానమును శ్రీ రావూరి దొరసామి శర్మగారి సులక్షణ సార వ్యాఖ్యానము ననుసరించి రచించితిని. వారికి నేనెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడను.

ఇటువంటి యపు రూపములయిన, క్రమముగాఁ గనుమఱుఁగగు చున్న గ్రంథములను వ్యయప్రయాసంకోర్చి మరల వెలుఁగులోనికిఁ దీసికొని వచ్చుచూ విద్యార్థి లోకమునకెఱేని భాషాసేవ చేయుచున్న రోహిణి పబ్లికేషన్సు వారి ప్రయత్నము మిక్కిలి యభినందనీయము.

దీనిని వ్యాఖ్యానించు నదృష్టమును నాకుఁ గలిగించిన వారికి నేను మిక్కిలి కృతజ్ఞుఁడను.

జొన్నలగడ్డ మృత్యుంజయరావు

విషయ సూచిక

విషయము

పేజీ నెం.

అవతారిక

9

చందోమహిమ

10

నంజ్ఞా ప్రకరణము

12

మాత్రాలక్షణము

గురు లఘువుల స్వభావము

గురులఘువులకు గుణులు

గణస్వరూప నిరూపణము

సమప్రధాన గణములు

ప్రధాన గణములకు ఉదా.

ఉపగణములు : సూర్యేంద్ర

వృత్తగణ ప్రస్తావము

చంద్ర గణములు

సూర్యేంద్ర చంద్రగణోత్పత్తి

జాతుప జాతులు

25

కందము

ఉత్సాహ

ద్విపద

తరువాత

మధ్యాక్షర

ఆటవెలిది-తేటగీతి

ఆటవెలిది

తేటగీతి

సీసపద్యము

ద్విపదాదుల విశ్రమ స్థానములు

వృత్తములు

37

ఇరువదియాలు చందములు

ఉత్పలమాలావృత్తము

చంపక మాలావృత్తము

శార్దూల విక్రీడితము

మత్తేభ విక్రీడితము

మత్తకోకిల

ద్రువకోకిల (తరలము)

పృథ్వి

సరసాంకము

నగ్ధర

మహాస్రగ్ధర

స్రగ్విణి

భుజంగ ప్రయాత

తోవకము

పాదపము

తోటకము

తోదకము

వనంతలిలక

మదన

సుగంధి

మానిని

మానిని

తరలి

ఇంద్రవజ్ర

ఉపజాతి

రఘోద్దత

వాళస్తము

మేఘవిస్ఫూర్ణితము

మణిరంగ

విద్యున్నార

చంద్రకళ

క్రౌంచపదము

మరియజము

మంగళమహాశ్రీ

రియవిభాతి

రియవిభాతురికు యతివిర్ణయము

రమణకము

యతిప్రాసాలు

యతి పర్యాయపదములు

యతిమైత్రి

వరవయతి

వర్ణయతి

ఎక్కటి యతి

చక్కటి యతి

పంచజామరము

తరళము

కవిరాజ విరాజితము

శిఖరిణి

ఉపేంద్రవజ్ర

మందాక్రౌంత

స్వాగతము

ఇంద్రవంశము

భద్రకము

వనమయూరము

ద్రుతవిలంబిత

అంబురుహము

సాధ్వి

ప్రభు

రియగ్రాహి

రియగ్రాహి

రిక్షణి

దండకము

యతి విర్వచనము

యతిశ్లేషములు

సంయుక్తయతి

దేశీయ యతి

పోలికపడి

అనుస్వార యతి

స్వరయతి

జూవడి

ప్రభయతి

శౌభాగ్యయతి

భిన్నయతి

అభిన్నయతి

అభేదయతి

నిత్యసమాసయతి

అదేశయతి

కాకుస్వరయతి

అఖండయతి

జ్ఞావడి

నిత్యయతి

పరరూపయతి

ప్రాసములు

సుకర ప్రాసము

దుష్కర ప్రాసము

ద్విప్రాసము

కావ్యాది గ్రహ్యవర్ణ విచారము

పంచభూత బీజాక్షరములు

అగ్ని బీజాక్షరములు

ఉదక బీజాక్షరములు

యావడి

మావడి

విభాగయతి

ప్రాసయతి

ప్రాదియతి

భిన్నయతికి అభిన్నయతికి భేదము

వృద్ధియతి

స్థితయతి

వికల్పయతి

రివడి

ఉభయ యతి

యశవర్గద్వయ యతి

సరస స్వత యతి

అనునాసిక వికల్పయతి

ఐకారయతి

తావడి

షడ్విధప్రాసములు

అనుప్రాసము

అంత్యప్రాసము

త్రిప్రాసము.

134

వాయు బీజాక్షరములు

భూ బీజాక్షరములు

అకాశ బీజాక్షరములు

సంతభూత బీజాక్షరములు
శ్రీకార ప్రభావము
వర్ణములకు జాతులు
సంయుక్తాక్షర ప్రయోగ విధి

గణప్రయోగ విచారము

గణోత్పత్తి క్రమము
గణాధి దైవములు
గణములకు జాతులు
గణ లింగములు
గణముల ఛాయలు.

అమృతాక్షర విషమాక్షరములు
అక్షరములకు గ్రహాధిపతులు
మాతృకాపూజనము
కావ్యాది వర్ణశుద్ధి.

అష్టగణ లక్షణములు
గణఫలములు
గణములకు జాతులు
గణయోనులు

గణ సంయోగములు

హగణ సంయోగము
రగణ సంయోగము
తగణ సంయోగము
భగణ సంయోగము
గణ సంయోగ ప్రభావము
నక్షత్ర గుణ దోషములు
దగ్ధజ్వలిత ధూమిత నక్షత్రములు
శుభ పాప గ్రహములు
కృతి రచనకుఁ బ్రకృత వారములు.

యగణ సంయోగము
సగణ సంయోగము
జగణ సంయోగము
నగణ సంయోగము
గణ సంయోగ విశేషములు
జీవవిర్జీవ నక్షత్రములు-తత్పలములు
గణగ్రహమైత్రి
గ్రహముల ఛాయలు

156

అనుబంధము

సమ వృత్తముల పట్టిక
యతుల పోలిక.

యతి భేదముల పట్టిక

177

వల్లంకి తాతంభట్టు కృతిగాఽబసిద్ధమైన

సు ల క్షణ సా ర ము

(చందశ్శాస్త్రము)

లింగమగుంట తిమ్మకవి

విరచితము

అ వ తా రి క

క. శ్రీ వనితానమ భూతన

యా వక్షోజార్ద్రకుంకు శ్ర మాంకిత వత్సన్

బావనతర చార్మితుని

నేవించెదఁ జదలువాడ శ్ర శ్రీ తఘరామున్. 1

లక్ష్మీదేవితో నమానురాలయిన సీతాదేవి కుచములందలి తడిసిన
కుంకుమముచే చిహ్నితమైన తొమ్ము గలవాఁడును, మిక్కిలి పవిత్రమైన
చరిత్రగలవాఁడును అగు చదలవాడలోని శ్రీరఘరాముని గొలిచెదను.

సీ. శ్రీ వైష్ణవహీతుండఁ, శ్ర జిక్కయభట్టరు

శిష్యుడఁ, గవితావి శ్ర జేష శేష

తులిత నర్వార్య పౌ శ్ర త్రుండ, లక్ష్మయకుఁ ది

మ్మాంబకు సుతుడఁ, బే. రనకు మాచ

నకు రామకవివరు శ నకు ననుజన్ముడ,
 నా రామకవిచెప్పు శ నట్టి మహిత
 మత్స్య పురాణ వా శ మన పురాణాది న
 త్కవితల కెల్ల లే శ ఖకుడ, వృద్ధ

గీ. కుండికాతీర లింగమ శ గుంట నామ
 పట్టణస్థితకుండ, సా శ భాగ్య యుతుడ,
 నాదిశాఖా ప్రస ర్తన శ నమరువాడ,
 గాశ్యపనగోత్రుడను, దిమ్మ శ కవిని నేను. 2

నేను శ్రీవైష్ణవహితుడను. చిక్కయ వట్టరు శిష్యుడను. కవితా
 విశేషమునందు శేషునితో దుబ్బుడయిన సర్వార్థుని పొత్తుడను.
 లక్ష్మయ్యకుఁ దిమ్మాంబకుఁ గుమారుడను. పేరన మాచన రామకవివరు
 లకుఁ దమ్ముడను, రామకవి రచిత మత్స్య వామన పురాణాదులకు లేఖకు
 డను. వృద్ధ కుండికాతీరస్థ లింగమగుంట నామక పత్తన స్థితుడను.
 ఆదిశాఖా ప్రసర్తనుడను. కాశ్యపనగోత్రుడను, తిమ్మకవిని.

చందోమహిమ

క. విద్యలలోపల నుత్తమ
 విద్య కవిత్యంబు; మఱి క శ విత్వము చందో
 వేద్యము గావునఁ జెప్పెద
 హృద్యంబుగఁ గవిత చంద శ మేర్పడఁగృష్టా! 3
 (అనంతని చందము)

విద్యలన్నిటియందును కవిత్య ముత్తమము. కవిత్యము చంద
 స్సుచేఁ దెలియఁదగినది. కావునఁ గవితా విదము సృష్టమగునట్లు హృద్య
 ముగాఁ జెప్పెదను.

క. లక్షణ శాస్త్రములెల్లఁ బ
 రీక్షించుటఁ గొంత కొంత యెఱిఁగిన వాఁడన్.
 లాక్షణి కానుగ్రహత సు
 లక్షణసారము రచింతు శ్ లక్ష్యము లమరన్. 4

నేను లక్షణ శాస్త్రముల నన్నింటిని బరీక్షించినవాఁడ నగుటచే ఛంద
 శాస్త్రమును గొంత కొంత తెలిసినవాఁడను. పూర్వాలాక్షణికాను గ్రహ
 ముచే లక్ష్యములతో సులక్షణ సారమును రచింతును.

తే. కొందఁ టెంచెడు రీతులఁ శ్ గొందఁటెంచ,
 రందఱును జెప్పినవి గొన్ని శ్ యనియు నవియు
 దొరయఁగాఁగూర్చి కవి నమ్మ శ్ తులను వ్రాయు
 దుక్త లక్ష్యాన్వందంలు లా శ్ ధోక్తులెనయ. 5
 పూర్వాలాక్షణికులు కొందఱు చెప్పిన వానిని మఱికొందఁ టంగీక
 రింపలేదు. అందఱును జెప్పిన ఆయా లక్ష్యములను నకలకవి నమ్మతము
 లను లక్ష్యములతో వీ సులక్షణ సారమును రచింతును.

తే. గ్రంథ సామగ్రి గలుగుటఁ శ్ బ్రతిపదమున
 కన్ని లక్షణములు వ్రాయు శ్ దనిన నందు
 గ్రంథ విస్తరమగుఁ గానఁ శ్ గదిత సూత్ర
 మెన్నిటను దేటపడు నన్ని శ్ యే రచింతు. 6

పెక్కు లక్షణ గ్రంథము లుండుటచేఁ బ్రతి పదమునకును లక్షణము
 చెప్పినచో గ్రంథము పెరుఁగును. కావున నేమి చెప్పిన గవిత్వా లక్షణము
 తెలియునో దానిని మాత్రమే వ్రాయుదును.

కావున నిది ఛందస్సార మగుటచే దీనికి సులక్షణసారమును పేరు
 సార్థకము.

సంజ్ఞా ప్రకరణము

మాత్రా లక్షణము

- క. మాత్రయన నొక్కలఘువగు
మాత్రలు రెండైన గురువు శ్ర మఱియొన్నబడున్;
భాత్రిని నఱువది నాలుగు
మాత్రలుగాఁగందమునకు శ్ర మాత్రలు వెలసెన్. 7

మాత్ర యనఁగా తెప్పపాటు కాలము. ఒక మాత్రా కాలములో నుచ్చరింపఁబడు అక్షరము లఘువు అనఁబడును. ఉదా. అ, ఇ, ఉ, ఋ, క, చ, ట మున్నగునవి. రెండు మాత్రల కాలములో నుచ్చరింపఁబడు అక్షరము గురువు. ఉదా. ఆ, ఈ, ఊ, ఋ, ఐ, ఔ, కౌ, చౌ, టౌ మున్నగునవి.

కంద పద్యమున మొత్తము అఱువది నాలుగు మాత్రలుండును.

గురు లఘువుల స్వరూపము

- క. వివిధముగఁ జూపి వలికెడు
నవియును, మఱి యూఁదివలుకుశనవియును గురువుల్;
భువి నిలిపి వలుకు వర్ణము
లవియొల్లను లఘువులయ్యె; శ్ర సంబుధి శయనా! కి
(అనంతుని చందము)

దీర్ఘచ్చులును, దీర్ఘచ్చులతోఁ గూడినహల్లులును గురువులు. ఉదా: ఆ, ఈ, ఊ, ఋ, ఏ, ఐ, ఔ; కౌ, గౌ, చౌ, కై, కౌ మొదలగు నవి. మఱియు ఊఁది పలుకఁబడు అక్షరములు గురువులు, ద్విత్వాక్షరము నకుగాని, సంయుక్తాక్షరమునకుఁగాని ముందున్న అక్షరము గురువు.

అమ్మ, కర్త, నిలిపి పలుకఁబడు వర్ణములు లఘువులు. అనఁగా ఏక మాత్రా కాలములోఁ బలుకఁబడు వర్ణములు లఘువులు. ఉదా. అ, ఇ, ఊ, కృ, క, ఖ, చ మొదలగునవి.

క. గురువులు-నిడుదలు, జిడ్డ

క్కరములు బొట్టుల పిఱుంద శ కడ నూఁదిన య

క్కరములు; పెఱయవి లఘువులు;

గురులఘువులు మూఁడు గూడి శ కొనగణములగున్

(భీమన చందము)

దీర్ఘాక్షరములు, ద్విత్వ, సంయుక్తాక్షరములకు ముందున్న యక్షరములు, పూర్వానుస్వారమునకు ముందున్న అక్షరములు గురువులు, తక్కినవి లఘువులు. ఉదా. అ, ఐ, ఔ, కా, కై, చక్కన, సర్వ, అం, కం ద్విత్వ సంయుక్తాక్షరములకు ముందున్న అక్షరములు గురువులగాని, ఆ ద్విత్వ సంయుక్తములు లఘువులే. ఉదా. కర్త ఇందు 'క' గురువు 'ర్త' లఘువు.

విసర్గముతోఁ గూడిన అక్షరములు గురువులు. ఉదా. అః, కః.

పొల్లలతోఁ గూడినవియు గురువులు. అన్, కల్, ముల్, దుల్, ఆల్ అనునది ఏకాక్షరమే.

ఏక పదములోఁగాని ఏకనమాసములోఁగాని ద్విత్వ సంయుక్తాక్షరములకు ముందున్న అక్షరములే గురువులగును. కాని వేర్వేరు పదములలో ద్విత్వ, సంయుక్తాక్షరములకు ముందఱి యక్షరము లూఁదఁబడకపోవుటచేనవి గురువులుకావు.

ఉదా. ప్రణ్యము ఇందు 'పు' వర్ణము గురువు.

పుణ్యక్షేత్రము. ఇందు 'పుణ్యక్షేత్రమనునది యొక సమాసము గావున ఇందలి 'ఱ్య' గురువగును.

రాముడు క్షత్రియవీరుడు-ఇవి వేర్వేరు పదములు గావున 'క్ష' అను సంయుక్తాక్షరమునకు ముందున్నను, 'డు'వర్ణము గురువు కాదు లఘువే.

గురువులు కాని యక్షరములు లఘువులు.

గురులఘువులు మూడు కూడుకొన్నచో గణమగును. గణములలో గొన్ని యేకాక్షరములు. కొన్ని రెండక్షరములతోఁగూడికొన్నవి. కొన్ని మూడక్షరములు గలవి. యెక్కువైనవి నాలుగక్షరములు గలవు.

గురులఘువులకు గుణులు

క. గురువులకు సంజ్ఞ యొక్క-

ట్ల రయం దలక్రిందు వ్రాయు శ నటులం జెలగున్;
ధత్తై లఘువులు వెలయున్

గరిమన్ నిడుగీటు వ్రాయు శ కరణి ముకుందా! 10

తెలుగులో ఒకటి యను సంఖ్య గుణులగు 'గ' అనుదానివి దలక్రిందుగా వ్రాసితిమేని, అది గురువునకు గుర్తు. 'ల' అను విధముగా విలువుగీతను వ్రాసితిమేని, అది లఘువునకుఁ జిహ్నము.

గణ స్వరూప నిరూపణము

క. గగణంబగు నేక గురువు,

లగణంబగు నేక లఘువు శ లాలిత్యముగా,

వగణమగు లఘువు గురువును,

హగణంబగు గురువు లఘు వ శ హర్పతిలేజా. 11

(భీమన చందము)

U I

U I - గల - హ - శౌరి

U U

U U - గగ - గా - కృష్ణా

సమ గణములు లేదా ప్రధాన గణములు

క. గురువులు మూడిడ మగణము,
 పరగంగా నాది గురువు శ భగణం బయ్యెన్;
 ధరమధ్య గురువు జగణము,
 నరనగుణా! యంత్యగురువు శ నగణం బయ్యెన్. 14
 (భీమన చందము)

క. నగణంబు మూడు లఘువులు,
 యగణంబున కాదిలఘువు, శ యమతనయ నిభా!
 రగణంబు మధ్యలఘువగు,
 తగణంబున కంత్యలఘువు, శ చాక్షిణ్యనిధీ! 15
 (భీమన చందము)

ఇవి యెనిమిది

1. మగణము - మూడక్షరములును గురువులుగాఁ గలది U U U
2. భగణము - ఒక గురువు, రెండు లఘువులు గలది. U I I
3. జగణము - మధ్యాక్షరము గురువుగాఁ గలది. I U I
4. నగణము - చివరి యక్షరము గురువుగాఁ గలది. I I U
5. వగణము - మూడక్షరములును లఘువులుగాఁగలది. I I I
6. యగణము - మొదటి యక్షరము లఘువు, తక్కిన రెండును గురువులుగాఁగలది. I U U

7. రగణము - మధ్యాక్షరము లఘువుగాఁ గలది. U I U

8. తగణము - చివరి యక్షరము లఘువుగాఁ గలది. U U I

ప్రధాన గణముల తుదాహరణములు

క. మగణము 'శ్రీనాథా' యన
భగణము 'కేశవ' యనంగఁ శ్రీ బరికింపగా;
జగణము 'ముకుంద' యనఁగా,
సగణము 'వరదా' యనంగ శ్రీ సర్వజ్ఞనిధీ! 16

క. సగణము 'వరద' యనఁగా,
జగతి 'మూరారీ' యనంగఁ శ్రీ భను యగణంబున్,
రగణంబు 'మూఢవా' యన,
తగణము 'దైత్యాధి' యనంగఁ శ్రీ దామరసాక్షా! 17

సంఖ్య — గణము — గుణులు — తుదాహరణములు

1. మగణము - U U U - శ్రీనాథా

2. భగణము - U I I - శ్రీహరి

3. జగణము - I U I - విరించి

4. సగణము - I I U - స గ రీ

3)

5. నగణము - 1 1 1 - 1 1 1

6. యగణము - 1 0 0 - 1 0 0

6. రగణము - 0 1 0 - 0 1 0

8. తగణము - 0 0 1 - 0 0 1

క. నగణమువయి గురువున్నన్
నగమగు, లఘువున్న యెడల శ నలమగు వరుసన్,
నగణము వయి లఘువున్నన్
దగనలమగుఁ గంజహిత ను శ ధాకరనయనా! 18

1. నగణము పయి గురువున్నచో 'నగము' 1 1 1 0 వరదుఁడా

2. నగణము పయి లఘువున్నచో 'నలము' 1 1 1 1 వరదుఁడు

3. నగణము పయి లఘువున్నచో 'సలము' 1 1 0 1 వరదుండు

ఉపగణములు - సూర్యేంద్ర చంద్రగణములు

క. నల, నగ, నల, భ, ర, తలునా
నలమిని నీయాఱు గణము శ లింద్రగణంబుల్;
గల, నగణములీ రెండును
జలజాప్త గణంబు లయ్యె శ జగదాధారా! 19

సూర్యగణములు రెండు.

U I

1. హగణము - U I - రామ

III

2. నగణము - III - శివుడు

ఇంద్రగణములు ఆఱు

III U

1. నలము - IIII - వరదుడు

IIII U

2. నగము - IIII U - వరదుడు

IIUI

3. నలము - IIUI - వరదుడు

UII

4. భ - UII - రాముడు

UIU

5. ర - UIU - శంకరా

UII

6. త - UII - దైత్యుని

చంద్ర గణములు పదునాలుగు

IIII UU

1. నగగ , IIIIUU కమలవైరి

IIII UI

2. నహ IIIIUUI కమలవైరి

IIUII

3. సలలి IIUII కమలానన

		U I I I	శ్రీకరము
4. భల	U I I I		
		U I I U	వానరము
5. భ గురు	U I I U		
		U U U I	శ్రీరాముండు
6. మ లఘు	U U U I		
		I I U I U	భువనేశ్వరీ
7. సవ	I I U I U		
		I I U U I	దితిజదేవ్విషి
8. సహ	I I U U I		
		U U I I	సీ తా ప తి
9. తల	U U I I		
		U I U I	కైటభారి
10. రల	U I U I		
		I I I I U	గజవరదా
11. నవ	I I I I U		
		I I I I I	ధరణిపతి
12. నలల	I I I I I		
		U I U U	పాండితీశ్రీ
13. రగురు	U I U U		
		U U I U	చంద్రాననా
14. తగ	U U I U		

వృత్తగణ ప్రస్తారము

క. చాలుగను నర్వగురులిడి,
లాలితముగ గురువు క్రింద శ లఘువు, వలవటన్
ఓలి నమంబులు, దావలి
వ్రాలకు గురువులను నిల్పి, శ బ్రస్తారమగున్. 20

క. ఎన్నవ ఛందం బడిగిన
నన్నియ గురులిడుచు మఱి గ శ ణావృకమునుదా,
బన్నుచు లఘువులె తుదగా
నెన్నిక నిడ వృత్త సంఖ్య శ వర్షడవచ్చున్. 21
ఛందః ప్రస్తార పద్ధతి ఈ పద్యమునఁ జెప్పఁబడినది.

వృత్తములు అక్షరగణ నిబద్ధములు. వీని యందు నాలుగు పాదము లుండును. వృత్తపాదమున నొక యక్షరము మొదలు ఇరువది యాక్షరముల వఱకు నుండును. వృత్తపాదమున నెన్ని యక్షరము లుండునో యా వృత్త మన్నవ ఛందమున బుట్టినదని యెంచవలయును. కావున ఇరువదాఱు ఛందము బున్నవని యెఱుఁగవలయును. ఆయా ఛంద ములతోఁ బుట్టు గురులఘుక్రమమును దెల్పు గణితమునకుఁ బ్రస్తార మని పేరు.

ప్రస్తార విధానము

ఎన్నవ ఛందమునకుఁ బ్రస్తారము చేయవలయునో అన్ని గురు వులు అడ్డముగా వ్రాసి, మొదటి గురువు క్రింద లఘు వుంచి, దాని కుడి ప్రక్క (వలపల)పై వరుసలో నున్న వానినే విలువవలయును. మొదటి గురువు క్రింద లఘువు నుంచవలయును. ఎడమ ప్రక్క (దావల) గురువు

క్రింద లఘువును, లఘువు క్రింద గురువును వ్రాయవలెను. ఇట్లే తక్కిన వరుసలలో మొదటి గురువు క్రింద లఘువును నిలిపి, వలసల పై వరుసలో నున్న గురు లఘువులను నమముగా గురువు క్రింద గురువును, లఘువు క్రింద లఘువును జెట్టి, దాసల గురువు క్రింద లఘువును, లఘువు క్రింద గురువును వ్రాయవలెను. ఈ రీతిగా మొదట ఎన్ని గురువులు మొదట నుంచితిమో అన్ని లఘువులు వచ్చు వఱకును వ్రాయవలయును. ఇట్టి గణనా పద్ధతికే ప్రస్తార మని పేరు.

ఈ దిగువ నిచ్చిన దానినిబట్టి ప్రస్తార విధానము తేటపడగలదు

మొదటి ఛందము

మూడవ ఛందము

U

U U U

I

I U U

రెండవ ఛందము

U I U

U U

I I U

I U

U U I

U I

I U I

I I

U I I

I I I

మొదటి ఛందమున రెండు వృత్తములును, రెండవ ఛందమున నాలుగు వృత్తములును, మూడవ ఛందమున ఎనిమిది వృత్తములును— ఇట్లే తరువాతి ఛందములలో రెట్టింపుగా వృత్తములు జనించునని తెలియ వలయును.

వృత్త సంఖ్యను జెప్పెడు విధము

6-వ ఛందమునకు వృత్త సంఖ్య.

U U U U U U

2 4 8 16 32 64

6-వ ఛందమునకు 64 వృత్తములు పుట్టునని యెఱుఁగునది.

సూర్యేంద్ర చంద్రగణోత్పత్తి

క. ద్విత్రిచతుర్గు భవములు

ధాత్రీధర, రెండు నుడువ, శ్రీ దక్కిన గణముల

మిత్రేంద్ర చంద్రులనఁ దగు

మాత్రాది గణములు మొదల శ్రీ మాత్ర లిడంగన్ 22

చందః ప్రస్తారము నుండి యుప గణములయిన సూర్యేంద్ర చంద్ర గణముల యుత్పత్తి నెఱుఁగు మార్గమీ పద్యము తెలుపుచున్నది.

రెండు, మూడు నాలుగు చందములు ప్రస్తరించి అందు మొదటి రెండు వరుసలు విడిచి తక్కిన బింతులలో మొట్టమొదట లఘువున్న దానికి మొదటి మఱియొక లఘువు విలిపి గణములు చేసిన రెండవ చందము లోనికి సూర్యగణములు, మూడవ చందములోనికి ఇంద్ర గణములు నాలుగవ చందములోనికి చంద్ర గణములు నగును.

సూర్యేంద్ర చంద్ర గణ ప్రస్తారము

రెండవ చందమునఁ బుట్టిన సూర్యగణములు

UU | ఈ మొదటి రెండు వరుసలు విడిచిపెట్టవలయును.

U | (గల) హ

III (ఇది మాత్రాదిగణముగాన దీని మొదట మఱియొక

మొత్తం 2 గణములు | అనఁగా లఘువు నిలుపవలయును)

మూడవ చందమునఁ బుట్టిన ఇంద్రగణములు

UUU | ఈ మొదటి రెండు వరుసలు విడిచిపెట్టవలయును.

U I U - ర
 I I I U - నగ
 U U I - త
 I I U I - సరి
 U I I - భ
 I I I I - నరి

మొత్తం 6 గణములు ఇంద్రగణములు

నాల్గవ చండమునఁ బుట్టిన చంద్రగణములు

U U U U	ఈ మొదటి రెండు వరుసలు విడిచి పెట్టవలయును.
I U U U	

U I U U - ర - గురు
 I I I U U - నగగ
 U U I U - తగ
 I I U I U - సవ
 U I I U - భ గురు
 I I I I U - నవ
 U U U I - మరి ఘ
 I I U U I - సహ
 U I U I - రరి
 I I I U I - సహ
 U U I I - తరి
 I I U I I - సరిరి
 U I I I - భరి
 I I I I I - నరిరి

మొత్తము 14 గణములు చంద్రగణములు

జాతు ప జాతులు

పద్యములు వృత్తములనియు, జాతు లనియు రెండు విధములు. అక్షరగణ నిబద్ధములు వృత్తములు. ఉత్పలమాల, చంపకమాల, శార్దూలము, మత్తేభము మున్నగునవి వృత్తములు.

మాత్రాగణ నిబద్ధములు జాతులు. జాతులయందు మాత్రాగణములే. కాక ఉపగణములుగూడ నుండును.

ఉపజాతులను భేద మొకటి గలదు.

కందము, ఉచ్ఛాహ, ద్విపద, తరువోజ, ఆక్కర మున్నగునవి జాతులు.

తేటగీతి, ఆటవెలిది, సీసము అనునవి ఉపజాతులు.

జాతులకు వృత్తములవలె యతిప్రాస నియమము గలదు.

ఉపజాతులకుఁ బ్రాస నియమములేదు. ఉపజాతులు కేవలము దేశి పద్యములు.

ఇండుఁ బ్రసిద్ధములైన జాతులు మాత్రమే చెప్పఁబడును.

కంధము

క. కందము:—త్రిశర గణంబుల

కందము, గాభజనలము ౩ లట, వడి మూటన్

బొందును, నలశల నాటిట

నొందుం, దుదగురువు, జగణ ౩ ముండదు బేసిన్ 23

త్రి = 3 శర = 5. మన్మథ శరము లైదు కావున శరమను నది 5 సంఖ్యను జెప్పును.

కందమున నాలుగు పాదములుండును.

4)

మొదటి పాదమున మూడు గణములును, రెండవ పాదమున అయిదు గణములును ఉండవలయును. అట్లే మూడవ పాదమున మూడు గణములును, నాల్గవ పాదమున అయిదు గణములును ఉండవలయును.

ఆ యెనిమిదియు 1. గగ, 2. భ, 3. జ, 4. స, 5. సలములను గణములలో నేవియైనను గావలయును.

ఆఱవ గణము 'నలము'గాని, 'జ' గణముగాని కావలయును.

రెండవ, నాల్గవ పాదముల కడపటి యక్షరము గురువు కావలయును. అనగా, గగ, సగణములలో నేదో యొకటి కావలయును.

దేసిగణము—అనగా మొదటిది, మూడవది, అయిదవది, ఏడవది జగణము కారాదు.

రెండవ పాదమునను, నాల్గవ పాదమునను నాల్గవ గణము మొదటి యక్షరము యతియై యుండవలయును.

ఈ లక్షణము పయి పద్యముననే సమన్వయింపఁబడును.

మొదటి పాదము

U		U		
కండము	త్రిశతగ	ఇంబుల		
భ	నల	భ		
U	U			U U
నందము	గా భజ	స నలము	లటవడి	మూటన్
భ	భ	నల	నల	గగ

ఈ పద్యములో ఆఱవ గణము 'నల,' 'జ' గణములలోనొక్కటి యై యుండవలయునను నియమము చొప్పున 'నలము' అయియున్నది.

1, 3, 5, 7 అను దేసిగణములలో 'జ' గణములేదు.

రెండవ పాదము కడపటి 'టన్' అని గురువున్నది.

నాల్గవ గణము మొదటి యక్షరముతో యతిమైత్రి చెల్లినది.

(అ—అ).

ఇట్లే మూడు నాలుగు పాదములకును గణవిభజనము చేయబడుచున్నది.

భ	నల	భ		
U I I	I I I I	U I I		
బొందును	నల జల	నాటి ట		
గగ	నల	నల	భ	గగ
UU	I I I I	I I I I	U I I	UU
నొందుం	దుద గురు	వు జగణ	ముండదు	బేసిన్

వీనియందును మొత్తము 8 గణములున్నవి. బేసి గణము జగణము కాలేదు. అఅవ గణము 'నల' మయినది. నాల్గవ గణము మొదటి యక్షరముతో యతిమైత్రి చెల్లినది. ఒం—ఉం నాల్గవ గణము పాదాంతమున 'సిన్' అను గురువున్నది.

ఉత్సాహ

సాహచర్య పద్మమిత్ర శ సప్తకంబు గురువు ను
త్సాహవృత్తమునకె చెల్లు శ జలజదళవిలోచనా!

పద్మమిత్ర సప్తకంబు - ఏడు సూర్యగణములు.

'ఉత్సాహ'లో నాలుగు పాదము లుండును.

ప్రతి పాదమునకు ఏడు సూర్యగణములును, ఆ పై నొక గురువు ఉండవలయును. మొదటి అక్షరమునకును అయిదవ గణము మొదటి యక్షరమునకును యతి మైత్రి. నగణ హగణము లనెడి ద్వివిధ సూర్య గణములు కలిసి ఏడు గణము లుండును.

కేవల న గణములతోఁ గాని, హ గణములతోఁగాని ఉత్సాహ కానేరదు.

అన్నియు హ గణము లయినచో సుగంధి వృత్తమగును.

అన్నియు న గణము లయినచో తరళ మగును.

ఉత్సాహ జాతులలోనిది.

1	2	3	4
హ	హ	హ	హ
U	U	U	U
సాహ	చర్య	పద్య	మిత్ర
5	6	7	8
హ	హ	న	గ
U	U		U
సప్త	కంబు	గురువు	ను (త్స)

ఇందు 7 సూర్యగణముల మీద ఒక గురు వున్నది. పాదాద్యక్షర మగు 'సా' కును, ఆయిదవ గణము మొదటి యక్షరము 'న' కును యతి మైతి చెల్లినది.

ద్విపద

క. ఎలమిన్ మూడింద్రగణము

బులపై నొకసూర్య గణముఁ శ్ర బొందించిన న

ల్ల లితముగ ద్విపదలక్షణ

మిలఁ బథములు రెండు ప్రాస శ్ర మేకము శృష్టా! 25

ద్విపదకు రెండే పాదము లుండును ద్వి-పద = రెండు పాదములు గలది. ఒక్కొక్క పాదమునకును మూడింద్రగణముల మీద నొక సూర్య గణ ముండును. మొదటి యక్షరమునకు, మూడవగణము మొదటియక్షర

మునకు యతి మైత్రి చెల్ల వలయును. రెండు పాదములందును బ్రాస మైత్రిచెల్లవలయును.

ఇంద్రగణములు మూఁ శ డినగణం బొకటి

చందాన్య! ద్విపదకుఁ శ జనుజెప్ప రేచ! 26

(భీమన చందము)

1 ఇం.	ఇం. 2	ఇం. 3	4 సూ
భ	న గ	న గ	న
U I I	I I I U	I I I U	I I I
ఇంద్ర గ	ణములుమూఁ	డిన గణం	బొకటి
త (ఇం)	న ల (ఇం.)	న ల (ఇం.)	హ సూ.
U U I	I I I I	I I U I	U I
చందాన్య!	ద్విపదకుఁ	జనుఁ జెప్ప	రేచ!

పై పద్యమున రెండు పాదములు గలవు. ప్రతి పాదమునకు 3 ఇంద్ర గణములు, ఒక సూర్యగణము గలవు.

మొదటి పాదమున 'ఇం' అను మొదటి యక్షరమునకును మూడవ గణము మొదటి యక్షరమైన 'ఇ' కారమునకును యతిమైత్రి చెల్లినది, రెండవ పాదమున మొదటి యక్షరమగు 'చం' అనుదానికిని మూడవ గణము మొదటి యక్షరమైన 'జ' అనుదానికిని యతిమైత్రి చెల్లినది. రెండు పాదములలోను రెండవ యక్షరము 'ంద్ర' ఉండుటచే బ్రాసమైత్రి చెల్లినది.

నడురాత్రి యరుదెంచె శ నరలోకనాథ

కడుదస్సి నాఁడవు శ కచుమోడ్చుగాక. 27

(రంగనాథ రామాయణము)

1	2	3	4
ఇం	ఇం	ఇం	సూ.
న ల	న ల	న ల	హ
U	U	U	U
నడు రాత్రి	యరు దెంచె	నరలోక	నాథ
ఇం	ఇం	ఇం	సూ.
న ల	భ	న ల	హ
U	U	U	U
కడు డస్సి	నాఁ డవు	కచు మోడు	గాక

తరువోజ

నలనామగణము లి శ నగణంబుతోడ

నాలుగుగాఁ జేసి శ నయముతోడుతను

కలయంగ నెనిమిది శ గణములై రెండు

గణముల తుదఁగూడఁ శగా యతి నిల్పి

వెలయంగఁ బాదముల్ శ విరచింపవల్పు

వేర్వేట నిష్పాట శ విదితమైయుండ

నలలితగతిఁ గృతి శ చలఁజెప్పఁడనియె

జానుగాఁ గవిజనా శ శ్రయుఁడు తరువోజ 28

(భీమన చందము)

తరువోజ యందు నాలుగు పాదము ల్పండును. ఒక్కొక్క పాద మునకు మూఁడింద్రగణములు, ఒక సూర్యగణము, మరల మూఁడింద్ర గణములు ఒక సూర్య గణము నుండవలయును. ఇట్లు పాదమున తెనిమిది గణములుండును. మొదటి యక్షరమునకును, మూఁడవ గణము మొదటి

యక్షరమునకును, అయిదవ గణము మొదటి యక్షరమునకును, ఏడవ గణము మొదటి యక్షరమునకును యతి మైత్రి చెల్లవలయును. ప్రతి పాదమునను ఏకాక్షరమైత్రియే యుండవలయును. అన్ని పాదములందును బ్రాస మైత్రి చెల్లవలయును. ద్విపద పాదములు రెండు కలిసినచో, దరు వోజ పాదమగును. నలనామ గణములు = ఇంద్ర గణములు.

1. ఇంద్ర స ల U నలనామ	2. ఇంద్ర స ల గణము లి	3. ఇంద్ర స ల U నగణంబు	4. సూర్య హ U తోడ
5. ఇంద్ర భ U నాలుగు	6. ఇంద్ర త U U గాఁ జేసి	7. ఇంద్ర స గ U నయము తో	8. సూర్య స డు తను

పయి తరువోజ పాదమున 3 ఇంద్రగణములు, ఒక సూర్యగణము 3 ఇంద్రగణములు, ఒక సూర్యగణము = మొత్తము 8 గణములున్నవి. పాదాది 'స' కారమునకును 3, 5, 7 గణముల మొదటి యక్షరములకును స - నా - నా - న యతిమైత్రి చెల్లినది.

మధ్యాక్కర

సురరాజ యుగముతోఁ గూడి

సూర్యుతో నొడఁబడియుండి

సురరాజ యుగముతోఁ గూడి

సూర్యుతో నొడఁబడి వెండి

కరమొప్పు నీపాట నాఱు

గణముల మధ్యాక్కరంబు

విరచింపఁ బ్రాశస్య నిట్లు

వెలయుఁ గవిజనాశ్రయిండు.

29

(శీమన చందము)

మధ్యాక్కరకు నాలుగు పాదము లుండును. ప్రతిపాదమునను మొదట రెండింద్ర గణములు, నొక సూర్యగణము, మరల రెండింద్ర గణములు నొక సూర్యగణము నుండవలయును. ప్రతిపాదమునకు మొదటి యక్షరమునకును నాల్గవగణము మొదటి యక్షరమునకును యతిమైత్రి చెల్లవలయును.

1. ఇంద్ర	2. ఇంద్ర	3. సూర్య
న ల	న గ	హ
U	U	U
సురరాజ	యుగముతోఁ	గూడి
4. ఇంద్ర		
ర	న ల	
U U		U
సూర్యతో	నొడబడి	యుండి

పయి పాదమున రెండింద్ర గణములు, నొక సూర్యగణము, మరల రెండింద్ర గణములు నొక సూర్యగణము నున్నవి.

మొదటి యక్షరమునకును, నాల్గవ గణము మొదటి యక్షరమునకును యతి మైత్రి చెల్లినది. (సు - సూ)

ఇది యిట్లుండ, నన్నయభట్టు మధ్యాక్కరలో మొదటి యక్షరము నకును అయిదవ గణము మొదటి యక్షరమునకును యతిమైత్రి చెల్లించుట గమనింపదగియున్నది.

కడఁగి నోచితినిగాకేమి యునుచును గందె డెందమున.

ఆది.వ. 103

ఆటవెలది - తేటగీతి

ఆ. ఇనగణత్రయంబు శ నిండ్ర ద్వయంబును

హంసపంచకంబు శ నాలు వెలది

సూర్యుఁ డొక్కరుండు శ సురరాజు లిద్దఱు

దిశకరద్వయంబు శ తేటగీతి

30

ఆటవెలది పద్యములో మొదటి, మూడవ పాదములొక విధము గను, రెండవ నాల్గవపాదము లొకవిధముగను నుండును. మొదటి, మూడవ పాదములలో మూడు సూర్యగణములు, రెండిండ్రగణములు నుండును. రెండవ, నాల్గవపాదములలో నైదు సూర్యగణములుండును. ప్రతిపాదము నను మొదటి యక్షరమునకును, నాల్గవ గణము మొదటి యక్షరమునకును యతిమైత్రి చెల్లవలయును. ప్రాసవియమములేదు. యతిమైత్రి చెల్లనిచోఁ బ్రాసయతి చెల్లింపవచ్చును.

మొదటి పాదము

సూర్య	సూర్య	సూర్య	ఇండ్ర	ఇండ్ర
న	హ	హ	త	భ
	UI	UI	UII	U
ఇనగ	ణత	యంబు	నిండ్రద్వ	యంబును

రెండవపాదము

సూర్య	సూర్య	సూర్య	సూర్య	సూర్య
హ	హ	హ	హ	న
UI	UI	UI	UI	
హంస	పంచ	కంబు	నాట	వెలది

5)

ఇందు మొదటిపాదమున మూడు సూర్యగణములు, రెండింద్ర గణములు గలవు. రెండవపాదమున నైదు సూర్యగణములు గలవు. రెండు పాదములందును మొదటి గణము మొదటి యక్షరమునకును, నాల్గవగణము మొదటి యక్షరమునకును యతి మైత్రి చెల్లినది. మొదటిపాదము ఇ-ఇం, రెండవపాదము హం-ఆ.

తేటగీతి పద్యములోఁ బ్రతి పాదమునను ఒక సూర్య గణము, రెండింద్రగణములు మరల రెండు సూర్యగణములు నుండును. మొదటి గణము మొదటి యక్షరమునకు నాల్గవగణము మొదటి యక్షరమునకును యతిమైత్రి చెల్లవలయును. యతికి బదులుగాఁ ప్రాసయతి చెల్లవచ్చును.

1	2	3	4	5
సూర్య	ఇంద్ర	ఇంద్ర	సూర్య	సూర్య
హ	త	సల	హ	న
UI	UII	IIUI	UI	III
ఐహి	కొముష్మి	కసుఖంబు	లందు	నరుడు

ఇందు మొదట నొక సూర్యగణమును, తరువాత రెండింద్రగణములును, తరువాతి రెండు సూర్యగణములును గలవు. మొదటి గణము మొదటి యక్షరమునకును, నాల్గవగణము మొదటి యక్షరమునకును ఐ-అం యతిమైత్రి చెల్లినది.

ప్రాసయతి కుదాహరణము

అటవెలఁది- అటవెలఁదియైనఁ దేట గీతియునైన

ఇందు యతిమైత్రి చెల్లలేదు. యతికిఁ బ్రక్కనున్న యక్షరమునకును, మిత్ర స్థానమునకుఁ బ్రక్కనున్న యక్షరమునకు ప్రాసమైత్రి చెల్లినది.

దీనికే ప్రాసయతి అనిపేరు. అట-దేట

తేటగీతి - మొదలఁ జూచినఁ గడుగొప్ప పిద వఁగుఱుచ

ఇందు యతిమైత్రి చెల్లలేదు. యతికిఁ బ్రక్కనున్న యక్షరమునకును, మిత్రస్థానమునకుఁ బ్రక్కనున్న యక్షరమునకును వ్రాసమైత్రి చెల్లినది. మొద—పిద దీనికే ప్రాసయతి అని పేరు.

సీసపద్యము

ఇంద్రగణము లాఱు శ నిసగణంబులు రెండు

పాదపాదమునకు శ బరఁగుచుండు

అట వెలఁదియైనఁ శ తేటగీతినైనఁ

చెప్పవలయు మీఁద శ సీసములకు.

31

సీసపద్యమున నాలుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునను ఎనిమిది గణములుండును. వానిలో మొదటి ఆఱును ఇంద్రగణములు. తరువాతి రెండును సూర్యగణములు. మొదటి గణము మొదటి యక్షరమునకును, మూడవ గణము మొదటి యక్షరమునకును, ఒక యతియు, అయిదవ గణము మొదటి యక్షరమునకును ఏడవ గణము మొదటియక్షరమునకును మఱియొక యతియుఁగూర్చ వలయును. యతి మైత్రి చెల్లనిచోఁ బ్రాసయతిని జెల్లింపవచ్చును. ఇట్లు నాలుగు పాదములు చెప్పిన తరువాత అటవెలఁదిని గాని, తేటగీతినిగాని చెప్పవలయును.

1	2	3	4
ఇంద్ర భ	ఇంద్ర సల	ఇంద్ర నగ	ఇంద్ర సల
U	U	U	U
ఇంద్రగ	ణములారు	నిసగణం	బులురెండు
5	6	7	8
ఇంద్ర ర	ఇంద్ర సల	సూర్య న	సూర్య హ
U U			U
పాదపా	దమునను	బరఁగు	చుండు

ఇందు పాదమున ఆచంద్రగణములు, రెండు సూర్యగణములు మొత్తము ఎనిమిది గణములు గలవు. మొదటి గణము మొదటియక్షరమునకును మూడవ గణము మొదటియక్షరమునకును ఇం-ఇ, యతిమైత్రి చెల్లినది. మరల అయిదవగణము మొదటియక్షరమునకు పా-బా యతిమైత్రి చెల్లినది.

ద్విపదాదుల విశ్రమస్థానములు

ఆ. ద్విపద సీసములకు-విశ్రాంతి రెంటిపై,

నలమి గీత కంద శ్ములకు మూటి

కడలయతులు, నాల్గవగణములమీదను

త్సాహమునకు నిరతి. శసారసాక్ష!

32

ద్విపదకును, సీసమునకును రెండేసి గణములపై యతి మిత్ర స్థానము అనగా మూడవ గణము మొదటి యక్షరమునకు యతిమైత్రి చెల్లవలయును. తేటగీతికిని, ఆటవెలదికిని, కందమునకును మూడుగణములపై యతిమిత్రస్థానము. అనగా నాల్గవగణము మొదటి యక్షరముతో యతిమైత్రి. ఉత్సాహమునకు నాల్గు గణములపై యతిమైత్రి అనగా అయిదవ గణము మొదటి యక్షరముతో యతిమైత్రి చెల్లవలయును.

వృత్త ము లు

ఇరువదియాలు ఛందములును, వానియందుఁబుట్టిన వృత్తములును
ఇప్పుడు చెప్పఁబడుచున్నవి.

క. సమవృత్తములఁ జతుష్పా

దములం దొక్క యక్షరము మొ శ దలుఁగా బెరుగన్

గ్రమముగ గణాక్షరంబులు

సమమౌ మఱి యిరువదాఱు శ ఛందంబులకున్. ౩౩

(భీమన ఛందము)

ఛందము లిరువది యాఱు. మొదటి ఛందము నుండి ఒక్కొక్క
ఛందమున ననేక సమవృత్తములు పుట్టుచున్నవి. వృత్తమునకు నాలుగు
పాదములుండును. మొదటి పాదమున కెన్ని అక్షరములుండునో తక్కిన
మూఁడు పాదములందును అన్ని అక్షరములే యుండును. ఇట్టి వానికి
సమవృత్తము లని పేరు. సమవృత్తమునందు ఒక పాదమున కెన్ని
యక్షరములు గలవో, ఆ వృత్తమన్నవ ఛందమునఁ బుట్టినదని యెఱుఁగ
వలయును. మొదటి ఛందమున నొక్క యక్షరము గల వృత్తము, రెండవ
ఛందమున రెండక్షరముల వృత్తములు, మూడవ ఛందమున మూడక్షర
ముల వృత్తములు. ఇట్లే ఒక్కొక్క అక్షరముగాఁ బెరుఁగుచు వచ్చును.

ఇరుపదియాఱు చందములు

చందస్సు సంఖ్య	చందస్సుల పేర్లు	పాదమునకెన్ని యక్షరములు	వానియందు బుట్టిన వృత్తముల సంఖ్య
1	ఉక్త	1	2
2	అత్యుక్త	2	4
3	మధ్య	3	8
4	ప్రతిష్ఠ	4	16
5	సుప్రతిష్ఠ	5	32
6	గాయత్రి	6	64
7	ఉష్టికుక్తు	7	128
8	అనుష్టుప్	8	256
9	బృహతి	9	512
10	పంక్తి	10	1024
11	త్రిష్టుప్	11	2048
12	జగతి	12	4096
13	అతిజగతి	13	8192

14	16384
15	32768
16	65536
17	131072
18	262144
19	524288
20	1048576
21	2097152
22	4194304
23	8388608
24	16777216
25	33554432
26	67108864
<hr/>	
	184217726

14	శక్తి
15	అతిశక్తి
16	అష్ట
17	అత్యష్ట
18	ధృతి
19	అతిధృతి
20	కృతి
21	ప్రకృతి
22	ఆకృతి
23	వికృతి
24	సుకృతి
25	అభికృతి
26	ఉత్కృతి

ఇరువదియాలు ఛందములలోఁ బుట్టిన వృత్తముల సంఖ్య మొత్తం

ఇరువదియాఱు ఛందములలోఁ గోట్ల కొలది వృత్తములు పుట్టుచున్నను ఛందఃకర్తలు 200 వృత్తములకంటె నెక్కువ చెప్పలేదు. వీవిలో 50 కంటె నెక్కువ వృత్త భేదములు ప్రయోగింపబడలేదు. ఈ గ్రంథమునఁ బ్రాచీన కవులుపయోగించిన ప్రసిద్ధ వృత్తములు సుమారు 50 మాత్రము చెప్పబడినవి. ఇందలి వృత్తములు ఛందఃక్రమమునఁ జూడఁబడలేదు. అక్షర సంఖ్యను బట్టియే ఛందమో తెలిసికొనవలయును.

సమవృత్తములో నాలుగు పాదములలోను అక్షర సంఖ్య, గణముల క్రమము, యతిస్థానము సమానముగా నుండును. నాలుగు పాదములలోను ద్విత్వీయాక్షరము (ప్రాసము) నిమిత్తముగా నుండును.

ఉత్పలమాల వృత్తము

భానునమాన! విన్; భరన

శ భారలగంబులఁగూడి విశ్రమ

స్థానమునందుఁ బద్మజయు

శ తంబుగ నుత్పలమాలయై చనున్.

34

(భీమవ ఛందము)

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునను భ,ర,న,భ,భ,ర,వ అనుగణములు క్రమముగా నుండవలయును. మొదటి యక్షరమునకును, రదియవ యక్షరమునకును యతి మైత్రి, ప్రాసవియమము గలదు.

భ	ర	న	భ
U I I	U I U	I I I	U I I
భాను న	మాన విన్	భరన	భారల

భ	ర	వ
U I I	U I U	I U
గంబులఁ	గూడి వి	శ్రమ (స్థా)

భా = భ, భ. లగ = వ పద్మజ యుతంబుగన్ = బ్రహ్మతోఁ
 గూడుకొనునట్లు, బ్రహ్మలు తొమ్మిండు గావున తొమ్మిది యక్షరములపై -
 అనఁగా పదియవ యక్షరము యతిమిత్ర స్థానము. విశ్రమ స్థానము =
 యతి స్థానము.

చంపక మాలావృత్తము

నజభజజల్ జ రేఫలఁ బె

ర నంగి దిశాయతి తోడఁ గూడినన్

ద్రజగ దభీష్టదా! బుధని

రభీ! విను, చంపకమాలయై చనుకొ. 35

(భీమన ఛందము)

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునను న,జ,భ,జ,జ,జ,ర
 అను గణములు శ్రమముగా నుండవలయును. మొదటి యక్షరమునకును,
 పదునొకొండవ అక్షరమునకు యతిమైత్రి, ప్రాసనియమము గలదు.

న	జ	భ	జ
I I I	I U I	U I I	I U I
న జ భ	జ జల్ జ	రేఫలఁ	బెనంగి

జ	జ	ర
I U I	I U I	U I U
దిశాయ	తి తోడఁ	గూడినన్

పెనంగి = కూడి. దిశాయతి - దిశలు పది కావున పదియవ అక్షరముపై అనఁగా పదునొకొండవ యక్షరము యతిమిత్ర స్థానము.

శార్దూల విక్రేడిత వృత్తము

సారాచార విశారదా! యినయతిః

శశార్థాల విక్రేడితా

కారంబై మనజమ్ము లిమ్ముగ నతా

శగ్రాప్తమై చెల్వగున్.

36

(భీమన చందము)

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునను మ, న, జ, న, త, త, గ అను గణములు క్రమముగా నుండవలయును. మొదటి యక్షరమునకును, పదమూడవ యక్షరమునకును యతిమైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు.

ఇన యతి = సూర్యయతి. సూర్యులు పండ్రెండుగురుగావున పండ్రెండవ యక్షరముపై అనఁగా పదుమూడవ యక్షరము యతిమిత్ర స్థానము. మన జమ్మునతాగ ప్రాప్తమై మ, న, జ, న, త, త, గ. తా = త, త.

మ	న	జ	న	త	త	గ
ఉఉఉ						
సారాచార	విశారదా	యిన	యతిన్	శార్దూల	విక్రేడితా	

మత్తేభ విక్రేడిత వృత్తము

న్మయదురా! విలసత్ప్రయోదశయతిః

శమత్తేభ విక్రేడితా

వ్యాయమయ్యోః సభరంబులుః నమయవ

శ్రవాతంబులుం గూడఁగా

37

(భీమన చందము)

నాలుగు పాదము లుండును. ప్రతిపాదమునను స, భ, ర, న, మ, య, వ అనుగణములు క్రమముగా నుండవలయును, మొదటి యక్షరమునకును, పదునాల్గవ యక్షరమునకును యతిమైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు.

త్రయోదశయతి - పదమూడవ యక్షరముపై - అనగా పదు
నాల్గవ యక్షరము యతిమిత్రస్థానము.

స U	భ U	ర U U	స
స్వయదూ	రా విల	స త్రయో	దశ య
మ U U U	య U U	వ U	
తిన్ మతే	భ విక్రీ	డి తా	

మత్తకోకిల పృత్తము

శ్రావకాభరణాంక! విః, రన

శాభరేఫల దిగ్వితా

మావహంబుగ మత్తకోకిల

శ్రమండుదీనిఁ గవీశ్వరుల్

38

(భీమన చందము)

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునను ర, స, జ, జ, భ, ర
అను గణములు క్రమముగా నుండవలయును. మొదటి యక్షరమునకును,
పదునొకండవ యక్షరమునకును యతిమైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు.

ర స జా భ రే ఫ లు - ర, స, జ, జ, భ, ర. దిగ్విరామము =
దిక్కులు పది కావున పది యక్షరములపై - అనగా పదునొకండవ
యక్షరము యతి మిత్ర స్థానము.

ర U U	స U	జ U	జ U	భ U	ర U U
శ్రావకా	భరణాం	క విన్ ర	స జా భ	రే ఫల	దిగ్విరా

ధ్రువకోకిల పృతము (తరలము)

శుభవిలాస! ముకుంద! శేశవ!

శశూలిభవ్య విరామముఁ

న, భ, ర, నంబులు, జాగముల్ దగు

శనవ్యమై ధ్రువకోకిలఁ.

39

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతి పాదమునకు న, భ, ర, స, జ, జ, గ అను గణములు క్రమముగా నుండవలయును. మొదటి యక్షరము నకును పండ్రెండవ యక్షరమునకును యతి మైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు.

శూలి = రుద్రుడు. రుద్రులు పదునొకండుగురు కావున పదునొకం డవ యక్షరముపై అనఁగా పండ్రెండవ యక్షరము యతిమిత్రస్థానము. ధ్రువకోకిలమునే తరలమనియు నందురు.

న	భ	ర	స	జ
శుభ వి	లాస ము	కుంద కే	శవ శూ	లి భవ్య
జ	గ			
విరామ	మున్			

పృథ్వీ పృతము

త్రయోదశయతిఁ గృతిఁ జ,న,జ,నల్, జ

శతంబై య, వల్

దయాజలనిధీ! చెలంగు విను పృథ్వీ

శధాత్రిం దగన్

40

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునను జ, స, జ, స, య, వ అను గణములు క్రమముగా నుండవలయును. మొదటి యక్షరమునకును, పదునాల్గవ యక్షరమునకును యతిమైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు.

జ	స	జ	స	య	వ
U	I U	I U	I I U	I U U	I U
త్రయోద	శ యతిన్	గృతిన్ జ	స జ సల్	జ తం బై	య వల్

ఈ గ్రంథమున పృథ్వికి 14 వ యక్షరము - యతిమిత్రస్థానముగా నిర్దేశింపబడినది. కాని యితర లాక్షణికు లందఱును పండ్రెండవ యక్షరమును యతిమిత్ర స్థానముగా నిర్దేశించిరి. 9వ అక్షరమును యతిమిత్ర స్థానముగా ఎఱ్ఱన, శ్రీనాథుడు, పెద్దన మున్నగు కవులు ప్రయోగించిరి. నన్నయ 12వ యక్షరమును చాటించెను. 14వ అక్షరమునకు లక్ష్మణు గానరాదు.

శ్రీనాథుడు 9వ యక్షరమును చాటించెననుటకు-

1

9

చతుర్ముఖ విలాసిని శ యవిలాస పంకేరుహ- నైష

నన్నయ 12వ యక్షరమును చాటించెననుటకు-

1

12

అ మిత్ర మదభేది యొక్కరుడ యమ్మృగాన్వేషణ

నరసాంక వృత్తము

నరసాంక వృత్త మమర్క శన, జ, సా, య లొండ

నరసీజ సంభవయతి శజలజాత నేత్రా! 41

నాలుగు పాదము లుండును. ప్రతి పాదమునకు స, జ, స, స, య - అను గణములు క్రమముగా నుండవలయును. మొదటి యక్షరమునకు పదియవ యక్షరమునకు యతిమైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు.

సరసీజ సంభవ యతి - బ్రహ్మయతి - బ్రహ్మలు తొమండు
కావున తొమ్మిది యక్షరములపై - అనఁగా పదియవ యక్షరము యతి
మిత్రస్థానము. సా = స, న.

స	జ	స	స	య
1 1 U	1 U 1	1 1 U	1 1 U	1 U U
స రసాం	కవృత్త	మమరున్	స జసా	య లొందన్

నగరా వృత్తము

శ్రీమన్నూర్తీ మకారా

శ్రీశీత ర, భ, న, య, యా శనేవ్యమై సానుమద్వి
శ్రామంబు = సానుమద్వి

శ్రీశ్రమము నమరఁగా శ్రీనగరా వృత్తమయ్యెన్. 42

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునకు మ, ర, భ, న, య,
య, య - అనుగణములు క్రమముగా నుండవలయును. మొదటి యక్షర
మునకు, ఎనిమిదవ అక్షరమునకును, మరల 15వ అక్షరమునకును యతి
వైతి. ప్రాసనియమము గలదు.

మ	ర	భ	న	య
U U U	U 1 U	U 1 1	1 1 1	1 U U
శ్రీమన్నూర్	తీ మకా	రా శ్రీ త	ర భ న	య యా పే
1		8		15

య	య
1 U U	1 U U

వ్యమైసా సు మద్వి (శ్రా)

సానుమద్వి శ్రీమము = సానుమంతమనఁగా గొండ. కొండలు
పేడు. ఏడక్షరములపై - అనఁగా ఎనిమిదవ అక్షరమును, అటనుండి
మరల ఏడక్షరములపై అనఁగా ఎనిమిదవ అక్షరమును - అనఁగా 15వ
అక్షరమును యతిమిత్ర స్థానములు.

మహాస్రగ్వరావృతము

అనదుద్యత్కీర్తి వల్లీ శ లలితగుణగణా

శ లంకృతాంగా న, తా, న

స్థ, శ, తా, గంబు ల్మహాస్ర శ గ్ధరకు వసుముని

శ స్థానవిశ్రాంతులొప్పన్.

43

(భీమన చందము)

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునను స, త, త, న, న, ర, ర, గ-
అను గణములు క్రమముగా నుండవలయును. మొదటి యక్షరమునకును,
తొమ్మిదవ యక్షరమునకును మరల 16వ యక్షరమునకును యతిమైత్రి.
ప్రాసనియమము గలదు.

తా=త, త, రా = ర, ర వసు మునిస్థాన విశ్రాంతులు వసు = అష్ట
వసువులు అనఁగా ఎనిమిదవ అక్షరముపై - అనగా 9వ 'అక్షరము యతి
మిత్రస్థానము మరల నటనుండి ముని = సప్తమునులు, ఏడవ అక్షర
ముపై అనగా 8వ యక్షరము-అనఁగా 16 వ అక్షరము యతిమిత్ర
స్థానము.

న	త	త	న	న	ర	ర	గ
U	UU	UU		U	UU	UU	U
అనదు	ద్యత్కీర్తి	వల్లీ ల	లిత గు	గణా	లంకృతాం	గా సతా	న(ప్ర)
1	9			16			

స్రగ్వీణీవృతము

వాగ్వధూవల్లభా శ వార్ధి రేఖావళిన్

స్రగ్వీణీవృత వి శ శ్రాంతి యాచింటిపై

44

(భీమన చందము)

నాలుగు పాదములు లుండును. ప్రతిపాదమునను నాలుగు రగణము లుండవలయును. మొదటి యక్షరమునకును ఏడవ యక్షరమునకును యతి మైత్రి, ప్రాసనియమము గలిడు.

వార్ధి = సముద్రము ఇవి నాలుగు గావున వార్ధిరేఖావళి అనగా నాలుగు రగణములు

ర	ర	ర	ర
ప ప	ప ప	ప ప	ప ప
వాగ్వధూ	వల్లభా	వార్ధి రే	ఫావళిన్
1		7	

భుజంగ ప్రయాతవృత్తము

జగద్గీతకీర్తి! శ జంగ ప్రయాతం

బగున్ రేచనా! యద్వ శ యద్వంద్వమైనన్. 45

(భీమవ చందము)

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునను నాలుగు యగణము లుండును మొదటి యక్షరమునకును, ఎనిమిదవ యక్షరమునకును యతి మైత్రి (లక్షణపద్యములో యతిమిత్రస్థానము చెప్పబడలేదు) ప్రాసనియమము గలిడు.

య	య	య	య
ప ప	ప ప	ప ప	ప ప
జగద్గీ	తకీర్తి	భుజంగ	ప్రయాతం
1		8	

యద్వయద్వంద్వము = 4య గణములు

తోవక వృత్తము

శ్రీయతభత్రయ శ నేవ్యగగంబుల్
తోయజలోచన! శ తోవకమయ్యోన్

46

(భీమన చందము)

నాలుగు పాదములుండవలయును ప్రతి పాదమునను మూడు భగణముల మీద రెండు గురువు లుండును. మొదటి యక్షరమునకు ఏడవ అక్షరమునకును యతిమైత్రి. ప్రాసవియమము గలదు. (దీనికిని లక్షణపద్యమున యతిమైత్రి చెప్పబడలేదు.)

భ	భ	భ	గ	గ
U	U	U	U	U
శ్రీయత	భత్రయ	నేవ్యగ	గం	బుల్
1		7		

దీనినే తోదకవృత్తమని అనంతుడనెను. పాదప వృత్తమను నామాంతరమును గలదు.

పాదపవృత్తము

పాదపవృత్తము శ భా భగగంబుల్
మోదముతో నిరు శ మూటవిరామన్

47

దీనికి లక్షణము తోవక వృత్తమునకు వలెనే యుండును.

భ	భ	భ	గ	గ
U	U	U	U	U
పాదపవృత్తము	భా భగ	గం	బుల్	
1	7			

7)

తోటకవృత్తము

తుదిదాక సకారచ శ తుష్కముగా

విదితంబుగఁ దోటక శ వృత్తమగున్. 48

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునకు నాలుగు సగణములుండవలయును. మొదటి అక్షరమునకును తొమ్మిదవ యక్షరమునకును యతిమైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు. ఇందును యతిమైత్రి చెప్పబడలేదు.

స	స	స	స
U	U	U	U
తుది దా	క సకా	ర చ తు	ష్కముగా
1		9	

తోదక వృత్తము

జలరుహవక్త్ర! న, శ జా, యగణంబుల్

వెలయుగఁ దోదక శ వృత్తముఁ జెప్పన్. 49

(భీమన ఛందము)

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునకు న, జ, జ, య గణములు క్రమముగా నుండవలయును. మొదటి యక్షరమునకును ఎనిమిదవ యక్షరమునకును యతిమైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు.

న	జ	జ	య
	U	U	U U
జలరు	హ వక్త్ర	న జా య	గణంబుల్
1		8	

వనంత తిలక వృత్తము

సారంబుగా త, భ, జ, శ జంబు వనంతరాజా

కానా! వనంత తిల శ కంబగు గాయుతంబై. 50

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునను త, భ, జ, జ, గ, గ అను గణములుండును. మొదటి యక్షరమునకును, ఎనిమిదవ అక్షరమునకును యతిమైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు.

త	భ	జ	జ	గ	గ
U U	U	U	U	U	U
సారంబు	గా తభ	జ జంబు	వనంత	రా	జా
1		8			

గా యుతంబై - గ గ ముతోఁ గూడినదలు.

మదన వృత్తము

దైతేయభంజన! హరీ! శత, భ, జా, గగంబుల్

మాతంగ విశ్రమము శ మదనాఖ్యయొప్పు. 51

నాలుగుపాదములుండును. ప్రతిపాదమునను త, భ, జ, జ, గగ అను గణములు క్రమముగా నుండవలయును. మొదటి యక్షరమునకును తొమ్మిదవ యక్షరమునకును యతిమైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు. మదన మునకును, వనంతతిలకమునకును గణము లొక విధముగనే యుండును. కాని యతిమైత్రిలో భేదము గలదు. వనంత తిలకమున యతిమిత్ర స్థానము 8వ అక్షరము కాఁగా, మదనమునకు 9వ అక్షరము.

త	భ	జ	జ	గ	గ
U U	U	U	U	U	U
దైతేయ	భంజన	హరీ త	భజాగ	గం	బుల్
9		9			

మాతంగ విశ్రమము - మాతంగమనగా నేనుగను. అవి ఎనిమిది. కావున ఎనిమిది యక్షరములపై - అనగా తొమ్మిదవ యక్షరము యతిమిత్ర స్థానము.

పంచచామర వృత్తము

జరల్ జరల్ జగంబుఁగూడ శనన్నుతిన్ రచింపఁగాఁ
బరాజితారిధీరవీర! శ పంచచామరంబగున్ 52

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునను, జ, ర, జ, ర, జ, గ అను గణములు క్రమముగా నుండవలయును. మొదటి యక్షరమునకును, పదియవ యక్షరమునకును యతిమైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
జ	ర	జ	గ	బు	గూ	డ	న	న్ను	తిన్
జ	ర	జ	గం	బు	గూ	డ	న	న్ను	తిన్
జ	ర	జ	గం	బు	గూ	డ	న	న్ను	తిన్
జ	ర	జ	గం	బు	గూ	డ	న	న్ను	తిన్
జ	ర	జ	గం	బు	గూ	డ	న	న్ను	తిన్
జ	ర	జ	గం	బు	గూ	డ	న	న్ను	తిన్
జ	ర	జ	గం	బు	గూ	డ	న	న్ను	తిన్
జ	ర	జ	గం	బు	గూ	డ	న	న్ను	తిన్
జ	ర	జ	గం	బు	గూ	డ	న	న్ను	తిన్

సుగంధి వృత్తము

ఏడుహమ్ములున్లనున్ వ శ డెన్నిదిన్ సుగంధికిన్ 53
(చిత్రకవి పెద్దన)

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతి పాదమునను ఏడు హ గణములును, ఒక గురువు నుండవలయును. యతిమైత్రి మొదటి యక్షరమునకును తొమ్మిదవ యక్షరమునకును ప్రాసనియమము గలదు.

హ	హ	హ	హ	హ	హ	హ	గ
1	2	3	4	5	6	7	8
ఏ	డు	హ	మ్ము	లున్	గ	మ్మున్	వ
ఏ	డు	హ	మ్ము	లున్	గ	మ్మున్	వ
ఏ	డు	హ	మ్ము	లున్	గ	మ్మున్	వ
ఏ	డు	హ	మ్ము	లున్	గ	మ్మున్	వ
ఏ	డు	హ	మ్ము	లున్	గ	మ్మున్	వ
ఏ	డు	హ	మ్ము	లున్	గ	మ్మున్	వ
ఏ	డు	హ	మ్ము	లున్	గ	మ్మున్	వ
ఏ	డు	హ	మ్ము	లున్	గ	మ్మున్	వ
ఏ	డు	హ	మ్ము	లున్	గ	మ్మున్	వ

వడి = యతి. వడెన్నిదిన్ = వడి+ఎన్నిదిన్.

తరళ వృత్తము

న, న, న, న, న, న, న, గము లెలమి

శ నలినహితవిరమణతన్

దసరి తరళ మనగ వెలయు

శ ధరణి మదన మగహారా

54

నాలుగు పాదములు బండును. ప్రతిపాదమునను వరుసగా ఏడు నగణములును, వానిపై నొక గురువు సుండవలయును మొదటయక్షరము నకును, పదమూడవ యక్షరమునకును యతిమైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు.

నలినహిత విరమణతన్ = నలినహితుడు సూర్యుడు. సూర్యులు పండ్రెండుగురు. పండ్రెం డక్షరములపై - అనగా పదమూడవ యక్షరము యతిమైత్రి.

న	న	న	న
తనర	తరళ	మనగ	వెలయు

న	న	న	గ
ధరణి	మదన	మదహ	రా

13

అస్పకపీయమున దీనికి విచిత్రత అనుపేరు గలదు.

మాలినీ వృత్తము

న, న, మ, య, య యుతంతై శ నాగవిశ్రాంతమై యి
ట్లనుపమగుణ! మాలి శ న్యాయ్యాయంబయ్యెథాత్రిన్ 55
(భీమన చందము)

నాలుగుపాదము లుండును. ప్రతిపాదమునకు న, న, మ, య, య
అను గణములు క్రమముగా నుండవలయును. మొదటి యక్షరమునకును,
తొమ్మిదవ యక్షరమునకును యతిమైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు.

న	న	మ	య	య
ననమ	యయయు	తంతై న	గవిశ్రాం	తమై యి (ట్ల)
1		9		

నాగ విశ్రాంతము-నాగ మనఁగా నేనుఁగు ఏనుగులు ఎనిమిది,
ఎనిమిది యక్షరములపై అనఁగా తొమ్మిదవ యక్షరము యతిమిత్ర
స్థానము.

మాలినీ వృత్తము

కారకముల్ క్రియ శ గన్గొన నేడు భ

శ కారము లొక్కగ శ కారముతో

గారవమై చన శ గా వళులన్నియుఁ

శ గల్గిన మూనిని శ కామనిభా!

56

(భీమన చందము)

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునను ఏడుభగణములును,
గురువు నుండవలయును. మొదటి యక్షరమునకును ఏడవ, పదమూ
పందొమ్మిదవ యక్షరములకును యతిమైత్రి. ప్రాసనియమముగలదు.

భ U I I కారక 1	భ U I I మల్ క్రియ	భ U I I గన్వన 7	భ U I I నేడు భ
భ U I I కారము 13	భ U I I వొక్క గ	భ U I I కారము 19	గ U తో

కవిరాజ విధానితము

క్రమమున నొక్క న శ కారము నాటు జ

శ కారములుం బరఁ శ గంగ నకా

రమును నొడంబడి శ రాఁ గవిరాజ వి

శ రాజిత మన్నది శ రామనిభా!

57

(భీమన చందము)

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునను ఒక నగణమును, దావిపై ఆరు జగణములును, తరువాత నొక వ గణము నుండవలయును. మొదటి అక్షరమునకును, ఎనిమిదవ అక్షరమునకును, పదునాల్గవ అక్షరమునకును, ఇరువదియవ అక్షరమునకును యతిమైత్రి....ప్రాసనియమము గలదా.

న I I I క్రమము 1	జ I U I న నొక్క	జ I U I న కార 8	జ I U I ము నాటు
---------------------------	-----------------------	--------------------------	-----------------------

జ	జ	జ	వ
101	101	101	10
జ కార	ముఖం బ	రఁ గంగ	నకా
14		20	

తరలి వృత్తము

చారు భ, న, న, భూరి జ, న, ర, శ సాంద్రగణములన్
సార వితతి నందముగ ని శ జబు తరలి చెన్నగున్ 58

నాలుగు పాదము లుండును. ప్రతిపాదమునను భ, న, న, జ, న, ర
అను గణములు క్రమముగా నుండును. మొదటి అక్షరమునకును, పదు
నొకొండవ అక్షరమునకును యతిమైత్రి. పాసనియమము గలదు.

భ	న	న	జ	న	ర
101	110	111	101	111	0 10
చారు భ	నన భూ	రి జన	ర సాంద్ర	గణము	లన్ దిశా
1			11		

శిఖరిణీ వృత్తము

పురారతి స్పర్ధి! యవననభవం శ బుల్యేనఁగి సుం
వరంబై నకొ లేచా! శిఖరిణియగున్ శ ద్వాదశయతిన్. 59

(భీమన ఛందము)

నాలుగుపాదము లుండును. ప్రతిపాదమునను య, మ, న, న,
భ, వ అను గణములు క్రమముగా నుండవలయును. మొదటి యక్షరము
నకును, పదుమూడవ అక్షరమునకును యతి మైత్రి. ప్రాసనియమము
గలదు.

య	మ	న	స	భ	వ
1 1 1	1 1 1	1 1 1	1 1 1	1 1 1	1 1
పురా	తి స్పర్తి	యమన	సభవం	బు ల్పెన	గి నుం
1				13	

ఇంద్రవజ్రావృత్తము

ఇత్రా, జ, గా నంగతి శ నింద్రవజ్రా

వృత్తంబగున్ సన్నుత - వృత్తశేచా!

60

(భీమన చందము)

నాలుగు పాదము లుండును. ప్రతిపాదమునను త, త, జ, గ గ అను గణము లుండవలయును. మొదటి యక్షరమునకును, ఎనిమిదవ యక్షరమునకును యతిమైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు.

త	త	జ	గ గ
1 1 1	1 1 1	1 1 1	1 1 1
ఇత్రా జ	గా నంగ	తి నింద్ర	వజ్రా
1		8	

ఉపేంద్రవజ్రావృత్తము

నపద్మ పద్మా! జత శ జల్లగంబు

ఉపేంద్ర వజ్రాఖ్యము శ నొప్పుఁజెప్ప

61

(భీమన చందము)

నాలుగు పాదము లుండును. ప్రతిపాదమునను జ, త, జ, గ గ అను గణములు క్రమముగా నుండవలయును. మొదటి యక్షరమునకును, ఎనిమిదవ యక్షరమునకును యతిమైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు.

జ	త	జ	గ గ
1 1 1	1 1 1	1 1 1	1 1 1
న పద్మ	పద్మాజ	త జ ల్ల	గంబు
1		8	

8.)

ఉపజాతి వృత్తము

ఈ రెండు వృత్తంబులు ౧ నిందుఁగూడన్

సరోజనేత్రా! యుప ౧ జాతి యయ్యెన్.

62

(భీమన శందము)

ఇంద్రవజ్ర, ఉపేంద్రవజ్ర అను రెండు వృత్తములు గూడనది ఉపజాతి యనఁబడును. ఇందు మొదటి పాదమున 'ఇంద్రవజ్ర' లక్షణమును (త,త,జ,గగ-గణములు), రెండవ పాదమున ఉపేంద్రవజ్ర లక్షణమును (జ,త,జ,గగ-గణములు), మొదటి పాదమువలె మూడవ పాదమును, రెండవ పాదమువలె నాల్గవ పాదమును నుండును.

త	త	జ	గ గ
౮౮	౮౮	౧౮	౮౮

ఉదా : ఈ రెండు వృత్తంబులు నిందుఁ గూడన్

జ	త	జ	గ గ
౧౮	౮౮	౧౮	౮౮

సరోజనేత్రా! యు పజాతి యయ్యెన్

ఇందు మొదటి పాదము త,త,జ,గగ గణములు గలిగి, రెవ అక్షరము యతిమైత్రి గలిగి ఇంద్రవజ్ర లక్షణము గలిగియున్నది.

రెండవ పాదము జ,త,జ,గగ-గణములు గలిగి రెవ అక్షరము యతిమైత్రి గలిగి ఉపేంద్ర వజ్ర లక్షణము గలిగియున్నది.

ప్రాసనియమము గలదు.

మందాక్రాంతా వృత్తము

కాంతా కాంతా! మధసతతగా

౧ కాంతి సంకాంతి మందా

క్రాంతంబయ్యోన్ విరతిదశమా

శ్రాంతి విక్రాంతమైనన్.

63

(భీమన చందము)

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునను గ్రమముగా మ,భ, న,త,త,గ-అను గణములుండవలయును. మొదటి యక్షరమునకును, చిదు నొకొండవ యక్షరమునకును యతిమైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు.

మ	భ	న	త	త	గగ
ఉదా : UUU	U		UU	UU	UU
క్రాంతా	క్రాంతా	మ భ	నతత	గా క్రాంతి	సంక్రాంతి
					మందా

రథోద్ధత పృత్తము

నందితప్రియర శ్ర నంబుపై రవం

జొంది వచ్చిన ర శ్ర థోద్ధతంబగున్.

64

(భీమన చందము)

రథోద్ధత పృత్తమున నాలుగు పాదములుండును ప్రతిపాదమునను పదునగా ర,న,ర,వ అను గణములుండును. మొదటి యక్షరమునకును, ఏడవ యక్షరమునకును యతిమైత్రి ప్రాసనియమము గలదు.

ర	న	ర	వ
U U		U U	U
నందిత	ప్రియర	నంబుపై	రవం

స్వాగత పృత్తము

స్వాగతంబగు ల శ్ర నద్గుణ లక్ష్మీ

భాగభోగి ర, న, శ్ర భల్, గగయుక్తి

65

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునను వరుసగా ర, న, క గగ అను గణములుండును. మొదటి యక్షరమునకును, ఏడవయక్షరమునకును యతిమైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు.

ర	న	భ	గగ
U U	I I	U I	U U
స్వాగతం	ఐ గు రి	స ద్దు ఐ	రిక్షి

వంశస్థ వృత్తము

నముజ్వలాంగా! జ, త, శ జంబు, శేఫతో

నమర్పవంశస్థ న శ మాహ్వాయంబగున్

66

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునను వరుసగా జ, త, జ, ర అను గణములుండును. మొదటి అక్షరమునకును, ఎనిమిదవ అక్షరమునకును యతిమైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు.

జ	త	జ	ర
I U	U U	I U	U U
నముజ్వ	లాంగా జ	త జం బు	రే ఫ తో

ఇంద్ర వంశ వృత్తము

నన్మానధారీ! తత శ జంబు శేఫతో

విన్మింద్రవంశాహ్వాయ శ వృత్తమైచనున్

67

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతి పాదమునను వరుసగా త, త, జ, ర అను గణములుండును. మొదటి యక్షరమునకును, ఎనిమిదవ అక్షరమునకును యతిమైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు.

త	త	జ	ర
U U	U U	I U	U U
నన్మాన	ధారీ త	త జం బు	రేఫతో

మేఘ విస్ఫూర్ణిత వృత్తము

రమానాథు న్నాథుఁ యదుకులశిరో

శ్రమ్యరత్నాయమానున్

సముద్యతేజిష్ఠుఁ దనుజయువతి

శస్పరధైర్యాపహారుఁ

విముంఘ్రీతిం బేర్కొండరుణవిరతిఁ

శ్రమేఘవిస్ఫూర్ణిత తాఖ్యఁ

గ్రమ్మంబొప్పు బెద్దల్ యమననములుఁ,

రాగముల్ గా ముకుందా!

68

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునను వరుసగా య, మ, న, స, ర, గ - అను గణములుండును. మొదటి యక్షరమునకును, పది మూడవ అక్షరమునకును యతిమైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు. అరుణ విరతి - సూర్యయతి. సూర్యులు పండ్రెండుగురు. కాన పండ్రెండవయక్ష రముపై - అనగా పదుమూడవ అక్షరము యతిమైత్రి.

య U U	మ U U U	న 	స U	ర U U
రమానా	థున్ నాథున్	యదుకు	లశిరో	రమ్య ర

ర U U	గ U
త్యాయమా	సున్

భద్రకవృత్తము

విద్రుమాభ! రసంబువన్

భద్రకంబు భరిత్రిపై.

69

నాలుగు పాదము లుండును. ప్రతిపాదమునను వరుసగా ర, స, వ అనుగణము లుండును. ఇందు యతినియతి లేదు. పాదమునకు 10 అక్షరములకంటెఁ దక్కువ అక్షరములున్నచో యతినియతి యుండదు. దీనిలో ఎనిమిది యక్షరములే యున్నవి కనుక యతినియతి లేదు. ఈ భద్రక వృత్తము కవిజనాశ్రయ, అప్పకవీయములలోఁ జెప్పబడలేదు. అంతటి భద్రకవృత్తమునఁజేసేదమునకు ర, స, ర అనుగణము లుండును.

ర	స	ర
U U	I I	U U
విద్రుమా	భ ర స	సంబులన్

ఇందు ఒక యక్షరము తోపిండుటచే నెవరో ర, స, వ అను గణములు గల పయి భద్రక వృత్తమును గల్పించియుండురు.

ర, స, వ అను గణములు గల వృత్తము సరోజ వృత్తమని సంస్కృత చ్ఛందమునఁ గలదు.

ఉదా:-

ర	స	వ
U U	I U	I U
విద్రుమా	భ ర స	సంబులన్
ప్రాసనియమము గలదు.		

మణిరంగవృత్తము

శ్రీరసద్యయ ర నేవ్యగ కాకా

భారమైనది ర దా మణిరంగ.

70

శాలుగుపాదము లుండును. ప్రతిపాదమునను వరుసగా ర, స, స, గ అను గణము లుండును. మొదటి యక్షరమునకును, అనువ యక్షరమునకును యతిమైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు.

త	స	స	గ
అ ఆ	ఱ ఁ	ఱ ఁ	అ
శ్రీ రస	ద్వయ సే	వ్యగ కా	లా

వనమయూర వృత్తము

ఉన్నతములై వనమ శ్ర యూరకృతులొల్కి
ఎన్నంగ భజంబుల ప శ్ర యి న, న, గగంబుల్
ఁజెన్నాడవ దంతియతి శ్ర ఁందియలరార
వెన్నునినుతింతురు వి శ్ర వేకు లతిభక్తిన్. 71

(అనంతుని చందము)

శాలుగు పాదము లుండును. ప్రతిపాదము నను వరుసగా మ మ, గ గ అను గణము లుండును. ఇందు ఎనిమిది యక్షరములే యున్నవి కాని యతినియతి అక్కఱలేదు. కాని చందాకర్తలు యతినియతి వ్రాసించి యున్నారు.

మ	మ	గ గ
అ ఆ	అ ఆ	అ ఆ
ఉద్య న్మా	గా యు క్తం	జై నన్
మా మ, మ.	గా	గ గ

ఇది సర్వ గూరు వృత్తము.

విద్యున్నాలా వృత్తము

ఉద్యన్నాగా యుక్తంబై నన్
విద్యున్నాలా వృత్తబయ్యెన్.

72

(భీమన చందము)

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునకు మ,మ,గ,గ, అను గణము లుండును. ఇది వినిమిదవ చందస్సులోని దగుటచే యతి వియతివి బాటింపనక్కఱలేదు. కాని చందాకర్తలు పాటించియున్నారు. మొదటి యక్షరమునకును, అయిదవ యక్షరమునకు యతిమైత్రి. ప్రాస వియమము గలదు. ఇది సర్వ గురువృత్తము.

మా = మ, దు. గా = గ, గ.

మ	మ	గగ
ప ప ప	ప ప ప	ప ప
ఉద్యన్నా	గా	యుక్తంబై నన్

ద్రుత విలంబితవృత్తము

ద్రుత విలంబిత ధిక్షరవృత్తము
ప్రతిమమయ్యెన భారగణంబులన్.

73

(భీమన చందము)

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతి పాదమునకును న,భ,భ,ర అను గణములుండును. మొదటియక్షరమునకును, ఏడవ యక్షరమునకును యతి మైత్రి. ప్రాసవియమములు కలవు.

న	భ	భ	ర
ప ప ప	ప ప ప	ప ప ప	ప ప
ప్రతిమమయ్యెన	భారగ	ణంబు	లన్

చంద్రకళా వృత్తము

శ్రావకాభరణాంక! దిశావి

శ్రామముతోడ ర, సా, తముల్

జావిలగ్న, గకారయుతంబై

శ చంద్రకళావ్యాయమైచనున్.

74

(భీమన చందము)

నాలుగు పాదములు బుందును. ప్రతిపాదమునను ర, స, స, త, జ, జ, గ అను గణములుండును. మొదటి యక్షరమునకును, పదునొకండవ యక్షరమునకును యతి మైత్రి. ప్రాసనియమముగలదు.

దిశా విశ్రామము = దిశలు పది. పదింటిపై ననగా పదునొకండవ యక్షరము యతిమైత్రి. సా = స, స. జా = జ, జ.

ర	స	స	త
౪ ౪	1 ౪	1 ౪	౪ ౪
శ్రావకా	భరణాం	క దిశా	విశ్రామ

జ	జ	గ
1 ౪	1 ౪	౪
ముతోడ	ర సా త	ముల్

అంబుగుహ వృత్తము

శ్రీరమణిప్రియ! మల్లియరేచ! వి

శ శివకల్ప మహిజి భా,

9)

భా, ర, న, వంబుల భానువిరానుము

శ వల్క నంబురుహంబగున్.

(భీమన చందము)

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునను భ,భ,భ,భ,ర,న,వ
అను గణములుండును. మొదటియక్షరమునకును పదమూడవ యక్షర
మునకును యతిమైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు.

భ	భ	భ	భ
ప	ప	ప	ప
శ్రీరమ	జీప్రియ	మల్లియ	రేభ వి

ర	న	వ
ప	ప	ప
శిష్టక	ల్పమహి	జ భా

క్రొంచపదవృత్తము

పంచశరాభా! యంచిత పుణ్యా! శ

భ,మ,న,భ,న,న,న,య శ పరివృత్తమైనన్

క్రొంచపదాఖ్యం-బంచితమయ్యెన్ శ

గ్రమయతి దశవసు శ కలితముగాఁగన్. 76

(భీమన చందము)

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునను భ, మ, న, భ,
న, వ, న, య అను గణములుండును. మొదటి యక్షరమునకును,
బదునొకొండవ అక్షరమునకును, మరల పందొమ్మిదవ అక్షరమునకును
యతిమైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు.

భ U I I	మ U U U	న I I U	భ U I I
పంద క	రాభా యం	చితపు	శ్యాభ్రమ
న I I I	న I I I	న I I I	య I U U
సభ న	న నయ	ప్రతివృ	తమైనన్

సాధ్యవృత్తము

నారదననకన శ నందనవినుత న

శ నాభ? భ,న,జ,న,న. శ నా, భగురుల్

చారుశిఖరియతి శ కైలవిరమణము

శ శ్వాధర విరతియు శ సాధ్యయగున్. 77

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునను భ,న,జ,న,న,న,న,గ అనుగణము లుండవలయును. మొదటి అక్షరమునకును ఎనిమిదవ యక్షరమునకును, పదునైదవ అక్షరమునకును, ఇరువదిరెండవ అక్షరమునకును యతిమైత్రి. ప్రాసవియమము గలదు.

భ U I I	న I I I	జ I U I	న I I I	స I I U
నారద	ననక	న నంద	న విను	త పన్న
న I I I	న I I I	భ U I I	గ U	
భ భన	జన స	నా భగు	రుల్	

శిఖరి = కైల = శ్వాధర = పర్వతము. పర్వతము సప్త సంఖ్యను దెలుపును. ఏడక్షరములపై ననగా ఎనిమిద పదునైదవ ఇరువది రెండవ యక్షరములు పరస్పరము యతిమైత్రి నందును.

మలయజన్మత్రము

నశినవిలోచన శ నజనననంబులు

శ నభనగణంబులు శ నటలగము

మలసి గిరిత్రయ శ మహితయతుల్ దగి

శ మలయజన్మత్రము శ మహివెలయున్. 78

నాడుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునను న,జ,న,స,న,న,భ,న
లగ - అనుగణము లుండును. మొదటి యక్షరమునకును ఎనిమిదవ, పదు
నైదవ, ఇరువది రెండవ అక్షరములకు యతిమైత్రి చెల్లును. ప్రాసనియ
చము గండు.

న	జ	న	స	న
	U		U	
నన	విలోచ	న నజ	నస నంబులు	న

న	భ	న	లగ
	U		U
భన గ	ణంబులు	నతి ల	గమున్

ఇది ఇరువది యావ వందములోని వృత్తము.

ప్రభువృత్తము

ప్రమాదిత గజముతు శ రసవిశ్రమముల్

శ రమణం గవి వ శ రన్యసంతంబునునై

శ్రమమున న,న,నలు శ రహినైదుజకా

శ రములును లగమున్ ప్రభువృత్తమగున్ 79

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునను న,న,న,జ,జ,జ,జ,జ
లగ - అను గణములుండును. మొదటి యక్షరమునకును, తొమ్మిదవ
అక్షరమునకును, బదునై దవ అక్షరమునకును, బరువదియొకటవ అక్షర
మునకును, యతిమైత్రి. ప్రాసనియమము గలదు.

న	న	న	జ	జ
			౮	౮
ప్రముది	తగజ	ముతు	న విశ్ర	మముల్ ర

జ	జ	జ	వ
౮	౮	౮	౮
మణం	గవి	వ ర్తమతంబు	నునై

ఇదియు ఇరువది యాటవ ఛందములోనిదే.

మంగళమహాశ్రీ వృత్తము

శ్రీమహితలోకహిత శ శివజన నేవిత వి

శ శేషగుణ మంగళ మహాశ్రీ

నామమగు నబ్బజన శ నంబులకడన్ భజన

శ నంబులు గగంబులు చెలంగన్

80

(భీమన ఛందము)

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునను భ, జ, న, న,
భ, జ, న, న, గగ అను గణము లుండును. మొదటి యక్షరమునకును
తొమ్మిదవ అక్షరమునకును, పదునేడవ అక్షరమునకును యతిమైత్రి.
ప్రాసనియమము గలదు. ఇదియు ఇరువది యాటవ ఛందములోనిదే.

భ	జ	స	న
U	U	U	
శ్రీమహి	తతోక	హిత శి	ష్ట జన

భ	జ	స	న	గగ
U	U	U		U U
సేవిత	వి శేష	గుణ మం	గళమ	హ శ్రీ

ఇరువది యా అక్షరములకు మించిన అక్షరములుగల వృత్తము లీ దిగువఁ గొన్ని చూపఁబడుచున్నవి. ఇట్టి వృత్తములకు ఉద్ధరమాలా వృత్తములనియు, ఉపరివృత్తములనియు పేర్లుకలవు.

ల య గ్రా హి

ఇంబలరఁగ భజన శ్రీ సంబుల తుదన్ భజన

శ్రీ సంబులు భకారము నొ శ్రీ డంబడ లయగ్రా

హింబరఁగఁ జెప్పఁగల శ్రీ శంబిడిన యట్లు యగ

శ్రీ సంబు శృతిమీఁద నమ శ్రీ రుం బతహితార్థి! 81

(భీమన చందము)

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునను భ, జ, స, న, భ, జ, స, న, భ, య అను గణములుండును. ప్రతిపాదమునను తొమ్మిదేసి యక్షరములకుఁ బ్రాసయతులు మూఁడుచోట్ల నుండవలయును. పద్య పాద ద్వితీయాక్షరము ప్రాస మనఁబడును. యత్యక్షరము ప్రక్క ప్రాసాక్షరమును గూర్చుట ప్రాసయతి యనఁబడును. ప్రాసనియమముగలదు.

భ	జ	స	న	భ
U	U	U		U
ఇంబడ	రఁగా భ	జ సనం	మల తు	దన్ భజ

జ	స	స	భ	య
U	U		U	U U
స నంబు	బు భకా	రము నొ	దం బద	లయ గ్రా

లయవిభాతి

సనసనసనంబులును శ సనసనసగంబులును

బొసఁగి కృతిపాదములు శ రసికముగఁ జెప్పెన్

గునుమశతసాయకవ శ దనదృశ గుణాభినుత!

రసలయవిభాతియని శ రసమసుకపీండ్రుల్ 82

(భీమన చందము)

నాలుగు పాదము లుండును. ప్రతి పాదమునను న, స, న, న, స, న, స, స, న, స, గ అను గణములుండును. ప్రతి పాదమునను పదేసి యక్షరములకుఁ బ్రాసయతులు మూఁడుచోట్లఁ గూర్పవలయును. ప్రాసనియమము గలదు.

న	స	స	స
	U		
కుసుమ	శర సా	యక వ	దన దృ
స	స	స	స
U			U
శ గుణ	భి నుత	ర స్రల	య విభా
న	స	స	గ
		U	U
తియని	ర సమ	సుకపీం	ద్రుల్

లయగ్రాహి లయ విభాతులకు యతి నిర్ణయము

తే. తొమ్మిదింటను దొమ్మిది శ తొమ్మిదింట
ధృతి లయగ్రాహికిని బ్రాస శ యతులు సెల్లు,
బదిటఁ బదిటను బదిటను శ బ్రాసయతులు

తగ లయవిభాతికిని జెల్లు శ హాసవారి! 83

లయగ్రాహికిఁ బ్రతి పాదమునను దొమ్మిదవయక్షరము మీఁదను,
మరల దానికిఁ దొమ్మిదవ యక్షరము మీఁదను, మరల దానికిఁ దొమ్మిదవ
యక్షరము మీఁదను బ్రాసయతులు చెల్లును.

లయవిభాతికిఁ బ్రతిపాదమునను బదియవ యక్షరము మీఁదను,
మరల దానికిఁ బదియవ యక్షరము మీదను, మరల దానికిఁ బదియవ
యక్షరము మీఁదను బ్రాసయతు లుండవలెను.

లాక్షణి వృత్తము

పక్ష విరమణము భనననన ములును
శ భాసుర భననన లెనసినచో

లాక్షణి యనఁదగు నతులిత మదనవి

శ లాసలలిత గుణగణజలధి! 84

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునను భ,న,న,న,న,భ,న,
న,న అను గణములుండును. మొదటి యక్షరమునకును, బదునాఱవ యక్షర
మునకును యతిమైత్రి.

భ	న	న	న	న
U				
లాక్షణి	యనఁద	గు నతు	లిత మ	దన వి

భ	న	న	న
లాస ల	లిత గు	ణ గణ	జలపీ

రమణక పృతము

మనసిజ జనక న శ్రమదరిపు గజహరి

శ్ర మదగజవసు విర శ్రమణములతో

నననన నననన శ్ర నలగము లెనయగ

శ్ర నరవరనుత! రమ శ్రణక మమరున్

85

నాలుగు పాదములుండును. ప్రతిపాదమునను తొమ్మిది నగణములును, విదప నొక్క లగము నుండును. 9, 17, 25 అక్షరములు యతి మిత్ర స్థానములు. మద-అష్టమదములు గజ=అష్ట దిగ్గజములు, వసు-అష్టవసువులు, ఎనిమిదేని యక్షరములపై, నన(గా తొమ్మిదవ యక్షరములు యతిమిత్ర స్థానములని తెలియవలయును. ప్రాసనియమము గలదు.

న	న	న	న	న
మనసి	జ జన	క నమ	ద రిపు	గజ హ

న	న	న	న	వ
రిమద	గజ వ	సు విర	మణము	లతో.

దండకము

అమరంగ ననహంబు లంచాదిగానొండె, గాదేని
నాదిన తకారంబుగానొండె, లోనందకారమ్ము లిమ్మైగకా
రావసానంబుగాఁ జెప్పిననే దండకంబుండు దీనిం గవుల్. 86

దండకమునందు స,న,హ గణము లాదిలోనుండి వానిపై వలసి నన్ని తగణములును, తుదను గురువు నుండవలయును. లేదా మొదటి నుండి తుదివఱకును వలసినన్ని తగణములును నిలుపవచ్చును. తుదిని గురువుండవలయును. దీనికి యత్రిప్రాసనియమములేదు. దండకమునం దొకే పాదముండును.

స	న	హ
అమరం	గ నస	హంబు

లందాది	గా నొండె	గాదేని	నాదిన్ త

కారంబు	గానొండె	లోనంద	కారమ్ము

లిమ్మె గ	కారావ	సానమ్ము	గాఁజెప్పి

నన్ దండ	కం బండు	దీనింగ	వుల్

యతి ప్రాసములు

యతుల పర్యాయపదములు

క. విశ్రాంతి విరతి విశ్రమ

విశ్రామ విరామ విరమ శ్ర విరమణములనన్

విశ్రుతమగు యతి కృతి నధి

కశ్రావ్యంబై బెడంగు శ్ర గా నిడవలయున్. 87

(భీమన ఛందము)

విశ్రాంతి, విరతి, విశ్రమము, విశ్రామము, విరామము, విరమము, విరమణము అను నేడును యతికిఁ బర్యాయ పదములు.

యతి నిర్వచనము

క. విలనత్పాదాద్యక్షర

ములు వల్లగు, నాద్వితీయ శ్ర ములు ప్రాసంబుల్;

నెలకొని తమ తమ పాదం

బుల యతిపై నన్ని పాద శ్ర ముల వల్లమరున్. 88

(భీమన ఛందము)

పద్యపాదము నందలి మొదటి యక్షరమునకు యతి (వడి) యని పేరు. పాదము నందలి ద్వితీయాక్షరమునకుఁ బ్రాసమని పేరు. ప్రాసమునకు నిర్దిష్టమైన నిర్వచనము పాదము నందలి మొదటి యచ్చునకును, రెండవ యచ్చునకును నడుమ నున్న అక్షరము ప్రాసమనఁబడును.

ఉదా:- శ్రీ వక్షజ.... ఇందు మొదటి యచ్చు 'ఈ'. రెండవ యచ్చు 'అ'. ఈ రెంటికిని నడుమ నున్న 'వ' కారము ప్రాసమగును. ఇంకొక యుదాహరణము. 'కాంతను జూచి.... ఇందు మొదటి యచ్చు

'అ'. రెండవ యచ్చు 'అ'. ఈ రెంటి నడుమ నున్న పూర్వబిందు పూర్వక త వర్ణము ప్రాసము. యతిప్రాసము లన్నిపాదము లందు నుండును.

యతిమైత్రి

నీ. ఊకును కఖగఘల్ శ చఛజఝల్ శవనలు,
అయహలకెల్లఁ గి శ య్యలు ఘటించుఁ,
గీర్తింపఁ గ్రారయు శ గిలకయు శేఫకు,
నావడి సెల్లును శ నణలకెల్ల,
మావడిసెల్లును శ మాకునుం బాలకు,
తావడిసెల్లును శ తథదధలకు,
పోలింప వపుబుభుల్ శ మూలకు విలసిల్లు,
లావడి సెల్లును శ రళలకెల్లఁ,

తే. దలఁపఁ దలకట్ల కైత్వ మా శ్రత్వమును దీర్ఘ,
మిత్వమేత్వంబు వట్టువ శ లేకనరణి,
గొమ్మునకుఁ జెల్లు నోత్వంబు శ నిమ్ముగాను,
యతుల కివి లక్షణములు ప శ ద్గాయతాక్ష! 89

హల్లులలో యతిమైత్రి.

క్ష—క, ఖ, గ, ఘ, ఇవి పరస్పరము మిత్రములు
చ, ఛ, జ, ఝ, శ, ష, స.

అ, య, హ ఇవి పరస్పరము మిత్రములు

ర — '౮', '౯' "

న, ణ — '౨' "

ంప, ంప, ంబ, ంభ, మ — "

త, థ, ద, ధ, — '౬' "

ము, పు, పు, బు, భు — "

ర, శ, ర — '౧' "

హల్లులకు యతిమైత్రిని ఘటించునప్పుడు వాని మీద నుండు
నచ్చులకు గూడ యతిమైత్రి కుదురునట్లు చూడవలయును.

అచ్చుల వరస్పర యతిమైత్రి

అ, ఆ ఐ, ఔ	—	వరస్పర మిత్రములు
ఇ, ఈ, ఋ, ౠ, ఎ, ఏ	—	"
ఉ, ఊ, ఒ, ఓ	—	"

యతిభేదములు

సీ. నరనంపు యతియును, శ నంయు క్తయతి, వర్ణ,
గరిమదేశీయ, మె శ క్కటియు, బోల్కి,
చక్కటియతి, యను శ స్వరయతి, స్వరయతి,
యావడి, బువ్వడి శ మావడియును,
వ్రభు, విభాగములు, సా శ భాగ్యంబు ప్రానంబు,
భిన్నంబు, ప్రాది, య శ భిన్నవిరతి,
వెలయు నభేదంబు శ వృద్ధి, నిత్యనమాన,
ప్రతయుతు, లాదేశ శ యతి, వికల్ప,

తే. కాకువులు, రివ్వడియను, న శ ఖండనిరతి,
యుభయయతి, యశఽర్గాదు శ లొప్పు మెఱసి
కృతుల ముప్పదియొక్కటి శ యతులు దనరు
నత్కవుల సమ్మతంబున శ జలధిశయన!

90

(లక్షణ చూడమణి)

ఈ సీప పద్యమున 31 యతి భేదములు చెప్పఁబడినవి. ఇవిగాక
మఱి 8 యతి భేదములు గలవు. మొత్తము యతుల సంఖ్య 39.

యతి భేదములు

1. సరసయతి
2. సంయుక్త యతి
3. వర్గయతి
4. దేశీయ యతి
5. ఎక్కటి యతి
6. పోలిక యతి
7. చక్కటి యతి
8. అనుస్వార యతి
9. స్వర యతి
10. యావడి
11. ఋవడి
12. మావడి
13. ప్రభుయతి
14. విభాగయతి
15. సౌభాగ్యయతి
16. ప్రాసయతి
17. భిన్నయతి
18. ప్రాదియతి
19. అభిన్నయతి
20. అభేదయతి
21. వృద్ధియతి
22. నిత్యసమానయతి
23. స్తతయతి
24. ఆదేశయతి
25. వికల్పయతి
26. కాకువడి
27. రివడి
28. ఆఖండయతి
29. ఉభయయతి
30. యవర్గయతి
31. శవర్గయతి

అదనముగా నున్న 8 యతులు

32. జ్ఞావడి
33. సరసస్వరయతి
34. లుప్త విసర్గక స్వర యతి
35. నిత్య యతి
36. అనునాసిక వికల్పయతి
37. అ కార యతి
38. పరరూపయతి
39. తావడి.

పై 39 యతులకు లక్షణోదాహరణములు పరుసగాఁ బ్రకర్షింపఁ
డుచున్నవి.

1. సరస యతి

ఆ. ఇనలు చెల్లుఁ గమల శ్రీ నాథ! యొండొంటికి
 అయహ లొనరఁజెల్లు శ్రీ హస్తీవరద!
 శ్రీ వనలొందునంద్రు శ్రీ చ శ్రీజర్ఘంబులలోడ
 న రసయతులు నాఁగ శ్రీ జ లభిశయన!

91

1. ఇ, న.

2. అ, య, హ

3. శ, వ, న, చ, చ, జ, రు

ఇవి పరస్పర మిత్రములు

ఈ యతికి లక్ష్యములు లక్షణ పద్యములలోనే యున్నవి.

మొదటి పాదమున ఇ, న లకు యతిమైత్రి

రెండవ పాదమున అ, హ, లకు యతిమైత్రి

మూడవ పాదమున శ, చ లకు యతిమైత్రి

నాల్గవ పాదమున న, జ లకు యతిమైత్రి

2. సంయుక్త యతి

క. వెలయఁగ సంయుక్తాక్షర

ములలో నెద్దానినై న శ్రీ మునుకొని వడిగా

నిలువందగుఁ బాదంబుల

నలఘు గుణాన్వితుఁడ! రేచ శ్రీ యనదృశదానా! 92

(భీమన చందము)

యతి స్థానమునఁగాని యతి మిత్ర స్థానమునఁగాని సంయుక్తాక్షర
 మున్నచో నంటేదే నొక యక్షరమునకు మైత్రి చెల్లినఁ జాలును.

ఉదా : జై నాయక నీవు నన్నుఁ గైకొని.....

ఇందు యతి స్థానమున కకార, షకార మకారముల సంయుక్తము గలదు, వీనిలో కకారమునకు మాత్రమే 'గై' యని యతిమైత్రి పాటింప బడినది, ఇట్లే షకార, మకారములలో దేనికైనను యతిమైత్రి పాటింప వచ్చును.

క. ఒక్కడుగున విశ్రాంతులు

పెక్కగుచ్చో సంయుతములు శ పెనువన్ మును జ
డ్డక్కరమునఁ దా నెత్తిన

యక్కరమే మునువలయు శ నన్నిటఁ గృష్ణా! 93

ఒక్క పాదముననే రెండు మూడు యతులు గల వృత్తములందు పాదాద్యక్షరము సంయుక్తమయినచో, వానిలో నేయక్షరమునకు మొదట మైత్రి గూర్పబడినదో, తక్కిన స్థానములలోఁ గూడా నాయక్షరమునకే యతిమైత్రి పాటింపవలయును. కాని మొదట నొక యక్షరమునను ఇంకొకచో మఱియొక అక్షరమునకు, వేరొకచో నింకొకదానికి యతిమైత్రి పాటింపరాదు. ఇట్లే ఒక మిత్రస్థానమున సంయుక్తాక్షర మున్నచో, పాదాదిని వానిలో దేనికి మైత్రి పాటింపఁ బడినదో, తక్కిన చోట్లఁగూడ దానికి మైత్రి పాటింపవలయును.

ప్రగ్గర, మహాప్రగ్గర, మానిని, కవిరాజ విరాజితము, క్రొంప పదము, మంగళ మహాశ్రీ మున్నగునవి బహుయతులు గల వృత్తములు.

బహుయతులు గల వృత్తములలో సంయుక్త యతి కుదాహరణము.

1. మహాప్రగ్గర :

క్రిత బాహుంగానఁగా వచ్చితి సకల జగత్సేవ్యమానున్ మహేంద్ర

- ప్ర.

ఇందు యతి స్థానమున శవర్ణ రేఖముల సంయుక్తాక్షరము గలదు వీనిలో శవర్ణమునకు 'చ్చి' థ యని. మొదట యతిమైత్రి పాటించబడినది. అదే పాదమునఁ గల మూడవ మిత్రస్థానమునను "తే" యను దానిలోని సకారమును శవర్ణమునకే మిత్రముగా గ్రహింపబడినది.

2. సగ్ధర :

గాండీవజ్యోరవం బుత్కటమయి పెలుచన్ గ్రమ్మినన్ భీము బాహుః

సగ్ధరలో 8, 15 అక్షరములు మిత్రస్థానములు. గా - తక్ - గ్ర అని మూడుచోట్లను నొక్క క కారమునకే యతిమైత్రి పాటించబడినది.

3. వర్ణయతి

క. నిక్కువ మయ్యెన్ వర్ణుల

యక్కరమగు వల్కు నడుప శనగు జగణనమల్

దక్కఁ బెఱ నాలుగింటికి

దిక్కరినన్నిభుడ! లేచ! రథీజనవినుతా!

94

వర్ణాక్షరములు.

క వర్ణము	క, ఖ, గ, ఘ, జ
చ వర్ణము	చ, ఛ, జ, య, ఞ
ట వర్ణము	ట, ఠ, డ, ఢ, ణ
త వర్ణము	త, థ, ద, ధ, న
ప వర్ణము	ప, ఫ, బ, భ, మ

ప్రతి వర్ణమునందును జీవరి యక్షరము తప్ప, తక్కిన నాల్గింటికిని బరస్పరము యతిమైత్రి, చెల్లుట వర్ణయతి యనబడును.

ఉదా :- దిక్కరి నన్నిభుడ లేచ రథీజన వినుదా. ఇందు ది - ధీ వర యతి.

4. దేశీయయతి

తే-గీ. అచ్చుతోఁగూడి దేశీయ శ మనెడి విరతి

యెన్న నొక్కొక్కచోటఁ గ్రి శ క్కిఁజియుఁ గృతుల

సరసలక్షణకవులు గ్ర శ చ్చట నొనర్ప,

భంజితాసురసముదాయ శ యాంజనేయ! 95

(చిత్రకవి పెద్దన, లక్షణసార సంగ్రహము)

క్రిక్కిఁజియు, క్రచ్చట, రూపఱు మున్నగుదేశ్య శబ్దములలో స్వర సంది గలదు. క్రిక్కు+జిఱియు = క్రిక్కిఁజియు, క్రచ్చు+అఱు = క్రచ్చట, రూపు+అఱు = రూపఱు. రెండు పదముల కలయిక యైనను నివి యేకపదమువలెనే భాసించును. ఇట్టివానిలో సందీ విడఁదీసి నప్పుడు పరపదాద్యచ్చునకును, సంది కలిసి యున్నప్పుడు విశిష్టవర్ణమున కును యతిమైత్రి పాటించవచ్చును. ఇట్లు రెండు విధముల యతిమైత్రి పాటింపఁదగునుగాన దీనికి ఉభయ యతియనిపేరు. దీనినే యప్పకవి యుభయవశులలో నొకటిగా దేశ్య నిత్యసమాస విశ్రాంతిగాఁ జేర్చొని నాఁడు.

పలు పద్యమున రెండవ పాదమున

ఎన్న నొక్కొక్కచోటఁ గ్రిక్కిఁజియుఁ గృతుల

ఇరెడు ఎ-ఇ అని అచ్చునకు యతిమైత్రి పాటింపఁబడినది.

మూడవ పాదమున

సరస లక్షణ కవులు గ్రచ్చట నొనర్ప

ఇందు స - చ్చ అని హల్లులకు యతిమైత్రి పాటింపఁబడినది.

5. ఎక్కటియతి

క. ధరనెక్కటివశ్యనఁదగు

లరమఱవలు వానితోఁ దొర లంగక లాకున్

నరితాయని విశ్రమవే

శ రమాధిప! రెండునుం గ శ లసి వ ర్తించున్. 96

(అనంతుని ఛందము)

ల, ర, మ, అ, వ అనునవి దేనికదే యతిమైత్రి నందుటకు ఎక్కటియతియనిపేరు ల, శ ల కభేద మగుటచే వానికి మాత్రము పర స్పరము యతిమైత్రి చెల్లును.

ఆ. మరునితండ్రి లోక శ మహితుండు యాదవ

రాజసింహమూర్తి శ రక్షకుండు

తాఁగవేలుపనఁగ జుంపిల్లు నెక్కటి

ప్రభునాఁగనిట్లు వనజనాభ!

97

(అనంతుని ఛందము)

ఉదాహరణము.

ఇందు మొదటి పాదమున 'మ-మ'లకు, రెండవ పాదమున 'రా-ర' లకు, మూడవ పాదమున 'తా-అ'లకు, నాలుగవ పాదమున 'వ-వ' లకు యతిమైత్రి చెల్లినది.

ఏ యక్షరమున కాయక్షరమే మైత్రిచెల్లు యతి కావున దీనికి ఎక్కటి యతి యనుపేరు వచ్చినది.

ర వర్ణమునకు ర వర్ణమును, అ కారమునకు అ కారమును యతి మైత్రి చెల్లుటకు అప్పకవీయమున ఏకతరగతి యనిపేరు పెట్టఁబడి నది.

ఈ పద్యమున రెండవపాదమున ము-పూ లకు యతిమైత్రి చెల్లి నది. ఇందలి 'ము' కేవల మువర్ణము. విభక్తికాదు. కావున నిది చక్కటి యతి యగుచున్నది.

౪ ఆనుస్వారయతి (బిందుయతి)

క. పంచక వర్ణాక్షరములు

పంచమవర్ణములఁగూడి శ పరఁగనటించు

పంచించక పెట్టనాలుగు

సంచితముగఁ బిట్టుడ నున్న శ లంటిన చోట 102
(భీమన చందము)

ప్రతి వర్ణములోను మొదటి నాలుగక్షరములకును ముందు పూర్ణ బిందువున్నచో, వానికి తత్ర ద్వర్గ పంచమాక్షరముతో (అనునాసికముతో) యతిమైత్రి చెల్లుటకు ఆనుస్వారయతి యనిపేరు.

దీనిని అప్పకవి బిందుయతి యనినాడు.

ంక, ంఖ, ంగ, ంఘ — జ

ంచ, ంచ, ంజ, ంయ — ఇ

ంః, ంత, ండ, ంఢ — ణ

ంత, ంథ, ంద, ంధ — న

ంప, ంఫ, ంబ, ంభ — మ

జాకు వడిసెల్లు రత్న శం శ కణమనంగ

జాకు వడిసెల్లు బర్హి పిం శ ఛంబనంగ

జాకు వడిసెల్లుఁ గనకమం శ డవమనంగ

నాకు వడిసెల్లుఁ దివ్యగం శ థంబనంగ

మాకు వడిసెల్లుఁ విజితశం శ బరుడనంగ 103

(భీమన చందము)

జాకు వడిసెల్లు రత్న కంకణ మనంగ

జ్ఞాకు వడిసెల్లు బర్హిపింఛం బనంగ

జ్ఞాకు వడిసెల్లు గనక మం డపమనంగ

నాకు వడిసెల్లు దివ్య గం ధంబనంగ

మాకు వడిసెల్లు విజితశం బిరుడనంగ

ఇందు ప్రతివర్గమునందును పూర్ణబిందు పూర్వకములయిన మొదటి నాలుగు వర్గాక్షరములకును ఆ వర్గమునందలి పంచమాక్షరమునకు (అనునాసికమునకు) యతిమైత్రి చెల్లుట చూడనగును.

9 స్వరయతి

క. అ ఆ ఐ ఔ లకు మఱి

ఇ ఈ లు ఋకారనహిత శ మే వలకునా

ఉ ఊ ల్దమలో నొడబడి

ఒ ఓ లకు వళ్ళగు న్న శ యోన్నతచరితా! 104

(భీమన చండము)

ఈ పద్యమున అచ్చులలో యతిమైత్రి చెప్పబడినది.

అ, ఆ, ఐ, ఔ, పరస్పరము యతిమైత్రినందును.

ఇ. ఈ, ఋ, 'ఋ', ఎ, ఏ, "

ఉ, ఊ, ఒ, ఓ. "

10. యావడి

తే. తాయెతును నుయ్యెలయ్య బయ్యె శ దయును దక్క

గలుగ దెత్వంబు మధ్య య శ కారమునకు,

దుదల గ్రీయలందు నెత్వంబు శ గదియు, వాని

కత్వమిడరాదు తెనుగున శ నబ్జనాభ! 105

(కవిజన సంజీవని)

తెనుగున తాయెతు, ఊయెల, పయ్యెద అను నామములలోఁదప్ప
ఉక్కిన యే నామము నందును యకారము ఎత్వముతోఁ గూడియుండఁడు.

దీనినే బాలవ్యాకరణమునఁ జిన్నయసూరి “ఊయెల, పయ్యెద,
తాయెతులం ద్రిక్క నామంబులందు యాకుందాలవ్య వక్రయోగంబులేడు”
అని సూత్రీకరించినాడు. నామంబులం దనుటచేఁ ‘బోయెను’ అను రీతిగాఁ
కాల వ్యాప్తి ప్రకీర్ణ పదములందును ‘యె’ ఉండవచ్చునని తెలియవలయును.

సీ. ఒక కాంతయొరఁగిన శ సకమీఁది ముడిపువ్వు

తైత్తులు మెఱయఁదా శ యైతులుచుట్టి 106

(చంద్రభాను చరిత్రము)

తాయెతు అను పద్యమునకు లక్ష్యము

సీ. ఒక కాంత యొరఁగిన సకమీఁది ముడిపువ్వు

తైత్తులు మెఱయఁ దాయైతులు చుట్టి

ఇందు పువ్వు+ఎత్తులు అను సంధిలో ఉత్తర పదాద్యచ్చు అయిన
ఎ కారముకును తాయెతులోని యె కారసమునకును యతిమైత్రి.

క. వలనొప్పుగ నవుడా యు

య్యెలలోపల బాలునునిచి శ యిందునిభాస్యల్

కలకంఠ నాదమాధురిఁ

బలుముఱు జెలకేఁగి జోలఁ శ బాడిరి ప్రేమన్ 117

(విక్రమార్క చరిత్ర)

య్యెలకు లక్ష్యము

_____యు

య్యెల లోపల బాలు నునిచి యిందు నిభాస్యల్

ఇందు ఉయ్యెలలోని ‘య్యె’ కును ఇందులోని ‘ఇది’ అను దానికిని

యతిమైత్రి చెల్లినది.

సీ. వలఁబడ్డ జక్కవ శ ల్యలె నున్న జిలుఁగుఁబ

య్యెదలోని గుబ్బపా శ లిండ్లు నరయ

108

(యతాతి చరిత్ర)

పయ్యెదకు లక్ష్యము.

ఇందు పయ్యెదలోని 'య్యె'కును, పాలిండ్లు (పాలు+ఇండ్లు) అను వానితోని ఇ కారమునకును యతిమైత్రి.

11. ఋ వడి

తే. క్షీతి ఋకారస్వరూపమై శ యతులుపరంగు

ఋగ్యజుస్సామవినుతుండు శ కృష్ణఁడనఁగ

వస్తికులజుండు కరుణాన శ మృద్ధుఁడనఁగ

హేమపీతాంబరుండు దేవ శ వృషభుఁడనఁగ 109

కేవల ఋ కారమునకు వట్టసుడితోఁ గూడిన హల్లులన్నింటతో యతిమైత్రి చెల్లును.

ఋగ్యజుస్సామవినుతుండు కృష్ణఁ డనఁగ

కాని అప్పకవీయమున ఋవడి వేఱు. అందు ఋ వర్ణమునకు ఠి, ఠీ, ఠె, ఠే, యను వానితో యతిమైత్రి చెల్లుట ఋవడి యని పేర్కొనబడినది.

ఉదా:- ఋత్విజుండని విచా రించి

2. వట్టసుడితోఁగూడిన హల్లులకుఁ బఠస్వరము యతిమైత్రి చెల్లును.

ఉదా:- వృష్టికులజుండు కరుణా నమృద్ధుఁ డనఁగ

అప్పకవీయమున దీనికి ఋత్వ సామ్యవ? యనిపేరు.

3. ఇ, ఎ అను అచ్చులకును, వానితోఁ గూడిన 'హ, య' లకును వ్రటనుడితోఁ గూడిన హల్లులతో యతిమైత్రి చెల్లును.

ఉదా:- హైమపీతాంబరుఁడు దేవవృషభుఁడనఁగ

అప్పకవీయమునదీనికి ఋత్వ సంబంధవ? యని—పేరు.

ఈ గ్రంథమున నీ మూఁడు విధములయిన యతులకును ఋ వడి యనియే వ్యవహరింపబడినది.

ఆ. ఋభులు సంతసిల్ల గృతము ఋభులరుదంద
ద్రితిజ తతికి నెల్ల ధృతి గలంగఁ
తృణము మాడ్కి దాన వైంద్రుని దునుమాడి
జయము నొందు నేగ జగదధీశ!

110

(దశకుమార చరిత్రము)

ఋభులు సంతసిల్లఁ గృత ముఋభు లరుదంద - ఈ గ్రంథమున నిది ఋవడి యనఁబడినది. అప్పకవీయమున దీనికి ఋత్వ సంబంధవ? యని పేరు.

ద్రితిజ తతికి నెల్ల ధృతి గలంగ.

ఇది వర్గయతిలో న్వరమైత్రి. ఋవడి కాదు. ఇందుఁజ్ఞానయతి కూడఁ జెల్లినది.

తృణము మాడ్కి- దాన వైంద్రుని దునుమాడి

ఈ గ్రంథమున నిది ఋవడి యనఁబడినది. అప్పకవీయమున నిది ఋత్వసంబంధవ? యనఁబడినది.

12. మావడి

తే. యరలవలు శవనహాలును శ నాదిబిందు
 యుతములై మకారవిరామ శ యుక్తిఁదనరు,
 మారుతాత్మజుఁ డరిది నం శ యమి యనంగ
 మదన జనకుండు దనుజ నం శ హారుఁడనంగ. 111
 (అనంతని చందము)

అంతస్థములును (య,ర,ల,వ), ఊష్ణములును (శ,ష,న,హ)
 పూర్ణబిందు పూర్వకములై మకారముతో యతిమైత్రి చెల్లుటకు ఇందు
 మావడి యని పేరు.

అప్పకవీయమున నిది మవర్ణ విరామ శునఁబడినది.

ఉదా 1:- మారుతాత్మజుఁ డరిది నంయమి యనంగ

ఇందు 'మ'కును, పూర్ణబిందు పూర్వక యకారముతో యతిమైత్రి
 చెల్లినది.

ఉదా 2:- మదనజనకుండు దనుజనంహారుఁ డనంగ

ఇందు మవర్ణమునకు పూర్ణబిందు పూర్వక 'హ'తో యతిమైత్రి
 చెల్లినది.

క. కమలాస్తాంశులు బల వి

క్రమవంతులు ఖడ్గధరులు శ రాజులు మీరల్

మముఁ బ్రోవఁగఁదగదే నం

యమి వర్మలఁజూచిరా కు శ మారకు లెల్ల. 112

(దశకుమార చరిత్రము)

సం-యమి వద్యులఁ జూచిరా వున్నారకు లెల్లన్ - దళకుమా
చరితము.

ఇందు పూర్ణబిందు పూర్వక యవర్ణమునకు 'మా'తో యతిమైత్రి
చెల్లినది.

చ. గరళపు ముద్దలోహ మవ

గాఢమహాశని కోట్లు సమ్మెటల్

హరు నయనాగ్ని కొల్పి యుర

గాభిపు కోటలు వట్టుకార్లు ది

క్కరటి శిరంబు దాయ లయ

కాలుఁడు కమ్మరి మైరి వీర సం

హరణ గుణాభిరాముఁ డగు

మైలమ భీమన ఖడ్గ సృష్టికిన్.

113

(భీమకవి చాటుదార)

సం-హరణ గుణాభిరాముఁడగు మైలమ భీమన ఖడ్గసృష్టికిన్.

ఇందు పూర్ణబిందు పూర్వక హకారమునకు 'మై' అను దానితో యతిమైత్రి
చెల్లినది. కావున నిది మావడి తదాహరణములు.

13. ప్రభుయతి

త. ఒసర నన్నమ్మ యనుచోట శ నూఁదఁబడక

ద్వివిధమగుఁ బ్రభునామాంత శ విరమణంబు

మహి నయోధ్యకు తాజు రా శ మన యనంగ

న తని వట్టపుడేవి నీ శ త మ యనంగ.

114

(అనంతుని చందము)

ద్విత్య రహితములయిన అన్న, అమ్మ అనునవి (అన, అమ) వరములయి నిత్యసంధి యేర్పడినప్పుడు ఉభయ యతి (అచ్చునకును, హల్లునకును యతిమైత్రి చెల్లును. రామ + అన = రామన ఇది నిత్య సంధి. ఇట్టిచో సంధి ఏర్పడినప్పుడుండు హల్లునకును (మ), సంధి విడఁ దీసినప్పుడుండు అచ్చునకును (అ) ఉభయమునకును యతిమైత్రి చెల్లును.

ఉదా : మహి నయోధ్యకు రాజు రామన యనంగ

ఇక్కడ మ వర్ణమునకును, రామ+అన అనునవి సంధి యేర్పడగా నుండు మ వర్ణమునకును యతిమైత్రి చెల్లినది.

అతని పట్టపుదేవి సీతమ యనంగ.

ఇందు ఆ వర్ణమునకును, సీత + అను అనునవి సంధిలో గతి యనప్పుడుండు ఆ వర్ణమునకును యతిమైత్రి కుడిరినది.

ఇందు అన్న, అమ్మ అను వానికే ఈ యతి చెప్పఁబడినది. కాని అయ్య మున్నగు శ్రేష్ఠార్థకములకుఁ గూడ ఈ యతి చెల్లును.

ద్విత్య రహితములకే కాక, ద్విత్య సహితములకును, (అమ్మ, అన్న, అయ్య) ఈ యతి చెల్లునని యితర లక్షణ గ్రంథముల వలనను, ప్రయోగముల వలనను దెలియుచున్నది.

మ. ఘనుడ౯ వేములవాడ వంశజుడ దా

జ౯రామ భీమేశ సం

దనుడ౯ దివ్య విషామృత ప్రకట నా

నా కార్యధుర్యుండ భీ

మన నాపేరు విసంగఁ జెప్పితిఁ దెలుం

గాధీశ! కస్తూరికా

ఘనసారాది సుగంధ వస్తువుల వే

గండెచ్చి లాలింప రా.

115

(భీమ కవి చాటువు)

భీ - మన నా పేరు వినంగఁ జెప్పితఁ దెలుంగాధీశ! కస్తురికా
ఇందు భీమన (భీమ+అన) అని నిత్యసంధిని వేటు చేయఁగా
మ వర్ణముపైఁ గనుపట్టు అకారమునకును, తెలుంగాధీశ - అనుదానిలో
తెలుంగ+ అధీశ అను సవర్ణదీర్ఘసంధిలో పదములను వేటు చేసినప్పుడు
ఉత్తర పదాద్యచ్చునకును (అ) యతిమైత్రి చెల్లినది.

ఈ యతికి అప్పకవీయమున నామాఖండవిశ్రమమని పేరు పెట్టి
ఁబడినది. సంధి విడదీసినప్పుడు ఉత్తర పదాద్యచ్చునకును, విడఁదీయక
కలిసి యున్నప్పుడు కనుపట్టు విశిష్ట వర్ణమునకును (హల్లునకు) ఇట్లు
ఉభయమునకును జెల్లు యతిగావున అప్పకవి దీనిని ఉభయ వశులలోఁ
జేర్చెను.

14. విభాగయతి

తే. సంఖ్యకుం బరిమాణ సం శ జ్ఞకుఁ దనర్చు
శబ్దములపై విభాగోక్తి శ సరణి నంఘ
టించినప్పుడు యతుఁ య రెం శ డేసి యగును.
పేంద్రుఁడిచ్చుధనము మోపె శ డేసి యనఁగ 116
(అనంతని చందము)

రెండు, మూడు మున్నగు సంఖ్యావాచక శబ్దములకును, గంపెండు
యన్నగు పరిమాణ వాచక శబ్దములకును విభాగార్థమున 'ఏసి' అనునది
చేరును. ఏసి పరచుగునపుడు నిత్యసంధి యేర్పడును. రెండు + ఏసి =
రెండేసి. గంపెండు + ఏసి = గంపెండేసి అనుచో సంధి జరిగినప్పుడుండు

హల్లునకును (దే), సంధి విడదీసినప్పుడు ఉత్తర పదాద్యచ్చునకును (ఏ) — ఇట్లు ఉభయమునకును యతిమైత్రి చెల్లింప వచ్చును.

ఉదా : సంఘటించినప్పుడు యతులు రెండేసి యగును.

ఇందు టిం అను హల్లునకును రెండేసి యనుదావిలోని దే అను హల్లునకు యతిమైత్రి చెల్లినది.

ఉ-పేంద్రుడిచ్చు ధనము మోపెదేసి యనగ

ఇందు ఉప+ఇంద్రుడు అనుదావిని విడదీసినప్పుడు ఉత్తర పదాద్యచ్చునకును, (ఇ) మోపెడు+ఏసి అనుదావిలోని 'ఏ' అను సచ్చునకును యతిమైత్రి చెల్లింపఁబడినది.

క. ఆ సేనల గని కినిసి మ

హాసాయక వృష్టి ముంచి శ యధికులపై నే

దేసి వదేసి మతేయు నూ

తేసి శరములు నిగిడించె శ రిపుల దరంగన్. 117

నూ- తేసి శరములు నిగిడించె రిపు లదరంగన్.

ఇందు నూతేసి అనుదావిలో సంధి కలిసినప్పుడు ఓకెష్ట వర్ణమునకును (తే), రిపులు అనుదావిలోని రి అను హల్లునకు యతిమైత్రి చెల్లింపఁబడినది.

అప్పకవీయమునఁ గూడ దీనికి విభావవ? యనిపేరు. దీనివలన తుభయవశులలో జేర్చెను.

15. సౌభాగ్య యతి

తే. ఉభయములు సెల్లు యతులు రెం శ డొక్క పదము

నందు నెలకొన్న సౌభాగ్య శ యతి సెలంగు

ప్రాంచి తామర వినుత వే ద్దండ వరద

నాళిపుళిక్ష శౌరి య శ సంత యనంగ.

111

(లక్షణ చూడమణి)

ఉభయయతి చెల్లునట్టి శబ్దములు రెండు ఒకే పాదమున నుండి వాని సంధిని వేయి చేసినప్పుడు కనుపట్టు నచ్చులకు యతిమైత్రి చెల్లుటకు సౌభాగ్యయతి యనిపేరు.

పలు పద్యమునందలి మూడవ పాదమున

ప్రాంచి తామర వినుత వేదండ వరద

ఇందు ప్ర+అచిత=ప్రాంచిత అని విభాగము. పకార, రేఫము లకుఁగాని, వానిపైనున్న అకారమునకుఁగాని యతిమైత్రి చెల్లింపవచ్చుగాన ఇది ఉభయయతి చెల్లునట్టి శబ్దము. ఇట్లే వేదండ (వేద+అండ) అని విభాగము ఇందు దవర్ణమునకును, చానిపైనున్న అవర్ణమునకును యతిమైత్రి చెల్లింపవచ్చును. కావున నిదియు ఉభయయతి చెల్లునట్టి శబ్దము. ఇట్టి శబ్దములు రెండు ఒకే పాదముననుండి వాని సంధి విడఁదీసినప్పుడుండు అచ్చులకు యతిమైత్రి చెల్లింపఁబడినచో నది సౌభాగ్యయతి యనఁబడును.

ఇందు ప్రాంచితలో ప్రాలోని అకారమునకును, వేద+అండలో దవర్ణముపైనున్న అకారమునకును యతి చెల్లింపఁబడినది కావున నిది సౌభాగ్య యతి యగుచున్నది.

ఇట్లే నాక (న+అక) అనంత (న+అంత) అను ఉభయయతి శబ్దములలోని అచ్చులకు (అ, అ) యతిమైత్రి చెల్లింపఁబడినది కావున నిదియు సౌభాగ్యయతి యగుచున్నది.

క. భండనమున నెదిరిన రిపు

మండలముల నెల్లఁ గినిసి శ మర్దించి మదో

ద్వందుడై కవ్వడి మా
రాండసుతుం దొడరి పోరె శ నాకులు మెచ్చున్, 119
 (భారతము)

ఇట్లే మార్తాండ (మార్త+అండ) అనుదానిలోని అచ్చునకును
 నాకులు (న+అక) అనుదానిలోని అచ్చునకును యతిమైత్రి చెల్లించబడినది
 కావున ఇదియు సౌభాగ్యయతి యగుచున్నది.

16. ప్రాసయతి

తే. పాకశాసన సుతుఁడు లో శ కై క వీరుఁ
డనఁగఁదగు బ్రాస విరతు లి శ ట్లరులనేనిఁ
జారుతరహానకీర్తి ప్ర శ చారుఁ డనఁగఁ
బ్రాసయతిగాదు, వర్ణపు శ పంకజాక్ష! 120
 (లక్షణ చూడవలె)

పాదమునందు ద్విత్వీయాక్షరము ప్రాసమనఁబడును. పాదాద్యక్షర
 మునకు మిత్రస్థానమున మైత్రిగూర్పక కొన్ని పద్యములందు యతిమిత్ర
 స్థానమునకుఁ బ్రక్కఁ బ్రాసాక్షరమును నిలుపుట ప్రాసయతి యనబడును.
 ప్రాసయతికిఁ బ్రాసనియమములన్నియుఁ బట్టునుగాని యతిలక్షణము వట్టదు.
 ప్రాసయతి వృత్తములందుఁ జెల్లదు. గీతము, ఆటవెలది, సీసము—అను
 వానిలోఁ జెల్లును. లయగ్రాహి మున్నగు కొన్ని పద్యములందుఁ బ్రాస
 యతినే కూర్పవలయును.

పై పద్యమునఁ బ్రథమ పాదమునఁ బ్రాసయతి.

పాక శాసన సుతుఁడు లోకై క వీరుఁ

ఇది తేటగీతి పద్యపాదము. ఇందు యతి 'పా', యతిమిత్రస్థానము వాల్లవగణము మొదటి యక్షరము. అది కై లేక ఐ అయినది. పా—కై, బలకు యతిమైత్రి చెల్లదు. ఇట్లు యతిమైత్రి గుదురనిచోట బ్రాసయతి చెల్లంపవచ్చును. యత్యక్షరము ప్రక్కనున్న యక్షరము క కారము. అది ప్రాసము. యతి మిత్రస్థానము ప్రక్కనున్న యక్షరము గూడ కకారమే. అందుచేఁ బ్రాసయతి చెల్లిన దనవలయును.

మూడవ పాదమున

చార్లుతర హాసకీర్తి ప్రచార్లుఁ డనఁగ.

ఇదియుఁ దేటగీతి పద్యపాదము. ఇందు చారు-చారు అనుచోయతి మైత్రియుఁ గుదిరినది. ప్రాసయతియుఁజెల్లినది. గ్రంథకర్త యతి కుదిరి వప్పుడు ప్రాసయతిని గ్రహించరాదని చెప్పుచు ఇది వర్గయతియే యని చెప్పుచున్నాఁడు యతి కుదురనప్పుడే ప్రాసయతికవకాశముండునని యాతని యాశయనునట్లు తోచును. కాని యట్టిచో యతిమైత్రినిగాని, ప్రాసయతిని గాని గ్రహింపవచ్చునని కవుల ప్రయోగములను బట్టి గ్రహింపవచ్చును.

17 భిన్నయతి

క. అంచిత తిలకము శౌరి ధ

రించె ననఁగ జగణమధ్య శ్రీ శేఫ విరతి యై

యంచిత తిలకము హరి ధరి

యించె ననఁగ భిన్నవడికి శ్రీ నిత్యము వచ్చున్. 121

(అనంతుని చందము)

సంస్కృత ధాతువుల తుదిని 'ఇంచు' చేరి తెనుఁగున ధాతువు లగును. గురు విరహితములయిన యేకస్వర ద్విస్వర ధాతువులకుఁ జివర 'ఇంచు' చేరునపుడు ఇంచునకుఁ దూర్వము 'ఇయ్' అను అగమము వికల్పముగా నగును.

వచ్ + ఇంచు = వచించు, వచ్ + ఇయ్ + ఇంచు = వచియించు అని రెండు రూపములగును. వచించు-ఇయు డాగమము రాని రూపము. వచియించు-ఇయుడాగమము అయిన రూపము.

ఇట్లే భుజ్ + ఇంచు = భుజించు భుజ్ + ఇయ్ + ఇంచు = భుజియించు హృ + ఇంచు = హరించు, హరియించు, ధృ + ఇంచు = ధరించు, ధరియించు అని రెండేసి రూపములుండును.

ధరించు, హరించు, వచించు-అనునవి జగణము లగును. వీనిలో ఇంచుతోడి సంధియున్నను నడుమనున్న రేఫమునకే యతిమైత్రి గూర్పవలయును. అట్లుగాక ధరియించు, హరియించు అనురీతి ఇయుడాగమ సహితరూపములున్నప్పుడు ఇకారముతో యతిమైత్రిఁ గుడుర్వవలయును.

ఇచ్చిన దాతువు 'ధరించు.' అది జగణము. దానికి నడుమ 'రి' కుదు. కావున జగణ మధ్య రేఫమని లక్షణమునఁ జెప్పబడినది. నుతించు అన్నియున్నచో జగణమధ్య తివర్త మనవలయును. భిన్నకర్తమునకు విడిముండుటయని యర్థము. ధరించు అని గాక ధరియించు అని భిన్నరూపము గలదై యున్నప్పుడు ఇకారమునకుఁ జెల్లయతిగావున దానికి భిన్నయతి యనఁ పేరు వచ్చియుండనోపును.

పై పద్యమునఁ రెండవపాదమున నున్న ధరించు అను దానిలోఁ 'రిం' అను దానికిని 'రే'ఫ అను దానిలోని 'రే' కును యతిమైత్రి కుదిరినది. నాల్గవపాదమున ధరియించు అని భిన్న రూపముతో నున్నప్పుడు 'ఇ'త్వము అని ఇకారముతో యతిమైత్రి చెల్లినఁబడుటచేనది భిన్నయతి యగుచున్నది.

అప్పకవీయమున ఇయుడాగమము వచ్చినప్పుడు మధ్య నున్న ఇకారమునకు యతిమైత్రి చెల్లుచో భిన్నయతియనియు, ఇయుడాగమములాని యప్పుడు నడుమనున్న హల్లునకు యతిమైత్రిచెల్లుచోఁ జెఱయతి యనియు బేరలు గలవు.

18 ప్రాదియతి

క. ప్రవరాపనమను సుప్ర

త్యపి నిర్దు రధిన్య పాభ్యు ర దాజ్ వ్యత్యవ వ
ద్యుపనర్గ దింశతకి వ

శ్లుపరిన్వరయు క్తమైన ర నుభయము చెల్లు. 121

(భీమన చందము)

ప్ర, పరా, ప్రతి, పరి, అతి, అధి, అభి, అవ, అన, ఉప, నష్ట, సు, అప, ని, వి, నిర్, దుర్, ఉత్, అపి, అజ్ - అను నిరుపదియై బ్రాదులనబడును. వీని మొదట 'ప్ర' ఉన్నది కావున ప్ర మొదలుగా గలవి ప్రాదులనబడుచున్నవి. వీనికే ఉపసర్గలనియుఁజేరు. ఈ ప్రాదుల కచ్చు పరమై నంది జరగినప్పుడు అచ్చునకును, హల్లునకును - ఉభయ మునకును యతిమైత్రి చెల్లును.

ఉదా. ప్రాణ బాంధవుడైన యప్పుక్షి విభుఁడు. (నైషధము) ఇందు ప్ర+అన = ప్రాణ ఇట్టిచో 'ప్ర'లోని పకార రేఫములకుఁ గాని, ఉత్తర పదాద్యచ్చునకుఁగాని యతిమైత్రి వాటింపవచ్చును. పయి పాద మున 'ప్ర'లోని పకారమునకును, పక్షిలోని పకారమునకును యతిమైత్రి చెల్లినది.

ప్రాణ పంకటమైన పుణ్యాంగనలకు

ఇందు ప్ర+అన = ప్రాణలోని అచ్చునకును, పుణ్య+అంగన లోని ఉత్తర పదాద్యచ్చునకును (అం) యతిమైత్రి కుదరినది.

19. అభిన్నయతి

క. ఇంచి యును నచ్చుహల్లు సు

దంచితముగ సంధిఁ గూడు ర నప్పు డభిన్నం

భిన్నయతికి అభిన్నయతికి భేదము

క. భిన్నయతి జగణమధ్య. మ

భిన్నము దక్కిన గణాళిఁ శ జెంపెనసినచోఁ

భిన్నమున హల్లు చెల్లు, న

భిన్నమునకు రెండుఁ జెల్లు శ బీభత్ససుతా! 125

ఇందు గా గమ మయినప్పుడు జగణమధ్యమున నున్న (హరించు మున్నగువానిలోని) హల్లునకు యతిమైత్రి కుదురుట భిన్నయతి యనఁ బడును. జగణము గాక తక్కిన గణములలో నున్నచో ఉభయయతి గూర్పవచ్చును. దీనికి అభిన్నయతి యని పేరు, 'పలికించు, పోషించు,' ఇత్యాదులు జగణములు గావు.

భిన్నయతి, అభిన్నయతి యని రెండు భేదములు చెప్పుటలోఁ బ్రయోజనము గానఁబడదు. 'హరించు, పోషించు,' ఇత్యాదులలో నెట్లును, ఉభయయతి చెల్లునని యభిన్నయతి వలన నేర్పడు చున్నది. 'ఇంచు' చేరిన సర్వదాతువులందు సుభయయతి చెల్లునని యొక్క భిన్నయతి క్రిందనే చెప్పినఁ జాలును.

మఱికొన్ని లక్ష్యములు.

క. వంచశేరుండనఁగను జా

లించి మహాప్రథన భూమి శ నీక్షించి మదో

దంచితఁడై శంఖముఁ బూ

రించెం గులఁగిరులు దిక్కు శ రివ్రజ మడంగన్. 126

(పద్యమౌషాపాఖ్యానము)

చా

లించి మహాప్రథనభూమి నీక్షించి మదో

ఇందు రెండవపాదమున 'చాలించి' అనుచోట ఇకారమునకు

చెప్పబడినది. ఇయుడాగము రానిచో నచ్చునకు యతిమైత్రి కుదుర దని చెప్పబడినది.

ఎదను లచ్చిని హతి ధరియించె ననగ - ఇది భిన్నయతి.

రిపునెల్లను బోర హరించె ననగ - ఇది పెఱయతి.

20. అభేదయతి

క. 'నపయో రభేద' యని యెదు

నెవమున పఫబభలు వాకు శ నేర్పున వడిగా

నుపమింపవచ్చు గృతులం

దుషనిషదుచితార్థ సూక్తు శ లొలసిన చోటన్. 128

"పపయో రభేదః" అను శాస్త్రమును బట్టి వకార వకారములకు భేదము లేదు. కావున వ కారమునకు, "ప ఫ బ భ లతో యతిమైత్రి చెల్లును.

ఇట్లే లడయో రభేదః" అనియు, "రలయో రభేదః, అనియు శాస్త్రములు గలవు. కావున ల-డ లకు, ర-ల లకు, గూడ అభేదయతి చెల్లును.

ఇందులకు లక్ష్యము-

తే. ల లిత వీణారవంబుతో శ డ్దక్కనరియె

ర మ్యమణిరాజరాజితో శ లక్క నరియె

భ రిత భువనార్థ వంబుతో శ వంక నరియె

ననగను సభేద నామాఖ్య శ యతులు సెలగు 129

ల లిత వీణా రవంబుతో డ్దక్క నరియె

ర మ్యమణిరాజరాజితో ల క్క నరియె

భ రిత భువనార్థవంబుతో వంక నరియె

అనుచో మొదటి పాదమున ల-డ లకును, ద్వితీయ పాదమున ర-ల లకును, తృతీయ పాదమున భ-వ లకును యతిమైత్రి చెల్లినది.

21. వృద్ధి యతి

క. ఏకైకము సోదన నా

కౌకనులను శబ్దములకు శ నచ్చటి వడిగా

వికారౌకారంబులు

గైకొనఁ జను వృద్ధివల్లు శ కవులొడఁబడఁగన్. 130

(కౌవ్యాలంకార చూడామణి)

సంస్కృత భాషలో అకారమునకు ఏ - ఓ లు పరములయి నప్పుడు క్రమముగా ఐ - ఔ లు వానికేకాదేశము లగును. ఐ-ఔ లకు వృద్ధియని సంజ్ఞ. కావున దీనికి వృద్ధిసంధి యనిపేరు. ఇట్టి వృద్ధిసంధి యందు ఆ దేశములయిన ఐకార - ఔ కారములకు వరుసగా ఏ కార - ఔ కారములు యతిమైత్రి చెల్లును.

కా. నీ కంతార్పిత కాలపాశము, శిరో

నిర్భాత పాతంబు లం

కౌక సంఘయ కాలరాత్రి గళ బ

ద్ధోదగ్ర కాలాహి క

న్యూ కారాగత మృత్యువున్ జనక క

స్యన్ వేగ నొప్పించి లా

కైక త్రాణుని రామునిం గనుము నీ

కీ బుద్ధి గాకుండినన్

(భాస్కర రామాయణము)

.....లం

కైక స్వంచయ కాలరాత్రి గల బద్ధోదగ్రకాలాహిక—

ఇందు లంకా+ఓకస్=“లంకాకస్” అని వృద్ధి సంధిచే బై కార మాదేశ మయినది. అట్టిచో సంధివిడఁ దీసినప్పు డుండు ఓ కారము నకును, సంధి కలిసినప్పుడుండు బై కారమునకును గూడ యతిమైత్రి చెల్లును. ఇచ్చట ఓ కారమునకు బద్ధోదగ్ర (బద్ధ+ఉదగ్ర) లోని ఉకార మునకు యతిమైత్రి చెల్లినపఁబడినది. అట్లే—

.....లో

కై కత్రాణుని రామునిం గనుము నీ కీ బుద్ధి గాంకుండినన్.

లోక+ఏక=లోకైక అనునచో వృద్ధి సంధి వలన ఐకార మాదేశ మయినది. అట్టిచో సంధి విడఁదీసినప్పుడుండు ఏకారమునకును, సంధి కలిసినప్పుడుండు ఐకారమునకును యతిమైత్రి చెల్లినపవచ్చును. ఇందు ‘ఏ’కారమునకు ‘ఈ’కారమునకు యతిమైత్రి కుదిరినది.

22. నిత్యసమాసయతి

తే. వదము విభజించి చెప్పఁ జొర వృక్షని యుదియు

నన్యశబ్దంబుఁ గొని విగ్రహంబుఁ జెప్ప

నదియు నిత్యసమాసమై యతులఁ గృతుల

నంటి నంధిని నచ్చు హస్తలై న విరతి.

132

(అనంతని ఛందము)

రెండు శబ్దములు కలిసి విభజించి చెప్పటకు వీలుకాని యట్లొకే శబ్దముగాఁ దోచునట్టి సమాసము నిత్య సమాసము నిత్య సమాసమనఁ బడును. అట్టి నిత్య సమాసములం దుభయయతి (అచ్చునకుగాని, హల్లు నకుఁగాని) యతిమైత్రి చెల్లును.

నాస్తి, అనంత, అనేక, నారాయణ, కర్ణాట, వనోకస్, ద్వీప, అంతరీప-మున్నగునవి నిత్యసమాసములు.

న+అస్తి=నాస్తి, న+అంత=అనంత-ఇందు నకారమునకుఁ గాని, అకారమునకుఁగాని యతిమైత్రిఁ గూర్చనగును.

నార+అయన=నారాయణ-ఇందు విశిష్ట వర్ణమగురేఫమునకుఁగాని,
సంధిపేఱుచేసినప్పుడు ఉత్తర పదాదినుండు అకారమునకుఁగాని యతి
మైత్రిఁ గూర్పవచ్చును.

వనొక శబ్దమునకు లక్ష్యము —

క. శ్రీ కంఠఁ డెదురునవుడు వ

నొకోధ్వజ మింద్ర మకుట శ ముద్బున తురగా

నీకము దివ్య శతాంగము

నా శవ్వడి కబ్బియున్న శ నతఁడే మనునో. 133

(అధర్వణ భారత విరాట పర్వము)

—————వ

నొకోధ్వజ మింద్ర మకుట ముద్బున తురగా—

వన+ఓకన్=వనొకన్ ఇది వృద్ధి సంధి. ఇచ్చట సంధిలో వచ్చి
ఔకారమునకు అర్ధనతురగా అని అకారముతో యతిమైత్రి చెల్లింపఁబడి
నది. ఇట ఔకారమునకును యతిమైత్రిఁ గూర్పవచ్చును. విశిష్టవర్ణమగు
'నకారమునకును' (హల్లునకు) యతిమైత్రి కుదుర్పవచ్చును.

చ. న్నగి నగి యేనియున్ విను జన్తార్దన యెన్నఁడు బొంకుపల్క.

జన+అర్దన=జన్తార్దన -ఇందు హల్లుతో యతిమైత్రి.

చ. అపుడు విరించిసూనుఁడు జన్తార్దను నెయ్యపు వాలుఁగంటె.

ఇందు స్వరమైత్రి చెల్లింపఁబడినది.

23. పుతయతి

క. పుత మనఁబరఁగుఁ ద్రి మాత్రా

న్విత వర్ణము, దానిమీఁది శ విదిత స్వరముల్

కృతి నయ్యక్షరములు చనుఁ

జతురానన నదృశ వల్కు శ చక్కటి కెల్లన్. 134

(భీమన చందము)

హ్రస్వము, దీర్ఘము, స్థితము అని అచ్చు మూడు విధములు. ఏకమాత్ర కాలమున నుచ్చరింపఁదగినది హ్రస్వము. ద్విమాత్రకాలమున నుచ్చరింపఁదగినది-దీర్ఘము. మూడు మాత్రలకాలములో నుచ్చరింపఁదగినది స్థితము. అట్టి స్థితము దూరాహ్వన, సంశయార్థాదులందుఁ బ్రయోగింపఁబడును. దాని కుభయయతి (అచ్చునకును, హల్లునకును) చెల్లును.

క. దూరాహ్వనమునందు మ

హారోదన గాన సంశ శ యార్థముల తుదిన్

జేరువనగు నాద్యచ్చుల

నారూఢిం బ్లుతము వడి మశహ త్వము మెఱయన్. 135

(భీమన చందము)

క్షారముగానున్న వారిని బిలుచుట, శోకించుట, సందేహము తెలుపుట మున్నగు స్థలములలో స్థితస్వరము వినఁబడును. ఇట్లు స్థితమున్న వోటి హల్లునకును, స్థితస్వరమునకును యతిమైత్రి చెల్లింపవచ్చును.

ఈ గ్రంథమున దీనికి లక్ష్యములేదు.

ఉదాహరణలు—

మ. అకటా యేమని దూరుదాన నిను నాథా వేగుజామయ్యె...."

ఇంచు "నాథా" అనుదానిలోని "అ" కారము దూరాహ్వనమును దెలుపును గాన స్థిత మనఁబడును. ఇట్టివో 'థ కార' హల్లునకుఁగాని, థకారము మీఁది స్థిత స్వరమైన 'అ' కారమునకుఁగాని యతిమైత్రి చెల్లును. ఇందు స్వరమైత్రి చేయబడినది.

24. ఆదేశ యతి

క. ద్వీపమునకు నాకమునకు

నాపై శాస్త్రాక్తి నచ్చు శ లా దేశ నమా

సాప త్తి గలుగుటయు వళు

లాపాదింపుదురు గొండ శ అచ్చును హల్లున్ 136

(కావ్యాలంకార చూడామణి)

ద్వి+అప్= అని యుండఁగ ఆకారమునకు ఈకార మాదేశమై 'ద్వీప' అగును. న+అక అని యుండఁగా సవర్ణదీర్ఘసంధి వలన ఆకార మాదేశమై 'నాక' అగును. ఇట్టిచో అచ్చునకును, హల్లునకును- ఉభయము నకును యతిమైత్రి చెల్లును. అనఁగా 'ద్వీ'లోని దకారమునకుఁగాని, వ కారమునకుఁ గాని, ఈ కారమునకుఁ గాని యతిమైత్రి చెల్లును. అట్లే నాక శబ్దములో నకారమునకుఁ గాని, ఆ కారమునకుఁగాని యతిమైత్రి చెల్లవచ్చును.

అప్పకవి దీనిని నిత్యసమానయతి యందే చెప్పెను.

ఇందులకు లక్ష్యము.

ఉ. ద్వీపులఁ ద్రుంచి విశ్వ జగ

తీ ధరుఁ డుత్తమమైన జాంబవ

ద్వీపము నందు గోవులకు

నిమ్ముగఁ జేయుటయుం బ్రసిద్ధమై

గోపతి ధేను వవ్విభున

కున్ ధనమిచ్చిన నిచ్చెఁగాక యే

భూపతు లివ్వదాన్యగుణ

బుద్ధిఁ బ్రసిద్ధి పహించి దుర్వరన్ . 137

(కావ్యాలంకార చూడామణి)

ఉ. ద్విపులఁద్రుంచి విశ్లేషగతీ ధరుడు త్తమ మైన జాంబవ
ద్విపమునందుగోవులకు ని మ్ముగఁ జేయుటయుం బ్రసిద్ధమై
(ద్వి-తీ),

ఇందు మొదటి పాదమున హల్లునకును (ద్వి-తీ), రెండవ పాద
మున (ద్వి-ఇ) అచ్చునకు యతిమైత్రి.

క. నీ కరవాల నిహతులై

నాకంబున కేఁగి రాజ న్నారాయణ! యా

భూకాంతు లెంత చలమో

నాకవిటోత్తములఁ దూల న్నాడుదు రెలమిన్ 138

(కావ్యాలంకరణ చూడామణి)

నాకంబున కేఁగి రాజ-నారాయణ యా

ఇందు నాక శబ్దములోని నకారమునకు (హల్లునకు) యతిమైత్రి
చెల్లినది.

నాక విటోత్తములఁ దూల న్నాడుదు రెలమిన్

ఇందు నాక శబ్దములోని అకారమునకు (తూలన్+అదు) అను
దానిలోని 'అ' కారమునకు యతిమైత్రి చెల్లినది.

ఉ. ఓ కమలాక్ష! వింటివె ను

యోధనుతోఁ గురునేన లెల్లజ్జ

కాకు పడంగ ధర్మజుఁడు

కౌతుకమందంగ నీవు మెచ్చఁగా

నాకవిభుండు లేఖలిత

యచ్చెరుపాటున నన్నె చూడ నే
నే కమలాప్త పుత్తు) వధి
యించెదఁ గార్యము నిర్వహించెదఁ

139

(భారతము)

ఉ. నాకవిభుండు లేఖలిత యచ్చెరుపాటున నన్నెచూడ నే
ఇందు నాక శబ్ద న కారము మీది అచ్చుతో యతిమైత్రి చెల్లించఁ
బడినది.

న+అక=నాక, అచ్చెరుపాటు

22. వికల్ప యతి

తే. హయుత వర్గువులు వికల్ప శ్ర యతులఁ జెల్లు
దేవకీ నందనుఁడు జగ శ్ర ద్ధితుఁ డనంగ
హాలధరుఁడు నంగరాంగణో శ్ర ద్ధతుఁ డనంగ
న వని మోచినయవి కకు శ్ర బ్ధ లగఁగ * 140
(అనంతుని చందము)

క-చ-ట-త-ప లకుఁ బరమయిన హ కారమునకుఁ గ్రమముగా
మ-రు-ధ-ధ-ధ లు వికల్పముగా నాదేశములగును. ఇది వికల్ప సం
వాక్+హరి — వాగ్వి, వాగ్వి అను రీతిని రెండురూపములుండు
ఇట్టిచో ఆదేశ భుకారమునకుఁ గాని, వా స్థానియగు హ కారమునకుఁ
యతిమైత్రి చెల్లవచ్చును.

పై పద్యములో రెండవ పాదమున
దేవకీ నందనుఁడు జగద్ధితుఁడనంగ

'దే'+కును, జగత్+హిత=జగద్దిత అనేక 'ధి' వర్ణమునకును
యతిమైత్రి

హరిధరుఁడు సంగరాంగజోద్ధతుఁ డనంగ.

ఇందు హ కారమునకును, ఉత్+హతు - స్థానియగు హకారము
నకును యతిమైత్రి

నాల్గవ పాదమున అవని——(కకుప్+హ స్తి)-కకుబ్బ స్తి

ఇందు స్థానియగు హకారమునకు యతిమైత్రి చెల్లినది.

క. నుతకీర్తివడసి నుజన ప

ణితులై వర్ధిల్లు దువ్వు శ నిగ్రహ శివ్వు

ప్రతిపాలకులై త్రిజగ

ద్దితముగ నేలంగఁ దగు మ హీతల మెల్లన్. 141

(దశకుమార చరిత్రము)

—————త్రిజగ

ద్దితముగ నేలంగఁదగు మహీతల మెల్లన్.

జగత్+హిత=జగద్దిత- ఇందు స్థానియగు 'హి' యనుదానికి
'మహీతల' లోను 'హి' యనుదానికి యతిమైత్రి చెల్లినది.

26. కాకున్వరయతి

తే. వరున దీర్ఘాంతసంబుద్ధి శ వచన యతుల

కమరుఁ గృతులందుఁ గాకున్వ శ రము నహస్ర

నామ శోభిత గోప కృ శ స్తాయనంగ

సమరవందిత గోప కృ శ స్తాయనంగ.

142

(అనంతుని చండము)

సంబోధనమునందు వచ్చు దీర్ఘాంత స్వరము కాకుస్వరమన బడును. ఇట్టిచోట నుభయయతి (అచ్చునకును, హల్లునకును) చెల్లును.

నామ శోభిత గోప కృష్ణా యనంగ

అనుచోట కృష్ణాయను సంబోధనమున్నది. ఇండలి ఆకారము కాకు స్వరము. కావున 'ష్టా'లోని షకారణ కారములకుఁగాని, ఆకారమునకుఁ గాని యతిమైత్రి చెల్లవచ్చును.

పయి పాదమున 'నా' అను హల్లునకును, 'ష్టా'లోని 'ణ' అను హల్లునకును యతిమైత్రి చెల్లినది.

అమరవందిత గోపకృష్ణా యనంగ

ఇందు ఆకారమునకు ష్టాలో కాకుస్వరమైన ఆ కారమునకు యతి మైత్రి చెల్లినది.

క. కాకుస్వర యతులగు నితః

దే కదలక జలధిః టవ్వ శ శించె ననఁగ, బ్ర

శ్నాకలిత దీర్ఘమగు నితః

దే కవ్వడి రథముఁ గడపె శ నిమ్ములననఁగ. 14

(అనంతుని చందము)

—ఇతః

దే కదలక జలధిః టవ్వశించె ననఁగ, బ్ర

ఏ వార్ధకమునందును, ప్రశార్ధకములందును దీర్ఘ స్వరము వచ్చును. ఇదియును కాకుస్వరమనఁబడును. కావున నిందుభయయతి చెల్లును.

పైపద్యమున ఇతఁడు+ఏ-అని ఏవార్ధక కాకుస్వరము గలదు ఇచ్చట 'దే' అను హల్లునకు వవ్వశించె అనుదానిలోని 'శిం' వర్ణమునకు యతిమైత్రి చెల్లినది.

దే కవ్వడి రథముఁ గడపె నిమ్మలననఁగన్

ఇందును ఇతఁడు+వీ అని ఏవార్దక, కాకున్వరము గలదు. ఇచ్చట కాకు న్వరమగు వీ అనుదానికిని, 'ఇమ్మల'లోని ఇకారమునకును యతి మైత్రి చెల్లినది.

27 రివడి

క. విలసదృశారమ్మును మఱి

రిలవి విరమ మొందు శౌరి శ ఋషులకు శశ్వ

త్పులభుఁ డనఁగ ఈ వలకుఁ

దలఁపఁగ రీతోడి విరత శ దలకొన దెందున్. 144

(అనంతుని చందము).

ఋకారమునకును, ఇ,ఈ,ఎ,ఏలతోఁగూడిన రేఫమునకును యతి త్రి చెల్లుట రివడి యనఁబడును. పై పద్యమున రెండవపాదమున

రిలవి విరమమొందు శౌరి ఋషులకు శశ్వత్

రివర్తమునకు ఋకారముతో యతిమైత్రి చెల్లినది.

అస్పకపీయమున దీనికి ఋవశి యనిపేరు.

28. అఖండయతి

ఉ. మానుగ విశ్రమాక్షర న

మన్వితమై న్వరమాఁదినం దదీ

యాను గుణాక్షరం బె కొని

తొనను జెప్పఁగవచ్చు నీ క్రియన్

భాను నహస్రభాసి వృష

భాధివుఁ డన్నటు లర్థయు కమై

పూనినచో నఖండయతి

పొల్పుగు నాది కవి ప్రణీతమై,

145

(భీమన చందము)

పాదాదియందుఁ గాని, యతిమిత్ర స్థానము నందుఁ గాని అచ్చంది యేర్పడి పూర్వ పదాంత హల్లుతో నుత్తరనదాది స్వరము చేరియున్నచో దానిని అఖండ శబ్దముగా (ఏక శబ్దముగా) భావించి నంది స్థానమున నున్న హల్లునకు యతిమైత్రిఁ గూర్చుట అఖండయతి యనఁబడును.

పై పద్యమున మూడవ పాదమున యతిమిత్ర స్థానములో 'వృషభ+అధి' అను నవర్ణదీర్ఘ నంది గలదు. దీనిని అఖండశబ్దముగా భావించి వృషభాధివ శబ్దములోని 'భ' కారముతో యతిమైత్రి చెల్లినవఁ బడినది. భానునహస్ర భాసి వృషభాధివు.....

ఇందులకు లక్ష్యము-

ఉ. అన్నపు తండ్రి యట్ల విను

మంతియ కాదట మీఁద రాజ వే

మన్నఁ గొఱంత లేదు మణి

మండన ముఖ్యము లై న కానుకల్

మున్నగ నీత నిచ్చి జన

లోకపతిం గని నన్నుఁ బ్రోవు మీ

నన్నవుఁ గార్యము ల్వలదు

నందియమే లటుగాక తక్కినన్

146

(భాస్కర రామాయణము)

ఏ - మన్నఁ గొఱంతలేదు ముణిమండన ముఖ్యములైన కానుకతో
ఇందు ఏమి+అన్న = ఏమన్న ముణిమండన అనుచో
సంధిలో నిలిచిన మ అను హల్లుతో యతిమైత్రి చెల్లినది.

దీని నిటీవలి కవులు తప్పుగా వాడుచున్నారు. అచ్చంది యున్న
చోట్ల నెల్ల హల్లునకు యతిమైత్రి చేయవచ్చు నన్నచో, నిఁక స్వరప్రధాన
వశితోఁ బని యుండదు.

సంధి కలిసినప్పుడు రెండు భిన్న పదము (ఖండము) లయ్యును,
ఎక్కడ ఆఖండముగా భావింపఁబడునో అక్కడ మాత్రమే అచ్చునకును,
హల్లునకును - ఉభయమునకును యతిమైత్రి చెల్లును. దీనికే ఆఖండయతి
యనిపేరు. ఆఖండముగా భావించుటకు వీలులేనప్పుడు ఉత్తర పదాద్యచ్చు
నకే యతిమైత్రి చెల్లింపవలయునుగాని, పూర్వపదాంతహల్లునకు చెల్లింప
రాదు.

ఉదా.

పాయక పాకశాననికి భారత ఘోరరణంబునందు నా
రాయణునట్లు వానన ధరామర వంశ విభూషణుండు నా
రాయణభట్టు వాఙ్మయ ధుర్తంధరుఁడున్ దనకిష్టుఁడున్....

నారాయణ శబ్దములో నార+అయన అను రెండు ఖండములున్నను,
సంధి యేర్పడి నారాయణ అని అఖండ పదముగా భాసిల్లుచున్నది.
ఇందులో అచ్చునకుఁ (అ) గాని, రేఫమునకుఁ గాని యతిమైత్రి చెల్లింప
వచ్చును.

రెండవ పాదమున నా-రాయణు నట్లు.....ధరామర (ధరా+
ఆమర) అని అచ్చునకు యతిమైత్రి పాటించబడినది. మూడవ పాదమున
నారాయణ శబ్దము నఖండముగా భావించి రేఫమునకు — నా-రాయణభట్టు
వాఙ్మయ ధుర్తంధరుఁడున్యతిమైత్రి పాటించఁబడినది.

మఱి-

భాను నహస్రభాసి వృషభాధిపుఁ డన్నటు.....

అనుచో వృషభాధిపుఁడు (వృషభ+అధిపుఁడు) అనురీతిని రెండు ఖండములుగా భావించదగును గాని అఖండముగా నెట్లు భావించనగును? అట్టిచో హల్లునకు యతిమైత్రి యెట్లు కుదురును? అనవచ్చును. అవును దీని నేక పదముగా భావించుటకు వలెను పడదు. వృషభ+అధిప-అన్నప్పుడు 'అధి' అను నుపసర్గముతోనియాద్యచ్చునకు సంధి కలిసినది కావున విచ్చో నఖండయతి చెల్లనని నమాదానము.

క. పూనుకొని యక్ష శబ్దము

పై నూహిని శబ్దమున్నఁ శ బటు వృద్ధి యగున్
మానుగ గుణముం జెల్లును

దాన నఖండంబు స్వరము శ దనరున్ గృతులన్ 147

అక్ష+హిని అనుచో నిచ్చట గుణసంధియై అక్షహణి కావలయును. గుణము రానియప్పుడు వృద్ధి సంధియై అక్షహణి యగును. ఈ రెండు రూపములందును స్వరములకే కాక, హల్లులకును యతిమైత్రి చెల్లును.

ఆ. లక్షణాన్వితముగ శ నక్ష శబ్దంబుపైఁ
దనర నూహినను ప శ దంబు వెలయు
నపుడు వృద్ధిసెప్ప శ నగు గుణంబును జెల్లు
నాగుణం బఖండ శ మై చెలంగు.

14

(కవిజన సంజీవని)

పై భావమే ఇందును గలదు.

స్వరమైత్రి కుదాహరణములు.

ఉష్ట కర సూనుఁ డయ్యె నక్షాహిణీకు

ఇందు అక్షాహిణీయని వృద్ధి సంధియైన రూపము గలదు. ఉ అను నచ్చునకును అక్షాహిణీలోని ఉః అను నచ్చునకును యతిమైత్రి కుదిరినది. ఇచ్చట స్వతములకు యతిమైత్రి కుదిరినది.

అట్ల శబ్దముండు నాథుఁ డక్షాహిణులకు

ఇందును వృద్ధి సంధియైన రూపమే కలదు.

'అ' అను నచ్చునకును అక్షాహిణీలోని ఔ కారమునకును స్వర మైత్రి కుదిరినది.

హల్లైత్రి కుదాహరణములు.

క్రూరిమి వెలయ నక్షాహిణీపైఁ గొంత (భారతము)

అక్ష+ఉఃహిని=అక్షాహిణీ యని గుణసంధియైనది. ఇందు కూ-
క్షా-అను హల్లులకు యతిమైత్రి కుదిరినది.

సందడింపుచు దక్షాహిణీ సైన్యంబు (శైమిని భారతము)

ఇందు సం....క్షా అని హల్లులకు యతిమైత్రి చెల్లినది.

29. ఉభయయతి

౮. యుష్మ దన్మ తనెడు శ నుభయంబునకుఁ జొల్చు

నచ్చు గూడి ద్వివిధ శ మయ్యె విరతి

తరమె కృష్ణ యుష్మ శ ద్రవతారకథనంబు

లభినుతింప నన్మ శ ద్వాదులకును.

149

యుష్మద్, అన్మద్ అనువానికి అచ్చుతో సంధియైనప్పుడు హల్లు నకును అచ్చునకును ఉభయమునకును యతిమైత్రి చెల్లును.

దీని నప్పకవి యుష్మదస్మచ్చబ్ధయతులని పేర్కొనెను.

తరమె కృష్ణ యుష్మ ద్రవతార కథనంబు

అనుచో యుష్మద్+అవతార=యుష్మదవతార అని ఏర్పడును.

ఇక్కడ హల్లులకు త్ర....ద్ర యతిమైత్రి కుదిరినది.

అభినుతింప నన్నదాదులకును.

ఇందు అన్నద్ + ఆదులు = అన్నదాదులు అయినది.

ఇందు అచ్చులకు అ....ఆ యతిమైత్రి కుదిరినది.

30 యవర్ణయతి, 31 శవర్ణయతి

య శ వర్ణ ద్వయమునకును

విశదము దను యక్షరములు ౩ వెలయఁగ వల్సె

గుశలమగు పదము ధరలో

శ్రీ శి నౌదలఁ దాల్చు నతఁడు హ్రుఁ డను మాడ్కిన్. 150

య-ర-ల-వ అనునవి అంతస్థములు. శ, ష, స, హ అనునవి ఊష్మము లనఁబడును. అంతస్థములు తమలోఁదాము పరస్పరము యతి మైత్రి చెల్లుననియు, అట్లే ఊష్మములును తమలోఁదాము యతిమైత్రి చెల్లుననియును ఈ లక్షణము చెప్పుచున్నది. అంతస్థములకుఁ జెల్లు యతి. అంతస్థ యతి యనియు, ఊష్మములకుఁజెల్లు యతి ఊష్మయతి యనియుఁ బిలువఁబడును.

పై పద్యమున నాల్గవ పాదమున

శ్రీ శి నౌదలఁ దాల్చు నతఁడు హ్రుఁ డను మాడ్కిన్

ఇందు శ-హ లకు యతిమైత్రి చెల్లింపఁబడినవి.

కాని యిది యప్రశస్తము. అందుచే నగ్రాహ్యము. అప్పకవి దీని నగ్రాహ్యయతులలోఁజెప్పినాడు.

32. జ్ఞాపడి

గీ. అప్రసీధము జ ఇ లు శే శ బైదియందు
 ఇం జ సంయుక్త తద్భవ శ వ్యాజమునను
 నణలతోఁ బొందు విరతి యా శ జ్ఞప్తి యనఁగ
 జలరుహాక్షా శ్రితులును సుజ్ఞానులనఁగ 151

(అనంతుని ఛందము)

జ, ఇ కారములు పదాది నుండవు. జకార ఇ కారములు సం
 యుక్తమై జ్ఞ అని సంస్కృత పదము లందుండును. తద్భవములందు జ్ఞ
 కారమునకు న కార మగును. అజ్ఞ—అన—అందుచే జ్ఞకార న కార
 ములు పరస్పరము యతిమైత్రి నందును. న-ణ లు మిత్రములు గావున
 జ కారమును 'జ్ఞ'కు మిత్ర మగును.

పై పద్యమున మూడవ పాదమున

న-ణ లతోఁ బొందు విరతి యజ్ఞప్తి యనఁగ న-జ్ఞ లకు యతి

మైత్రి చెల్లినది.

నాలుగువ పాదమున

జ్ఞలరుహాక్షాశ్రితులును సుజ్ఞాను లనఁగ

ఈ యతి మైత్రి సరియైనదే—కాని జ్ఞాపడి మాత్రముగాదు.

ఇది సంయుక్తాక్షర యతి.

తత్సమము

తద్భవము

యజ్ఞము

—

జన్మము

అజ్ఞప్తి

—

ఆనతి

అజ్ఞ

—

అన

సంజ్ఞ

—

సన్న

విజ్ఞాపనము

—

విన్నపము

ఇట్లు తత్సమములోని జ్ఞ కారము తద్భవమున న కారమగును.
న జ్ఞ కార న కారములు యతిలో మిత్రము లయ్యెనని తెలియు
ను.

పరికు సాక్ష్యము—

శ్రీలలనా తనూభవ వి

శేష జగన్మయమూల మన్మథా

జ్ఞాలతికాలవాల రతి

నాథ కరాళ మదాంధ గంధ శుం

దాల విలోల తద్భుజక

నత్కరవాల విశాల శుభ్రవా

తూల మదీయకాంత ధృతి

దూలగ నేవున వీవకుందుమీ

152

—————మన్మథా

జ్ఞా లతికాలవాల రతినాథ కరాళ మరాంధగంధ శుం

ఇందు 'జ్ఞా'కును 'నా'కును యతిమైత్రి చెల్లినది.

333. సరసస్వర యతి

క. ఇరుగడల హల్లునొందిన

నొరపుగ నొకచోట బొందిన యున్నను స్వరమా

విరసముగ నచ్చులున్నన్

సరస విరామం బటండ్రు శ జలరుహనాభా! 153

పాదాది యందుఁగాని, యతిస్థానమునందుఁగాని లేక రెండు స్థలము లందుఁగాని అచ్చంధియందుఁ బూర్వహల్లుతో మీఁది యచ్చు చేరి యున్నప్పుడు ఆ యచ్చు మఱియొక్క యచ్చుగా (విరసముగా) మాఱియున్నను, రెండవ పదము మొదటి యచ్చునకు యతిమైత్రి చెల్లును. అచ్చంధి జరిగినప్పుడు పరాపదాద్యచ్చునకే యతిమైత్రి చెల్లునని తెలియవలెను.

అప్పుకవి దీనికి స్వరప్రధాన వడియని పేర్కొనినాడు.

గీ. ప్రాదినిత్య సమాస శ శ భ్రములు గాక
పెరి పదంబులపై నచ్చు శ బెరసినప్పు
డన్నియును స్వరయతులగు శ స్తాంబగురుఁడ
యిందుఁడమరాన్వయాభిపూ శ శ్లేందుఁ డనఁగ. 154

(అనంతుని చందము)

సాధారణముగా అచ్చంధి జరిగినప్పుడు పరాపదాద్యచ్చునకే యతిమైత్రి చెల్లవలయును. ప్రాది, నిత్య సమాసములందు మాత్రము అచ్చంధి జరిగినను నుభయయత్తి (అచ్చునకుఁగాని, హల్లునకుఁగాని యతి) చెల్లును. ప్రాది నిత్య సమాస శబ్దములఁ దక్కఁ దక్కిన యచ్చంధి జరిగినచోట్ల స్వరయతి (సరస స్వరయతి, స్వర ప్రధానవడి)యే చెల్లునని పయి పద్యమునందలి లక్షణము.

ప్రాది నిత్య సమాసములే కాక స్వరవ్యంజనోభయయతి, శకం ధ్వాది, ఆదేశ, దేశీయ, నిత్య, ప్రభు, విభాగ, కాకు, ప్లుతవతుల యందును నుభయయతి చెల్లునని యీ గ్రంథము వలనఁ దెలియనగును. పయి లక్షణమునఁ బ్రాది నిత్య సమాస-అనక ప్రాదినిత్య సమాసాది అన్నచో నిట్టి విశాలార్థమున కవకాశముండును.

మూడవపాదము— అన్నియును స్వరయతులగు స్తాంబగురుఁడ
అన్ని— స్తాంబ (స+అంబ)

ఇంద్రుఁ డమరన్యాయాబ్ధి పూర్ణేందుఁ డనఁగ

ఇం—పూర్ణ+ఇందు

సాంబ శబ్దమున సవర్ణదీర్ఘ సంధియు, పూర్ణేందు శబ్దమున గుణ సంధియుఁ గలవు. రెండు చోట్లను బరపదాది స్వరమునకే యతిమైత్రి పుటంపఁబడుట చూడనగును.

శ్లో 4. లుప్త విసర్గక స్వరయతి

తే. స్వరము తుదనుండి లుప్త విశ్చ నర్గకోత్వ

మైన స్వరవిరామంబు దా శ్చ సోఽహమనఁగ

అచ్యుతాశ్రితు లుర్వి న శ్చ న్యోన్యమిత్ర

లన ముకుందుండు విమల య శ్చ శోఽర్థియనఁగ 155

(అనంతని ఛందము)

సంస్కృతములో హ్రస్వమైన అకారము మీఁది విసర్గమునకు హ్రస్వమైన అకారము పరమగునప్పుడు, ఆ విసర్గమునకు అకార మాదేశమై, పూర్వ 'అ'కారముతో గుణసంధియై ఓకార మాదేశమగును.

ఉదా : దానః+అహమ్ దాసోఽహమ్.

యశః+అర్థి - యశోఽర్థి.

అన్యః+అన్యః - అన్యోన్యః

ఇట్టి విసర్గమున కాదేశమైన ఓకారమునకు అకారముతో యతి మైత్రి చెల్లననుట లుప్త విసర్గక స్వరయతి యనఁబడును.

ఉదా : ఖన స్వర విరామంబు దాసోఽహ మనఁగ

అచ్యుతాశ్రితులుర్వి నన్యోన్య మిత్ర

విసర్గము లోపించి వచ్చిన ఓకారమునకు స్వరముతో మైత్రి

గలుగుటచే లుప్త విసర్గక స్వరయతి యనుపేరు వచ్చినది.

35. నిత్యయతి

అ. ఏని యనుబదంబు శ తో నాదివిధమంది

సంధి నిత్యయతుల శ జరుగుచుండు

నెట్టి క్రూర కర్ముఁ శ డేని సద్గతి నొందు

నిన్ను నాత్మఁ దలఁచె శ నేని కృష్ణ

156

(అనంతుని చంధము)

ఏని శబ్దము పరముగా సంధి యేర్పడినప్పుడు అచ్చునకు, హల్లునకు (ఉభయమునకు) యతిమైత్రి చెల్లును.

నెట్టి క్రూరకర్ము డేని సద్గతి నొందు.

పయి పాదమునందు క్రూరకర్ముఁడు+ఏని అని యుండఁగా నిత్య సంధి జరిగి క్రూరకర్ముఁ డేని అగును. ఇట్టిచో 'దే' అను హల్లునకుఁగాని దానిపై నున్న 'ఏ' అను నచ్చునకుఁగాని యతిమైత్రి చెల్లును. ఇంక ఎ....ఏ అని అచ్చులకు యతిమైత్రి చెల్లినది.

నిన్ను నాత్మఁ దలఁచె నేని కృష్ణ

ఈ పాదమున తలఁచెన్+ఏని అని యుండఁగా పదములు గూడి తలఁచె నేని అగును. ఇంగు 'ని' అను హల్లునకును 'నే' అను హల్లునకు యతిమైత్రి కుదిరినది.

36. అనునాహిక వికల్ప యతి

గీ. నలిఁ గళార హిల్లిత రాను శ నాసికాఖ్యఁ

గదిసి తత్పంచమముగా వి శ కల్పవిరతి

గ్గలుగుఁ జక్రివల్లవ సుదృ శ జ్ఞాఘఁ డనఁగఁ

గ్గమల నేత్రుండు నకల ది శ జ్ఞాహితుఁడనఁగ. 157

సంస్కృతమున కకారమునకు అనునాసికము పరమగునపుడు *
కారము వికల్పముగా నాదేశమగును.

దృక్ + మథ - దృశ్యథ, దృగ్మథ

దిక్ + మహిత - దిశ్యహిత, దిగ్మహిత.

ఇట్లు ఆదేశమయిన అనునాసికమునకుఁ (జకారమునకు) గాని,
లోపించిన కకారమునకుఁ గాని యతిమైత్రి చెల్లించవచ్చును.

పై పద్యమున మూఁడవ, నాల్గవ పాదములందు లోపించియున్న
కకారముతో యతిమైత్రిఁ చేయఁబడినది.

కలుగు దృశ్యథ (దృక్ + మథ)

క్రమల దిశ్యహిత (దిక్ + మహిత)

'దిశ్యహిత అనుచోట కకారమునకే కాక, జ కార మకారముల
కును యతిమైత్రిఁ గూర్పవచ్చును.

క. మగతినముఁ జూపఁజాలక

మగఁటిమి చెడి విటిగి పాటు १ మన సైన్యములో

జగదక్షుడు రుచిచేఁ బ్రా

జ్ఞగమున వెలుఁగొందు రీతిఁ గవ్వడి పొలిచెన్. 158

ప్రా-జ్ఞగమున వెలుఁగుందు రీతిఁ గవ్వడి పొలిచెన్.

ఇందు ప్రాకె + నగము = ప్రాజ్ఞగము, ప్రాగ్జగము అవి రెండు
రూపము లేర్పడును. ఇందు లోపించిన కకారముతో మిత్ర స్థానమున
నున్న కకారమునకు (కవ్వడి లోనిదానికి) మైత్రి కుదిరినది.

గమనిక : ఈ గ్రంథమున ఒక్క కకారమునకు మాత్రమే అను
నాసిక వికల్పయతి చెప్పఁబడినది. కాని క, చ, ట, త, ప ల కన్నింటికి
అనునాసిక వర్ణము పరమగునపుడు వచ్చు నా యా యనునాసికములకే
యతిమైత్రి చెల్లినని యెఱుఁగునది. ఉదాహరణము

సరి-న్ని కటానేక వన స్రదేశముల దైతే యేంద్ర....సోమన హరివంశము ఇందు సరిత్+నికట అని తవర్ణమునకు 'ని' అను అను నాసికము పరమగుచున్నది. అప్పుడు సరిన్నికట, సరిద్వికట అని రెండు రూపములు ఏర్పడును.

ఇట్టిచో తకారమునకుఁగాని నకారమునకుఁగాని యతిమైత్రి చెల్లిన పచ్చును. ఇందు 'త'కారమునకు యతిమైత్రి చెల్లినది.

37. అకారయతి

తే. మును ఋకార మీ ఏలతో శ నొనరి నట్లు
చేర దొకట యణాదేశ శ కారణమున
ఘన లకారంబ యగును అ శ కార విరితి
కప్తిలేదు శౌరి గుణావ శ శికి ననంగ.

159

అ

(అనంతుని చందము)

రివడిలో ఋకారమునకు ఇ-ఈ-ఎ-ఏలతోఁగూడిన రివర్ణమునకు యతిమైత్రి చెల్లును. అట్లే అకార యతిలో అకారమునకు ఇ ఈ ఎ ఏ లతోఁ గూడిన లకార శకారములతో యతిమైత్రి చెల్లును.

కప్త శబ్దములోని క అను దానికి లి-ళి అను దానితో యతిమైత్రి చెల్లును.

కప్తి లేదు శౌరి గుణావళికి ననంగ.

అ

క—? అను దానికి యతిమైత్రి చెల్లినది.

అప్పకవీయమున నీ యతి చెప్పబడలేదు.

38. పరరూపయతి

తే. స్వాంత వేదండ మార్తండ శ్ర శబ్దములకు
 యతులు నుభయంబులగు బుధ శ్ర స్వాంతములకు
 నతి సుఖావహుఁ డెపుడు వే శ్ర దండవరదు
 డనంగ హరి దైత్యతిమిర మా శ్ర రండుఁ డనంగ 160
 (కవిజన సండివని)

సంస్కృతమున శకం ధ్వాదులను నొక గుణము గలదు. శక+
 అంధ(వు) అని యుండఁగా సవర్ణదీర్ఘ సంది జరిగి శకాంధ(వు) అను
 రూపము కావలయును. కాని వీనిలో సవర్ణ దీర్ఘసంది జరుగక పరరూప
 సంది జరగును. అనఁగా పరపదాది స్వరము చేరును. శకంధవు అగును.
 ఇట్లే మనస్+ఈషా=మనీషా. సీమ+అంత=సీమంత. వేద+అండ=
 వేదండ. మార్త+అండ=మార్తండ అనునవి యన్నియు శకలధ్వాదు
 లోఁ జేరును. వీని కన్నింటికిని-అచ్చునకును, హల్లునకును ఉభయవ
 నకు యతిమైత్రి చెల్లను.

స్వాంత శబ్దము శకంధ్వాదులలోఁ జేరదు. ఏలన ఇందు స్వ
 అంత అనియుండఁగా సవర్ణ దీర్ఘసందియే జరిగినదికాని పరరూపన
 జరుగలేదు. శకంధ్వాదులలోఁ జేరకున్నను నిత్య సమానయతిచే 'స్వా'
 లోని అచ్చునకును, హల్లునకును ఉభయమునకు యతిమైత్రి చెల్లును.

స్వాంత వేదండ మార్తండ శబ్దములకు
 అనుచో హల్లునకు యతిమైత్రి చెల్లినది
 యతులు నుభయంబులగు బుధస్వాంతములకు
 ఇందు అచ్చునకు యతిమైత్రి చెల్లినది
 అతి సుఖావహుఁ డెపుడు వేదండ వరదుఁ
 ఇందును అచ్చునకు యతిమైత్రి చెల్లినది

అనఁగ హరి దైత్య తిమిర మార్తండుఁ డనఁగ
అనుచోఁగూడ అచ్చునకే యతిమైత్రి చెల్లినది

వే - దండ ముఖాంగముల్ తృణవిత్తానముగాఁగొని నిర్వికారులై
(భారతము)

ఇందు 'దం'తోని దకారమునకు (హల్లునకు) యతిమైత్రి చెల్లినది
ధరణీచక్రము దిద్దిరం దిరిగె మార్తండుండు....భారతము
ఇందును 'ర్తం'లోని తకారమునకు హల్లునకు యతిమైత్రి చెల్లినది.

39. తావడి

క. ధారుణి తావడి యనఁదగు

తా రేఫకు రేఫ తాకు శ రహి వడిఁ దనరున్
నీరమ్యకీర్తి నగుఁ దా

రారజ్జి నలువబలుగు శ తాలుననంగన్. 161

సాధురేఫ (ర) శకటరేఫములకు (అ) పరస్పరము యతిమైత్రి
భింపుట తావడి యనఁబడును.

ఈ యతి విషయమున లాక్షణికులు భిన్నాభిప్రాయులై యున్నారు.

-అలకు యతిమైత్రిగాని, ప్రాసమైత్రిగాని చెల్లదని కొందఱును; యతి
మైత్రి చెల్లవచ్చునుగాని ప్రాసమైత్రి చెల్లదని కొందఱును, రెండును కెల్ల
వచ్చునని కొందఱును-ఈ విధముగా భిన్నమతములు గలవారై యున్నారు
పై పద్యమున రెండవపాదమున తా-ర్త అనువానికి యతిమైత్రి
చెల్లినది. నల్లవ పాదమునను రా-తా అనువానికి యతిమైత్రి చెల్లినది.

క. తెంపును బెంపును గదుర ని

ల్లింపులు వెఱుగంది చూడ శ ర్తిపు సైన్యములు

గంపింపఁ దనబలంబులు

అంపిలి బిట్టార్వ సింధు శ్ర రాజుం దాఁకెన్. 162

(భారతము)

అంపిలి బిట్టార్వ సింధు రాజుం దాఁకెన్

ఈ పాదమున అ-రాలకు యతిమైత్రి చెల్లినది.

40. ప్రాసములు

క. స్వరనియతి లేదు ప్రాసకు

నరయఁగ నేయక్షరమున శ్ర కా యక్షర మే

పరువడి నిలుచును నాలుగు

చరణంబులఁ గృతులయందు శ్ర నమృతస్థితిఁ. 163

పద్యపాద ద్వితీయాక్షరముప్రాసము. ఇంకనుసూటిగాఁజెప్ప వలయు నన్న పాదమునందలి మొదటి యచ్చునకును, రెండవ యచ్చునకును నడు మనున్న హల్లుగాని, హల్లుముదాయముగాని ప్రాసమనఁబడును. మొదటి పాదముననే హల్లు ప్రాసమగునో, అన్ని పాదములందును నదే హల్లు ప్రాసమగును, యతివిషయమున హల్లుతోపాటు, అచ్చునకుఁ గూడ మైత్రి చెల్లవలయును. ప్రాసమున కట్లుగాక హల్లు ఒకపైన జాయను. దానిమీఁది యచ్చుతోఁ బనిలేదు.

ప్రాస నియమములు

ప్రాసాక్షరము సంయుక్తముగాని, పూర్ణబిందు వినర్గ పూర్వక ముగాఁగాని యొక పాదమున నున్నచో, నన్ని పాదములందును నట్లే యుండవలయును.

ప్రాస పూర్వాక్షరము గురువై న అన్ని పాదములందును గురువే

యుండవలయును. లఘువై న అన్ని పాదములందును లఘువే కావలయును.

1. స్వరనియమము లేదు - అమృత, అమర, క్రమము, సముదయము.

2. సంయుక్తాక్షరము - నవ్య, ద్రవ్య, దివ్య, కావ్య.

3. పూర్ణబిందు పూర్వక ప్రాసము - చందన, మందము, నంద, పొంద.

4. వినర్గ పూర్వక ప్రాసము - దోఃకేవిత, రఃకవిత, తఃకరణ, తఃకందుక.

5. గురుపూర్వక ప్రాసము - రామ, భీమ, సోమ, భామ

6. లఘుపూర్వక ప్రాసము - విమల, కమల, సుమతి, అమిత.

కాని ఒక పాదమున గురుపూర్వకముగాను, వేతొకపాదమున లఘుపూర్వకము గాను ఉండరాదు.

7. సాధారణముగా ఏ హల్లునకు ఆ హల్లే ప్రాసము నండుండవలయును. కాని ఋ-ర, న-ణ, ల-ళ, ద-ధ, ధ-థ.

అనువానికి బ్రాసమైత్రి పూర్వకపుల ప్రయోగములలోఁ గానవచ్చుపన్నది.

ర-ఱలకుఁ బ్రాసమైత్రి కొందఱకు సమ్మతము, కొందఱకు సమ్మతము గాదు.

షడ్విధ ప్రాసములు

క. భానుతములగుచు నుకర

ప్రాసాను ప్రాస దుష్క- ౩ ౪ ప్రాసాంత్య

ప్రాస ద్విప్రాస త్రి

ప్రాసములన షడ్విధములు ౩ ప్రాసములుర్విన్. 164

(భీమన చండము)

సుకరప్రాసము, దుష్కరప్రాసము, అంత్యప్రాసము, ద్విప్రాసము
ప్రాసము అని ప్రాసము లాఱువిధములు.

1. సుకరప్రాసము

క. పరమోపకార! ధరణీ

సురవర సురభూజ! సుగుణ శ సుందర! తరుణీ

న్మరనిభ! సుకర ప్రాస మ

మరఁ జెప్పంగఁ గృతులఁ జెల్లు శ మల్లియరేచా! 165

(భీమన చందము)

ప్రాసము సులభాక్షర మయినచో సుకరప్రాస మనఁబడును.

పై పద్యమున 'ర' ప్రాసము. ఈ ప్రాసమైత్రి సుకరము గావున
సి సుకరప్రాసమున కుదాహరణ మగుచున్నది.

2. అనుప్రాసము

క. విప్రప్రకరముని ప్రీ

తిప్రద! సుప్రభవ! యప్ర శ తిమదోః ప్రభవా!

విప్రణుతి! సుప్రసన్న! య

ను ప్రాసప్రవణ మిది మ శ సుప్రియ చరితా! 1

(అనంతుని చందము)

ఒకే యక్షరము, వెంట వెంట వచ్చునట్లు రచించుట అనుప్రాస
మనఁబడును. పై పద్యమున 'ప్ర' అను నక్షరము వెంట వెంటఁ బలు
మారులు వచ్చినది కావున నిది- అనుప్రాసము.

3. దుష్కర ప్రాసము

క. దోః కీలత మణికటక! యు

రః కలిత రమాభిరామ! శ రాజిత సుగుణాం

తః కరణ! ఖండితారి శి

రః కందుక! యనిన దుష్క శ ర ప్రాసమగున్ 167
(అనంతుని చందము)

దుర్లభమయిన, యక్షరమును బ్రాసముగా నుంచుట దుష్కరప్రాస మనబడును. పయి పద్యమున విసర్గపూర్వక కవర్ణము ప్రాసస్థానమునఁ గలదు. ఈ ప్రాసమును నిర్వహించుట కష్టము. అందుచే నిది దుష్కర ప్రాసమగుచున్నది.

4. అంత్యప్రాసము

క. అగణిత విభవస్ఫూర్తి!

నిగమాగమ నతత వినుత శ నిర్మలమూర్తి!

జగదభి రక్షణవర్తి!

యగు నంత్య ప్రాస మిట్లు శ దంచితకీర్తి! 168
(అనంతుని చందము)

పాదాంతమునఁ బ్రాసమును గూర్చుట అంత్యప్రాస మనబడును. పయి పద్యమున స్ఫూర్తి, మూర్తి, వర్తి, కీర్తి యను రీతిని పాదాంత ములఁ బ్రాసములు గూర్పఁబడినవి. ఇది యంత్యప్రాసము.

5. ద్విప్రాసము

క. శంజనయన! భవభీతి వి

భంజన! శుక శౌనకాది శ బహుముని చేత

రంజన! ద్వంద్వప్రాసము

నంజను నిప్పొట బలిక శ సం గృతులందున్. 169

(అనంతుని చందము)

ప్రతిపాదమున రెండవ, మూడవ యక్షరములు సమానముగాఁ గూర్చినచో, ద్విప్రాసమనఁబడును. పయిపద్యమునఁ బూర్ణబిందు పూర్వక 'ంజన' యనునక్షరములు ప్రతిపాదమునను గలవు.

6. త్రిప్రాసము

క. తా నవనీత ప్రియుడన

దానవ నిర్మూలనై క శ తత్పరుడన న

స్మృతి వినతుడని సతసుర

ధేనువనఁగ గృతులయందుఁ శ త్రిప్రాసయగున్. 170

(అనంతుని చందము)

ప్రతిపాదమునను రెండవ, మూడవ, నాల్గవ యక్షరములు తుల్యముగాఁ గూర్చినచో, త్రిప్రాసమనఁబడును. పయి పద్యమున 'నవని' యనునక్షరములు ప్రతిపాదమునను గలవు.

ఇట్లే చతుష్టాి సాదులును గలవు.

కావ్యాది గ్రాహ్య వర్ణవిచారము

పంచభూత బీజాక్షరములు

1. వాయుబీజాక్షరములు

క. వరఁగఁగ ఆ ఆ ఏ లును

వరునఁ గచటతపయవలు ధ్రు శ వంబునఁ బదియున్
ధరఁ భవన బీజములు గో

వరవాహన! నకలలోక శ వందిత చరణా! 171

(వాదాంగ చూడామణి)

అ, ఆ, ఏ, క, చ, ట, త, ప, య, ష అను పది యక్షరములును
వాయు బీజాక్షరములు.

2. ఆగ్ని బీజాక్షరములు

క. క్రమమున ఇ ఈ ఐలును

రమణ ఖఘతథఫరసలును శ రాజిలుఁ బదియున్
సమముగను దహన బీజము

లమరఁగఁ దలపోయ శంబ శ రాంతక హరణా! 172

(వాదాంగ చూడామణి)

ఇ, ఈ, ఐ, ఖ, ఘ, త, థ, ఫ, ర, స-అను పది యక్షరములును
ఆగ్ని బీజము లనఁబడును.

3. భూ బీజాక్షరములు

క. మున్నుగ ఉ ఊ ఓలును

నెన్నఁగ గజడదబలహలు శ నీ ధరఁ బదియుం

బన్నగ భూ బీజంబులు

వన్నగ వరశయన బాణ! శ వన్నగభరణా! 173

(వాదాంగ చూడమణి)

ఉ, ఊ, ఓ, గ, జ, డ, ద, ణ, ల, హ అను పది యక్షరములును
భూ బీజములు.

4. ఉదత బీజాక్షరములు

క. ధీరత ఋ ఋ ఔలును

సారపు ఘర్ముఢధభవళలు శ నరసన్ బదియున్

దోరపు జలబీజంబులు

ఘోరాసుర పురవిచార! శ గోధ్వజ కలితా! 174

(వాదాంగ చూడమణి)

ఋ, ఋ, ఔ, ఘ, య, ఢ, ఢ, భ, వ, శ, అను పది అక్షర
ములును జలబీజములు.

5. ఆకాశబీజాక్షరములు

క. ఐ ఐః అం జ ఇ ణ న మలు

నల్లలితములై వెలుంగు శ శక్తులు పదియుం

జెల్లు గగన బీజములని

తెల్లముగా వానవాది శ దివిజ స్తుత్యా! 175

(వాదాంగ చూడమణి)

ఐ, ఐః, అం, జ, ఇ, ణ, న, మ, శ, క్ష అను పదియక్షరములును
ఆకాశ బీజాక్షరములు.

పంచభూత బీజాక్షర చక్రము

పంచభూత బీజాక్షర ఫలంబులు

మ. క్షీతి బీజంబులు సంపదల లొద్వలఁ బో

పించున్ బయోబీజము

ల్పతతంబున్ ప్రమదంబొనర్చు శిఖి భీ

జంబుల్ మృతింజేయు మా

రుత బీజంబులు శోకవార్ధిఁ బడఁగా

ద్రోయు న్నభోబీజముల్

పతి సత్యంత దరిదుఁ జేయు మిగులం

బద్యాది నొందించినన్.

176

(భీమన చందము)

గ్రంథాదియం దే బీజాక్షరము నుంచినఁ గృతిభర్త కెట్టి ఫలము
నిచ్చునో యీ పద్యము తెలుపుచున్నది. గ్రంథారంభ పద్యము మొదట
భూమి బీజాక్షరము నిడిన సంపదల నిచ్చును. ఉదక బీజాక్షరములు
సంతోషమునిచ్చును. అగ్ని బీజాక్షరములు మరణముఁ దెచ్చును. వాయు
బీజాక్షరములు దుఃఖము గలిగించును. ఆకాశబీజాక్షరములు దరిద్రును
జేయును. కాన బీజాక్షరమును దెలిసి కవి గ్రంథాదిని బ్రయోగింపవలెను.

అమృతాక్షర విషమాక్షరములు

క. అమృతాక్షరములు ప్రాన్యము

లమరఁగ దీర్ఘములు విషము శ్ లనఁబడు వీనిన్

గ్రమమున అశ టచతపయశ్

నముదయమును దెలిసి నిలువఁ జను బద్యాదిన్. 177

(గొకర్ణ చృందము)

హ్రస్వాక్షరములు అమృతాక్షరము లనియు, దీర్ఘాక్షరములు విష
మాక్షరములనియుఁ జెప్పఁబడును. అ, క, చ, ట, త, పాది వర్ణములలో
నేవి మంచివో తెలిసికొని వాని నమృతాక్షరములుగాఁ బద్యాదిలోఁ బ్రయో
గింపవలయును.

క. తెలియక ఘోషాక్షరములు

నెలవుగఁ బద్యాదియందు శ నిలిపినచోటన్

నలమటఁ బొందియుఁ గృతిపతి

మలుమఱు వెతనొంది దైన్య శ పాటుంచెందున్. 178

గ, జ, డ, ద, బి, ఘ, య, థ. ధ, భ, ఙ, ఞ, ణ, న, మ, య, ర,
ల, వ, శ, ష, స, హ-అనునవి వ్యాకరణమునఁబ్రహ్మక్షరములనఁబడును.
ఈ యక్షరములను గావ్యాదిలోఁ బ్రయోగించినచోఁ గృతిపతి పెక్కు కష్ట
ములకు లోనయి దారిద్ర్యము ననుభవించును.

క. అకచటతవ యశ తెనిమిది

ప్రకటిత గిరి ఋతులమూఁటఁ శ బదునొక్కింటన్

వికటముగఁ బెట్టి పద్యము

సుకవులు సత్ప్రభుల కిడ ర శ శుభకరమగుటన్. 179

(ఉత్తమగండ వృందము)

అ, క, చ, ట, త, ప, య, శ అను నీ యెనిమిది యక్షరములను
బద్యము మొదటి పాదమున 3, 6, 7, 11 స్థానములలోఁ బ్రయోగించినచోఁ
గీడు కావున సత్కవులు గ్రంథాదిలోని స్థానములలోని యక్షరములను
విలిపి ప్రభువుల కంకితము చేయరు. ఇట్టి యక్షరములను నిలిపి చెప్పిన
గ్రంథము సంకీర్తము గొన్న ప్రభువునకు హాని కలుగునని యెఱుఁగునది.

గిరి=కొండ—పేడు, ఋతువులు=అఱు

క. పుర శర రస గిరి రుద్రుల
 నరయ నకచటతప లిడుట శ యనుచిత మీ య
 క్షరములు సరచఛజంబులు
 బరిహరణీయంబు లాదిః శ బంకజనాభా! 180
 (అనంతుని చందము)

మొదటి పద్యము ప్రథమ పాదమున 3,5,6,7,11 స్థానములందు
 ఆ, క, చ, ట, త, ప అను యక్షరములును, పద్యము మొదట న, ర,
 డ, త, య, అను నక్షరములను విలుపరాదు.
 పుర=3, శర=5, రస=6, గిరి=7, రుద్రులు=11

చ. రస గిరి రుద్రనంఖ్యలను
 రాదౌనఁగూర్చ న్వరాదివర్ణముల్
 వనుధ మాకారమున్ క్షరట
 వర్ణ చవర్ణభముల్ దలంపఁగా
 అనశగరంబు లగున్ తెడ
 నైదవచోట హలాది వర్ణముల్
 నసిదగఁజెప్ప నాటిట ర
 నల్ జగముల్ గదియింప వర్జ్యముల్ 181

ఆ, అ, హ, క్ష, ర, ట, చ, భ అను నక్షరములను 6, 7, 11
 స్థానములలో విలుపరాదు మఱియును అ,న,జ,గ, రలు మూడవచోటును
 శవర్ణము అయిదవచోటును, ర, న, జ, గ లు ఆఠవచోటును ప్రయోగింప
 రాదు. ఈ యక్షరములు కృత్యాది పద్య ప్రథమపాదమున వర్జింపదగినవి.

క. ాలుఋలుశఛర్షుఞ్శటదధణ
 దలునవబణములును తళలు శ డగ నక్షలుక్

నెలకొని పద్యముఖంబున

నిలువరు నత్కపులు శాస్త్రు శ నింద్యము లగుటన్ 182

(అథర్వణుని చందము)

అ, య, ఋ, ౠ, ఇ, చ, య, ఞ, ట, క, థ, జ, ద, న, వ,
బ, త, శ, క్ష, స అను నక్షరములను బిద్యముఖమునఁ బ్రయోగింపరాదు
ఇందు ద, ణ వర్ణములు పునరుక్తములు.

క. మాజగడ లివి మూటవచో

నిజముగ నిందించిచెప్ప శ నీల్లుటయరుదే

భుజగమునకన్నఁ గీడగు

నుజనామరభూజ! రేచ! శ నుగుణనమాజా! 183

(భీమన చందము)

హ, జ, గ, డ అను నక్షరములను బిద్య ప్రథమపాదమున
మూడవదోట నుంచి తిట్టినచోఁ బాము కటచుటకంటెను గీడయి మర
ణించును.

క. ఘోరతరపద్యముఖమున

వేటుగ నొకచోటు చూచి శ వెదకఁగనేలా

యాటవకడ 'తా' నిలిపిన

మాటమ్మునఁ గ్రుమ్మినట్లు శ మడియు మనుజుడున్

184

(భీమన చందము)

పద్యము మొదటినుండి యాటవదగుచోట త కారము నిలిపి తిట్టి
నచో వెంటనే మరణము గలుగును.

చ. హయమదిసీత పోతవసు

కాధిపుఁ డారయ రావణుండు ని
నిశ్చయముగ నేను రాఘవుఁడ
జాహ్నువి వారిధి మారుఁ డంజనా

ప్రియతనయుండు సింగన వి
శీషణుఁడా గుడిమెట్ట లంక నా

జయమును బోతరక్కనుని

చావును నేడవనాఁడు సూడుఁడీ

185

(భీమన చాటువు)

దీనికిఁ బూర్వకవి లక్ష్యము.

ఆజవచోట తకారమును నిలిపి వేములవాడ భీమకవి తన గుఱ్ఱము
గొరించిన పోతురాజును దిట్టిన పద్యమిది, దీనిచేఁ బోతరాజేడవనాఁడు
జీంచెనందురు.

శ్రీకార ప్రభావము

శ్రీకారము కృత్యాదిని

బ్రాకటముగనున్నఁ జాలు శ బహుదోషములం

బోకార్చి శుభము లొనఁగును

బ్రాకృతముగ నినుముసోఁకు శ పరునము భంగిన్ 186

కావ్యాదిని శ్రీకారమునుంచి రచించినచో ఇనుము పరునవేదిసోఁకిన
మగునట్లు ఎన్నిదోషము లున్నను దొలఁగి శుభము గలుగును.

అక్షరములకు గ్రహాధిపతులు

శే. ఆదులకు రవి కాదుల శ కవనిజాండు
 చాదులకు బుధుడును, గవి శ డాదులకును
 తాదులకు బృహస్పతి, శని శ పాదులకును
 యాదులకు నెల్ల శశియు గ్ర శ హంబు కృష్ణ! 187

అకారాద్యచ్చులకు సూర్యుడును, క వర్ణమున కంగారకుడును,
 శ వర్ణమునకు బుధుడును, ట వర్ణమునకు శుక్రుడును, త వర్ణమునకు
 బృహస్పతియును, ప వర్ణమునకు శనియును, యకారాదులకు (అంతస్తము
 లకు, ఊష్యములకు) చంద్రుడును అధిపతులయిన గ్రహములు.

వర్ణములకు జాతులు

క. వసుధామరులకు శ చటలు
 వసుథావతులకును తవర శ వలు వైశ్యులకున్
 యనహలశవలును శూద్రుల
 కనమపుశక్షుటలు చెప్ప శ నగుఁ బద్యాదీన్ 188
 (అధర్వణుని ఛందము,

బ్రాహ్మణులకు క, చ, ట వర్ణములును రాజులకు తవర్ణ, ప వర్ణ
 ములు రేఫయు, వ కారమును, నైశ్యులకు య, న, హ, ల, శ, ష లును
 శూద్రులకు శ, క్ష అ వర్ణములును విద్యము మొదటనుంచి చెప్పవలయును.

క. కాదులు వర్ణత్రయమును
 భూదేవతలు తవవర్ణ శ ములు రవలును ధా

శ్రీ దయితులు యలశవనహ

లాదట వై శ్శులును శ్శ్శ శ్శ అంబులు శ్శూద్రుల్ 189

(అనంతుని చందము)

కవర్గ, చవర్గ, టవర్గములకుఁ జెందిన యక్షరములు బ్రహ్మ బీజములు. తవర్గ, సవర్గములు, ర, వలును క్షత్రియ బీజములు. య, ల, శ, ష, స, హలు వైశ్యబీజములు, క, క్ష, ణ లు శూద్రబీజములు.

మాతృకా పూజనము

సీ. కాది త్రివర్గ వ శ్శ్శాలికి మాత్రిక
వజ్రభూషణుఁ డెల్పు శ్శ వస్త్రములును
తపవర్గ రవవర్గ శ్శ తతి కబ్జరాగంపుఁ
దొడవులు వలువలు శ్శ తొవరు చాయ
యలశవనహ బీజ శ్శ ములకగుఁ ఋష్యరా
గాభరణములు పీ శ్శ తాంబరములు
శ్శ్శ్శంబులకు నీ శ్శ లాల సొమ్ములు గారు
కొను నీలి వన్నెల శ్శశ్శశ్శలెల్ల

తే. వరుస నీనాల్గు తెఱఁగుల శ్శ వర్ణములకు
ననుభవంబగు ద్రవ్యంబు శ్శ లాసవాలు
నాజ్యమును గమ్మఁదేనియ శ్శ యాసవంబు
వీనిఁ డెలియక నక్కవి శ్శ యానె జగతి

(కవిసర్పగారుడము)

అక్షరములకు మాతృక లవిపేరు. కృతిపతి యే కులమువాఁడో యా కులమునకుఁ జెందిన యక్షరమును మొదటనుంచి పద్యమును మొదలు పెట్టవలయును. ఆ యక్షరమును బ్రయోగించు నవసరమున

మాతృకార్చన చేయవలయునని ప్రాచీన సంప్రదాయము. ఈ పద్యమున నా యా జాతుల యక్షరములకు భూషణములు, వస్త్రములు, నైవేద్య వస్తువులు దెలుపఁ బడుచున్నవి. వీనిని సమర్పించి మాతృకార్చన చేయవలయును. బ్రాహ్మణుల కుపయోగింపఁదగిన కాది త్రివర్గమునకు ముత్యములు వజ్రములు పొదిగిన సొమ్ములు, తెల్లని వస్త్రములు, ఇగురఁగచిన పాలు నైవేద్యమగును. ఇట్లే క్షత్రియులకుఁ జెందిన తవర్గ, పవర్గ ర వ లకు తెంపులు చెక్కిన సొమ్ములు, ర క్త వస్త్రములు, నేయి నైవేద్య వస్తువు, వైశ్యజాతి బీజాక్షరములగు య ల శ ష స హలకు పుష్కరాగముల సొమ్ములు, పచ్చని వస్త్రములు, తేనె నైవేద్య ద్రవ్యము, కూద్రజాతి బీజాక్షరములగు శ, క్ష, ణ లకు నీలాల సొమ్ములు, నీల వస్త్రములు, మద్యము నైవేద్యము అని తెలియ వలయును.

ఇందు అచ్చులను గూర్చి చెప్పఁబడలేదు. అచ్చులు గూడా బ్రాహ్మణ బీజాక్షరములని యెఱుఁగునది.

సంయుక్తాక్షర ప్రయోగవిధి

తే. మొదల సంయుక్త వర్ణంబు శ గదిసె నని
మడవ కా రెంటికిని గ్రహ శ మైత్రి వలయు
నిది విచారింపఁడనిఁ గృ శ తీశ్వరుండు

విడుగు మొత్తిన గతిఁ గూలు శ బిట్ట బిఱ్ఱ 191

(భీమన శందము)

కృత్యాది పద్యము మొదట శ్రీకారమున్నను, దేవతావాచకమయిన శబ్దమున్నను సంపదలు గలుగును. శ్రీ కారము సంయుక్త మయినను శుభప్రదమయినది. దేవతా వాచక మాదిలో నున్నచో శుభము గలుగును. ఈ యక్షరముల మంచి చెడ్డలు గ్రంథారంభ పద్య ప్రథమ పాదములో మొదటి మూడు గణముల యక్షరములకు జూచినఁ జాలును. తక్కిన పద్యములకుఁ జూడ నక్కఱలేదు.

గణప్రయోగ విచారము

గణోత్పత్తి క్రమము

- ఆ. చంద్రసూర్యవహ్ని శ చక్షుఃశ్రోత్రదుని
 మూఁడు కన్నులందు శ మూఁడు గురువు
 లుదయమయ్యె దాన శ నొప్పారె మగణమై
 యందు సప్తగణము శ లమరఁ బుట్టె. 192
 (భీమన చందము)

పరమేశ్వరునకుఁ జంద్రుఁడు, సూర్యుఁడు, అగ్ని యను మూఁడు
 కన్నులు గలవు. ఆ మూఁడు కన్నుల నుండియు మూఁడు గురువులు
 పుట్టెను. దానికి మగణ మనిపేరు. ఆ మగణము నుండియేడు గణములు
 గలిగెను.

- క. ఒనరఁగ మయరసలేజభన
 లన నీ యెనిమిది గణముల శ నతి నత్కృతతో
 నెనసిన మతిఁ బింగళునకు
 మనసిజమథనుండు దాఁ గ్ర శ మంబునఁ దెల్పెన్ 193
 (కవి గజాంకుశము)

- క. మగణము వలనన్ యగణము
 యగణము వలనన్ జనించె శ నా రగణంబున్
 రగణము వలనన్ నగణము
 నగణంబును తగణమునకు శ జనకంబయ్యెన్. 194
 (కావ్యచింతామణి)

క. తా వలన జగణమయ్యెన్
 జా వలనను భగణమయ్యెన్ శ నరనంబుగ నా
 భావలన నగణమయ్యెను
 భావింపఁగ జన్యజనక శ భావముగాఁగన్. 195
 (కావ్యచింతామణి)

క. అదికానఁ దండ్రికొడుకుల
 కొదవదు వైరంబటంచు శ నొనరఁగ సుకవుల్
 గొడుకక బంధుగణంబులఁ
 గదియంతురు రనలుదక్కఁ శ గావ్యముఖములన్ 196
 (కావ్యచింతామణి)

పరమేశ్వరుఁడు పింగళునకు 'మ,య,ర,న,త,జ,భ,న'లను నీ యెని
 మిది గణముల నుపదేశించెను.

మూఁడు గురువులచే నేర్పడు మగణము వలన య గణము గలి
 గెను. యగణము వలన రగణము, రగణము వలన నగణము,
 నగణము వలన తగణము, తగణము వలన జగణము, జగణము
 వలన భగణము, భగణము వలన నగణము గలిగెను. ఏగణము నుండి
 ఇంకొక గణము పుట్టెనో యా రెండింటికి జన్యజనక భావముచేఁ బరస్పర
 మైత్రి గలదని తెలియవలెను. రగణ నగణములకు మాత్రము విరోధము
 గలదని తెలియవలయును.

అష్టగణ లక్షణములు

1. మగణము

మ. ధరదై వంబు గ్రహంబు సౌమ్యుఁడు హరి
 ద్వర్ణంబు నత్కాంతి యా
 సుర మూహింప గణంబు జాతి తిలకిం
 చున్ శౌద్రియా యోని దా
 హరిణం బుజ్జ్వల తార జ్యేష్ఠ రస ము
 ద్యద్రాద మారాశి తే
 లురు భద్రంబు ఫలంబునా మగణ మిం
 పొందున్ బుధ స్తుత్యమై.

197

(కవినర్పగారుడము)

మగణమునకు భూమి దై వము, బుధుఁడు గ్రహము, కాంతి పశ్చన,
 రాక్షసగణము, కూద్రజాతి, యోనిహరిణము, జ్యేష్ఠానక్షత్రము, రౌద్రరసము,
 వృశ్చికరాశి, శుభ ఫలము.

2. యగణము

మ. ఆలరన్ దై వము వారి బ్రాహ్మ్యము కులం
 బా వన్నె తెల్పర్థ మా
 ఫలమా యోని ప్లవంగ మా గణము సె
 ప్పన్ మానవం బా గ్రహం
 బల శుక్రకుండు రసంబు దా, గరుణ
 పూర్వాషాఢ నక్షత్ర మి

మ్ముల గోదండము రాశి యా యగణ మొ

పూ న్నోవిద స్తుత్యమై.

198

(కవిసర్పగారుడము)

యగణమునకు జలము దైవము, బ్రాహ్మణ కులము, తెల్లని వన్నె,
ఫలము భనము, వానర యోని, మనుష్య గణము, గ్రహము శుక్రఁడు,
కరుణ రసము, నక్షత్రము పూర్వాషాఢ, రాశి భనుస్సు.

3. రగణము

మ. అనలుం డీశుఁడు రాశి మేషము గ్రహం

బా భౌముఁ డత్తార నం

ప్రణతిన్ గృత్తిక దైత్యమాగణము వై

రాజ్యంబు వశంబు మేఁ

కనెటి న్యోని ఫలంబు భీ రసము శృం

గారంబు నత్కాంతి శో

కనదా చ్చచ్చవి మించు నా రగణ మొ

క్కాలంబు నొప్పన్ భువిన్.

199

(కవిసర్పగారుడము)

రగణమునకు అగ్ని అధిదైవము, మేషరాశి, గ్రహమంగరకుఁడు,
నక్షత్రము కృత్తిక, క్షత్రియ గణము, యోని మేఁక, ఫలము భయము,
శృంగర రసము, ఎఱ్ఱకలువకాంతి.

4. సగణము

చ. అనిలుఁ డధీశుఁడున్ గువల

యంబుల కాంతి కులంబు హీనమున్

ఇను గ్రహమా శనై శ్చర్మదు
 చాలగ నల్పగు నన్నె తొలి యాఁ
 దనరంగ రాశి స్వాతి యగుఁ
 దార ఫలంబు క్షయంబు దానవం
 బౌసర గణంబు సమ్మహిష
 యోని యగున్ సగణాన కీశ్వరా! 200
 (వాదాంగ చూడామణి)

సగణమునకు వాయు వధివతి, నల్లకలువల కాంతి, చండాల జాతి,
 గ్రహము శని, కులారాశి, స్వాతి నక్షత్రము, ఫలము నాశము, రాక్షస
 గణము, మహిషయోని.

5. తగణము

మ. అమరు నిన్మి న్నధిదై వముం గులము బ్రా
 హ్మ్యం బా గణ బెన్నదై
 వము జీవుండు గ్రహంబు నల్పురుచి యై
 శ్వర్యంబు లబ్ధంబు మే
 వము దాయోని రసంబు శాంత మల న
 క్షత్రంబు పుష్కలంబు రా
 శి మహిం గర్కటకంబు నా తగణ ము
 త్సేకంబగున్ జెల్వమై. 201

(కవిసర్పగారుడము)

తగణమునకు ఆకాశమధి దై వము, బ్రాహ్మణ కులము, దేవగణము
 గ్రహము బృహస్పతి, నల్లని కాంతి, ఫలము విశ్వర్యము, మేషయోని,
 శాంత రసము, పుష్క నక్షత్రము, కర్కటరాశి.

6. జగణము

మ. అరుణం జేలిక చాయ రక్తిమ రసం
 బవ్వీర మా యన్వయం
 బురు జై రాజ్యము రాశి సింహము గ్రహం
 బుష్టాంశుఁ డత్తార యు
 త్తర రోగంబు ఫలంబు యోని యిర వం
 దన్ భేను వమ్మానవం
 బరుదారంగ గణంబు నా జగణ మిం
 పారున్ జగత్సేవ్యమై.

202

(కవిసర్వగారుడము)

జగణమునకు సూర్యుఁ డధిపతి. ఎఱ్ఱని కాంతి, వీర రసము, క్షత్రియ కులము, సింహరాశి, గ్రహము సూర్యుఁడు, ఉత్తరా నక్షత్రము, రోగము ఫలము, గోవు యోని, మనుష్యగణము.

7. భగణము

ఉ. చంద్రుఁడ భీశ్వరుం డమృత
 సారము కాంతియు విట్కులంబు నా
 చంద్రుఁడె తద్గ్రహం బతని
 చాయయుఁ డెల్పు వృషంబు రాశి భో
 గీంద్రము యోని దేవగణ
 మీప్పిత సౌఖ్యము తత్ఫలం బిలన్
 జంద్రుని తారయై తనరు
 జంద్రధరా! భగణాన కెనఁగన్.

203

(వాదంగ చూడామణి)

భగవంతునకు చంద్రుడధిపతి, తెల్లని కాంతి, వైశ్యకులము, గ్రహము చంద్రుడు, వృషభరాశి, సర్పయోని, దేవగణము, ఫలము సౌఖ్యము, మృగశిరా నక్షత్రము.

8. నగణము

మ. వరమాత్ముం డధినాయకుండు జయ సా

భాగ్యైక సామ్రాజ్య పూ

జ్యోరహనంతతులీవి లబ్ధము నిజో

పాంతన దుష్టాక్షరో

త్కరదోషాధ్యగణౌఘ ధూర్త గుణముల్

ఖండించుటల్ శీల మె

వ్యరికిం గాదనరాదు నా నగణ మ

వ్యాజస్థితిన్ బొల్పుగున్.

204

(కవిసర్పగారుడము)

నగణమునకు మహావిష్టు వధిదైవము. జయము, సౌభాగ్యము సామ్రాజ్యము, సంపద మున్నగునవి దీని ఫలము. దీని సమీపమున దుష్ట వర్తము గాని, దుష్టగణము గాని యున్నను గీడు గలుగదు. నగణ ప్రభావమున దాని దోషము పశమించును. కాని నీ నగణమునకు గ్రహ గణ నక్షత్రాదులఁ జెప్పనక్కఱ లేదని భావము.

గణాధిదైవములు

చ. భగణము నేలుఁ జందురుఁడు

భానుఁడు దా జగణంబునేలు నా

నగణము నేలు నిర్జర గ

ణంబు సమీరణుఁ డేలు నెవ్వడు

స్వగణము నుర్వి యేలు మగ

ణంబు నొగిన్ యగణంబుఁ దోయము

స్వగణము పావకుఁడు తగ

ణంబు నభంబును నేలుఁ గేశవా!

205

(అనంతుని చందము)

భగణమునకుఁ జంద్రుఁడు, జగణమునకు సూర్యుఁడు, నగణము
నకు దేవతాగణము, నగణమునకు వాయుదేవుఁడును, మగణమునకు
భూమియు, యగణమునకు జలమును, రగణమునకు అగ్నియు తగణము
నకు ఆకాశమును అధిపతులు.

గణఫలములు

ఉ. నవ్యసుఖ ప్రదాయీ భగ

ణంబు జకారము రుక్మిదంబగున్

ద్రవ్యమునేయు నా లయక

రంబు నకారము మా శుభంబు యా

దివ్యసువర్ణకారి వెతఁ దెచ్చును

రేఫ విభూతినిచ్చుఁ దాఁ

గావ్యములందు నాదినిడఁ

గర్తకు భర్తకూ నంబుజోదరా!

21

గ్రంథాది యందు శుభగణమును బ్రయోగించినచో, గృతికర్తకును
గృత్తి భర్తకును శుభము గలుగును. అశుభ గణమును బ్రయోగించిన
హాని కలుగును. ఏ గణము లేఫలము నిచ్చునో యీ పద్యమునఁ జెప్పఁ
బడినది.

భగణము సుఖమును, జగణము రోగమును, నగణము ధనమును, నగణము నాశమును, మగణము శుభమును, యగణము స్వర్గ సంపదను, రగణము దుఃఖమును, తగణము ఐశ్వర్యమును విచ్చును. శుభ ప్రదము అయిన గణముల నెఱిగి ప్రయోగింపవలయును.

క. నరసాన్న రుచిరభూషణ

పరితాపాస్థానచలన శ బహుదుఃఖ రుజా

పరిమాయు రచలలక్ష్మి

కరములు మయరనతజభన శ గణములు వరుసన్. 207

(భీమన చందము)

ఈ పద్యము నందును గణముల శుభా శుభ ఫలుములు చెప్పబడి నవి. మగణము షడ్రసోపేతాన్న లాభమును, యగణము సౌములనూ, రగణము దుఃఖమును, నగణము స్థాన చలనమును, తగణము బహు దుఃఖమును, జగణము రోగమును, భగణము పూర్ణాయువును, నగణము తఱుగని సంపదను విచ్చును.

గణములకు జాములు

సీ. జయవిజయంబులు శ శంఖమహా

శంఖమలననఁ బగటిజా శ ల్వలయుచుండు

రాత్రిజాలామ వి శ రామస్తుప్తప్రస

ప్రంబులు ననఁగను శ దనగుచుండు

సీ యెనిమిదిజాలఁ శ బాయక మగణాది

గా జనించు గణాప్త శ కంబు వరున

నేజామునను గావ్యుఁ శ డెలమిలోఁ గబ్బంబు

విరచింపఁబూనె న శ వ్యేశయందు

తే. నుద్యవంబయిన గణప్ర శ యోగమునకు
 శుద్ధిగాఁ గూర్చునదియు; వి శ జ్ఞోదుపడఁగ
 గణము లూహించి కూర్చు వి శ శారికుకవి
 వద్యమొల్లఁడు బ్రతుకాన శ పడఁడువాఁడు. 208
 (కవిసర్పగారుడము)

జా మనఁగా మూఁడు గంటల కాలము. పగలు నాలుగు జాములు,
 రాత్రి నాలుగు జాములు. పగటి జామునకు వరుసగా జయము, విజయము,
 శంఖము, మహాశంఖము అనియు, రాత్రి జామునకు రామము, విరామము,
 సుప్తము, ప్రసుప్త మనియుఁ జేర్చు. మ, య, ర, న, త, జ, భ, న
 గణము లెనిమిది క్రమముగా జయ్యాదు లగు నెనిమిది జాములలో నుంచి
 కవిత్వారంభము చేయవలయును. జామునకుఁ దగని గణమును గూర్చి
 కవిత చెప్పరాదు.

గణములకు జాతులు

క. లలితయతలు విప్రకులం

బులు రజలవనీశకులజ శ ములు భనలు ని
 ట్కులజులు మగణము నాలవ

కులజము సగణంబు హీన శ కులజం బమరన్. 209

యగణ, తగణములు బ్రాహ్మణ కులమునను, రగణ జగణములు
 క్షత్రియ కులమునను, భగణ నగణములు వైశ్య కులమునను, మగణము
 శూద్ర కులమునను, సగణము చండాల కులమునను బుట్టినవి.

క. నాయకుఁ డే కులమైనను

బాయక తత్కులగణంబు శ వద్యము మొదటన్

ధీయుక్తి నిడఁగ మేలగు

నేయెడ సంకరము లిడఁగ న న్నగుఁ బతికిన్. 210

(అధర్వనుని ఛందము)

కృతిభర్తయే కులమువాడో యా కులమునకుఁ జెందిన గణమునే
కృత్యారంభ పద్యాదిలోఁ బ్రయోగించిన శుభప్రదముగును. అట్లుగాక కృతి
భర్త కులమునకుఁ జెందని గణము ప్రయోగించుట శుభప్రదముగాదు.

గణ లింగములు

క. మగణము వగణము పురుషులు

జగణరగణనగణములు ని న్ జంబుగ నింతుల్

యగణయు తగణము భగణ

మృగుక్లీబము లెనఁగు నుత్తమాదిఫలంబుల్. 211

(భీమన ఛందము)

గణములకు లింగ నిర్ణయము చేయఁబడుచున్నది. మగణము,
వగణము పుంలింగములు. జగణము, రగణము, నగణము స్త్రీలింగములు,
యగణము, తగణము, భగణము నపుంసక లింగములు, పుం స్త్రీ నపుం
సక లింగ గణములకు వరుసగా నుత్తమ మధ్య మాధమ ఫలములు
గలుగును.

క. నంగతిగఁ గృతుల స్త్రీ పుం

లింగపుశబ్దములు నిల్ప న్ లెన్నగుఁ బతికిన్

వెంగలిబుద్ధి నపుంసక

లింగంబగు శబ్దమిడిన న్ లేవు సుఖంబుల్. 212

(కవిసర్పగారుడము)

గ్రంథాదిని పుంలింగ స్త్రీ లింగ గణములను గూర్చి రచించినచోఁ

గృతి భర్తకు శుభము గలుగును. నపుంసక లింగ గణమును గూర్చినచో
మేలు గలుగదు.

గణయోనులు

క. హరిణ, వలీముఖ, మహిషీ,
వర సైరిభ, మేష భేను, శ్ర వాతాశనులున్,
వరుసను మయరసతజభల

కరయఁగ నక్షత్రయోను శ్ర లై విలసిల్లున్. 213

(వాదాంగ చూడామణి)

గణములకు యోనులను జెప్పుచున్నాఁడు. మగణమునకు—జింక,
యగణమునకు—కోతి, రగణమునకు - బత్తె, సగణమునకు - దున్నె,
తగణమునకు - మేక, జగణమునకు - గోవు, భగణమునకు - సర్పము,
యోనులు. నగణమున కిందు యోని చెప్పబడలేదు. అప్పకవీయమున
నగణమునకు యోని గణమని చెప్పబడినది.

గణముల ఛాయలు

క. రవితురగ, రజత, విద్రుమ,
కువలయ, హరి నీల శకల, శ్ర కురువింద, సుధా
ర్ణవ, కనకనికవ రేఖా

ప్రవిమల కాంతులఁ దనర్చుఁ శ్రబరువడి గణముల్. 214

ఈ పద్యమున గణముల వన్నెలు చెప్పబడినవి. మగణమునకు—
ఆకుపచ్చన, యగణమునకు—వెండి వన్నె (తెలుపు), రగణమునకు—పగ
డపుఁ జాయ, సగణమునకు - కలువవన్నె, తగణమునకు - నీలకాంతి,
జగణమునకు - కెంపు వన్నె, భగణమునకు పాల నంద్రపుఁ జాయ, నగ
ణమునకు - బంగారు చాయ.

గణసంయోగములు

మగణ సంయోగము

క. మగణంబు వద్య ముఖమున

నగణితముగఁ గూర్చి చెప్ప శ నగుఁ గృతియొండెన్

దగఁ బద్యమొండెఁ గర్తకు

నగణితముగ నొనఁగు నాయు శ కై శ్వర్యంబుల్. 215

(భీమన చందము)

పద్యారంభమున మగణము నుంచి రచించుట మంచిది. కృతినిగాని, కడకొక పద్యమును గాని మగణముతో మొదలుపెట్టి వ్రాసినచోఁ గృతి కర్తకు నాయురైశ్వర్యములు గలుగును.

క. జగతిని గణముల కెల్లను

మగణము గారణము గాన శ మగణము గదియన్

నిగిడించిన గణ మెల్లను

దగ శుభ మొనరించుఁ గీడుదగులదు దానన్. 216

(కావ్యచింతామణి)

గణముల కన్నింటికిని మగణమే మూలము. (ఉత్పత్తి కారణము) 'పున మగణము తరువాత దుష్టగణమున్నను మేలు గలుగును.

క. మించిన పరునము లోహముఁ

గాంచనముగఁ జేయునట్టి శ కై వడి గణముల్

మంచివి గానివి యైనను

మంచివియై వెలయుఁజేయు శ మగణము పతికిన్ 217

పరుసవేది ఇనుమును బంగారము చేయునట్లు మొదట మగణమున్నచో నది తరువాత దుష్టగణములున్నను గృతిపతికి శుభ ఫలములనే యిచ్చును.

క. మగణముతోఁ బద్యాదిని

మగణము గదిసినను ధరణి శ మండల మెల్లన్

బొగడొడ నేలుఁ గృతిపతి

సగణము గదిసినను గీర్తి శ జగముల వెలయున్. 218

పద్యాదిని మగణముతో మగణమును గూర్చి రచించినచోఁ గృతి పతి భూమండల మెల్ల నేలు నంతటివాడగును. మగణముతో సగణమును గూర్చినచోఁ గృతిభక్త కీర్తి లోకమంతయు వ్యాపించును.

క. మించులు గిరికొనుముత్యము

గాంచనముం గదిసినట్టి శ గతి నల యగణం

బంచితముగఁ దనుఁగదిసిన

మంచిదియై లక్ష్మీనౌనఁగు శ మగణము పతికిన్. 219

కావ్యారంభ పద్యమును మొదట మగణమును దరువాత యగణము నుంచి వ్రాసినచో మంచి ముత్యము బంగారముతోఁ గూడి మిక్కిలి ప్రకాశించునట్లు కృతి భక్తుడు శుభముల నొనఁగును.

క. ముండట నిల్విన మగణము

క్రిందన్ జగణంబుగదియఁ గీలించిన మే

లొందున్ నగణం బటువలె

బొందించిన విభుఁడు రిపులఁ శ్ర బోర జయించున్ 220

పద్మాద్రిని మగణమునై జగణమును నిలిపినచోఁ గృతిభర్తకు
శుభము గలుగును. మగణము మీదఁ నగణము నిలిపినచో శత్రువులను
జయించును.

క. మగణా బెప్పుడు శుభకర

మగు నై ననుఁ గ్రూరగణము శ్ర నది జాసినచోఁ

దెగి చంపు బుధుఁడు క్రూరుం

డగు గ్రహముం గదిసి క్రూరుఁడై చనుమాడ్కిన్ 221

(భీమన చందము)

మగణ మెప్పుడును శుభకరమే. కాని దాని తరువాత దుష్టగణ
మున్నచో, సౌమ్యమైన బుధగ్రహము పాపగ్రహములతోఁ జేరి పాప
యగునట్లు అశుభఫలములను గూర్చును.

[మగణము తన వెంటనున్న దుష్టగణమును మంచిదిగాఁ జేయు
నన్నది యొక మతము. ఇది మతాంతరము].

యగణ సంయోగము

క. శంకింపక యగణముతోఁ

బంక జహితగణము గదియఁ శ్ర బద్ధము జెప్పన్

బొంకము సెడి విభుఁ డొరులగు

గింకరుఁడై దిక్కులేక శ్ర గీడ్చడి యుందున్. 222

యగణముతో జగణమును జేర్చి పద్మాద్రిని బ్రయోగించినచోఁ గృతి
పతి దిక్కుమాలి యితరులకు దాసుఁడగును.

పంకజ హితగణము = సూర్యగణము - సూర్యుడు దై వముగాఁగల
గణముల జగణమని యర్థము.

రగణ సంయోగము

క. పొగడ్డాందఁ బద్య ముఖమున

రగణము యగణంబుఁ గూడి శ రాజల్లినచో

జగ మంతయు నేలెడి వాఁ

డగుఁ గృతిపతివిభవయు క్తుఁడగుఁ గవివరుఁడున్ 223

(భీమన చందము)

కావ్యారంభపద్యమున రగణము వెంట యగణమును గూర్చి
రచించినచోఁ గృతిపతికి సామ్రాజ్యమును, గృతిక ర్తకు సంపదయు లభిం
చును.

క. ఇంగల రగణము జగణము

సంగడమున నొండఁ దగణ శ సంగతి నొండెన్

మంగళకరమని పద్యము

ముంగల జెప్పుదురు సుకవి శముఖ్యులు గృతులన్. 224

రగణ జగణములనుగాని, రగణ తగణములనుగాని వయనగాఁ
కూర్చి రచించినచో మంగళకరమని సుకపీంధ్రులట్లు చేయుదురు.

క. అన లానిల సంయోగం

బనుపమ కీలా కరాళ శ మగు వహ్నిభయం

బొనరించుఁ గర్తృగృహమున

కసుమానము లేదు దీన శ సంక్రడు కపింధ్రుల్. 225

(అధర్వణ చందము)

కృత్యాదిని రగణ సగణ సంయోగము చేయరాదు. అట్లుచేసినచోఁ
కృతి కర్త గృహమున కగ్నిభయము

క. రగణంబును సగణంబును

జగణముఁ బద్మాద్రి నిల్పుఁ శ్రీ జనదెవ్వరికిన్

దగదనక యనియె నిల్పిన

మిగులం బతి కవయుఁ జెడుగు శ్రీ మేదిని లోనన్. 226

రగణ, సగణ, జగణముల నొకదాని వెంట నొకటి పద్మాద్రిలో నిలువరాదు. అట్లు నిలిపినచోఁ గృతిపతికి హాని కలుగును.

(రగణ సగణ తగణములలో దేనిని గృత్యారంభమున నిలుప రాదను నర్థాంతరమును గూడఁ జెప్పవచ్చును.

సగణ సంయోగము

క. మునుకొని పద్య ముఖంబున

ననిలగణం బిడిన నాయు శ్రీ రారోగ్యములున్

గొనసాగు, దానిముందట

ననలగణం బిడినఁ బతికి శ్రీ నలజడి నేయన్. 227

(భీమన చందము)

కావ్యారంభ పద్యము మొదట సగణమును నిలిపినచోఁ గృతి భర్తకు ఆయురారోగ్యములు గలుగును. కాని దాని వెంబడి రగణము నిలిపినచో నుపద్రవము నేయును.

క. మారుతగణంబు సంప

త్కారణమగు జలగణములఁ శ్రీ గదిసినచో నా

మారుత గణంబు జలగా

నా రవిగణమున్నఁ బతికి నలమట వచ్చున్. 228

సగణముతో, జగణ, తగణములు గలిసినచో సంపదగలుగును. సగణము వెంబడి జగణమున్నచో హాని గలుగును.

ఈ పద్యమునఁబూర్వోత్తరార్థములకుఁ బరస్పరమై దుద్ధ్యముగలదు. పూర్వార్థమున సగణముతో జగణ, తగణములు సంపత్కరము కలదు. ఉత్తరార్థమున స-జ గణ యోగము హావికరమని కలదు. ఏదేని పాఠాంతరముండునేమో. జ, త గణములనుచోట భ-మ గణములని సవరింప వచ్చును.

క. మారుతగణంబు జత సం

గారపుగణమున్నఁ బతి మృత గంబులచేతన్
జోరులచే శత్రులచే

ధారుణిఁ జెడు మందిరంబు త దరికొని కాలున్ 229

వాయుదేవతాకమయిన స గణమును, అగ్నిదేవతాకమయిన ర గణమును ఒక దానివెంట ఒకటి నిలిపి పద్యమును జెప్పినచోఁ గృతిభర్త క్రూరముగ చోర శత్రు బాధల నందును అతని ఇల్లు దగ్ధమగును.

తగణ సంయోగము

క. తగణంబున కథిదైవము

గగనం బది శూన్యమగుచుఁ త గాదని పలుకన్
దగ, దది మిక్కిలి మంచిది

గగనం బొగి నిత్య విభవుఁ త గాఁ జేయు నిలన్ 230
(కావ్యచింతామణి)

తగణమున కథిదేవత యగు నాకాశము శూన్యము గాన పలము శూన్యమని పలుకఁదగదు. తగణము శాశ్వత విభవునిగాఁజేయును.

ఆ. ఆది తగణ మొప్పు త నది దేవతా గణం

బరసి చూడ చాని త కమరగురుఁడు

గ్రహము గానఁ బద్య శ గద్య ముఖిరులు

మంచిదనుచు భీము శ డెంచినాఁడు

231

తగణము దేవగణమునకుఁ జెందినది. దానికి బృహస్పతి గ్రహము.
కావునఁ గృతి ముఖమున తగణప్రయోగము కుభప్రధమని భీమన
మతము.

క. అగణిత పద సంపత్కర

మగుఁ దగణము దానిపజ్జ శ నమరిన గణముల్

వెగలుగుణంబులు మానుఁ జె

లంగుచుఁ సౌఖ్యంబు లొనఁగు శ లలిత చరిత్రా 232

తగణము సంపత్కరము. దానిప్రక్క దుష్టగణమున్నను కుభప్రద
మగును.

క. తగణంబు దొలఁతఁ బిమ్మట

భగణంబును గదియనిల్పి శ పద్యము హృద్యం

బుగ రచించిన క ర్తకు

సగణితముగ నొనఁగు నాయుశ్చై శ్వర్యంబుల్ 233

(భీమన పదము)

కావ్యారంభ పద్యము మొదటి తగణమును దాని తరువాత భగణ
మును నిలిపి రచించినఁ గృతికర్తకు ఆయురారోగ్యైశ్వర్యములు
గలుగును.

క. మొగివాత తగణముండిన

వగవక యగణంబు దాని శ వద్దన నిలుపన్

దెగి తన్నుఁ జంపఁ దలఁచిన

పగవారికినైనఁ దగదు శ పద్యముఁ జెప్పన్. 234

కృతి ముఖమున తగణము వెంబడి యగణమును నిలిపి తన్నుఁ జంప నెంచిన పగవాని మీఁదనై నను బద్ధముఁ జెప్పరాదు.

క. ఆరోగ్యకరుఁడు భాస్కరుఁ
 డారయ జగణమున కొడయఁ శ్రీ దది మొగి నిడఁగా
 నేరోగముపైకొన దా
 చేరువ చుట్టంపుగణముఁ శ్రీ జేకొనఁ జాలుకొన్ 235
 సూర్యుఁడారోగ్యప్రదుడు. సూర్యుఁడధిపతిగాఁ గల జగణము
 కావ్యారంభపద్యములోఁ జెప్పినచో రోగహరచగును. ఆ జగణము వెంబడి
 శుభగణము నుంచిన మఱిత శుభము గలుగును.

జగణ సంయోగము

క. అవివేకులు జగణంబును
 భువి రోగము నేయుననుచుఁ శ్రీ బోనాడుదు రీ
 కవివరులున్ శబ్దారము
 వివరింపరు రుక్కు దీప్తి శ్రీ విదితముగాఁగన్. 236
 (కావ్యచింతామణి)

జగణము రుక్రద్ద మని కొంద అవివేకులు తలంతురు. రుక్రద్ద
 మనఁగా రోగప్రదమని వారి యభిప్రాయము. కాని యది సరిగాదు.
 'రుక్కు' అనఁగా విట రోగమర్థముగాదు. దీప్తి=కాంతియని యర్థము.
 కావున జగణము దీప్తికరమని—మేలుసేయునని తెలియవలయును.

క. రగణంబుఁ గదిసి చంపును
 రగణముతోఁ గదిసి ఘోర శ్రీ రణ మొనరించున్

భగణ మింక నొక విచిత్రము

మగణముతోఁ గూడఁ గాలఁ మానము పతికిన్ 237

జగణముతో తగణము చేరినచోఁ గృతిపతి మరణించును. రగణము చేరినచోఁ ప్రభువునకు యుద్ధము సంభవించును. ముందు గణమును జెప్పి తరువాత మగణమును జెప్పినచోఁ గృతిభర్త మరణించును. ఈ పద్యమున 'జగణముతో' ననునది యూహ్యము. ఇది జగణ సంయోగమును గూర్చి చెప్పినదేకదా!

క. రాజులకు జగణరగణము

లోజం గీలించి సుకవి శ్ర యొనంగిన పద్యం

బాజిని జయమీఁ జాలును

దేజీ లేనుఁగులు భటులుఁ శ్ర దేదులు నేలా! 238

జగణ రగణ సంయోగ మొనర్చి రాజుపైఁ బద్యము చెప్పినచో ఆ రాజునకుఁ జతురంగ బలముతోఁ బనిలేకయే జయము సిద్ధించును.

భగణసంయోగము

క. భగణంబు నకల శుభములఁ

బొకడొందగఁ జేయు దానిఁ శ్ర బొందిన గణముల్

మిగుల శుభంబుల నొనఁగును

యగణంబు సువర్ణ కారి శ్ర యగుఁ బద్యాదిన్ 239

కృత్యాదిని భగణ మున్నచో సకల శుభములు కలుగును. దాని వెంబడి నెట్టిగణమున్నను శుభములే కలుగును. పద్యాదిని సుగుణము సంపత్కరము.

సగణ సంయోగము

గీ. పర్వతములందు మేరువు శ్ర భాతియగుచు
సర్వసురులందు శంకరు శ్ర సామ్యమగుచు
సరయ మృగములయందు సిం శ్ర హంబుకరజీ
గణములందెల్ల సగణంబు శ్ర గరిమఁగాంచు 240

(అధర్వణవృందము)

పర్వతములలో మేరువువలెను, దేవతలలో నీళ్ళరునివలెను, మృగములలో సింహమువలెను గణములలో నెల్ల సగణము శ్రేష్ఠమయినది.

క. ఏగణము గదియు సగణం
శాగణము నమస్త మంగ శ్ర శావాప్తంబై
రాగిల్లు నినుము శ్ర పరునవు
యోగంబునఁ బసిడివన్నె శ్ర నూనిన భంగిన్ 241
(భీమన చందము)

సగణముతో నేగణము కూడినను బరుసవేడితోఁగూడిన యినుము అంగారమగునట్లు నమస్త మంగళప్రదమగును.

గణసంయోగ ప్రభావము

క. చందనతరు సంగతి పిచు
మందంబులు పరిమళించు శ్ర మాడ్కి నమందా
నందకరమైన గణముల
పొందున దుష్టగుణచర్ల శ్ర ములు ప్రియమిచ్చున్ 242
(ఉత్తమగండవృందము)
పద్యాది గణము శుభప్రదమయినచో దాని తరువాతనున్న గణము

దుష్టమయినదయినను, జందనవృక్షము దగ్గఱనున్న వేపచెట్టు పరిమళించునట్లు, శుభఫలప్రదమే యగును.

గీ. పరునవేదితోడఁ శ జెరసినలోహంబు

జాతరూపమైన శ చందమునను

సారిమైన గణము శ నంగతిఁ దనకీడు

మంచి దుష్టగణము శ మంచిదగును

243

పరునవేదిని దాకిన యినుము జంగారమగునట్లు మంచిగణము నంగతినున్న దుష్టగణముగూడ శుభఫలము నిచ్చును.

గణసంయోగ విశేషములు

క. రనలం జెప్పినఁ జిచ్చగు

జనలం జెప్పినను దెవులు శ చయ్యనవచ్చున్

తనలం జెప్పిన మేలగు

మనలం జెప్పినను గర్త శ మండలమేలున్

244

(భీమనచందము)

పద్మాదిని రగణ సగణ యోగము, జగణ సగణయోగము మంచికాదు. హవిగఱగును. తగణ సగణ సంయోగము శుభప్రదము. మగణ సగణ యోగమువలనఁ గృత్రిక ర్త ప్రభువగును. మగణ సగణసంయోగము గల శార్దూలవృత్తము కృత్వాదితో నుంచి రచించినచో గృతిపతి మండలాధిపతి యగును.

క. నయలం జెప్పిన శుభమగు

జయలన్ జెప్పినను క్షతికిఁ శ జయకీర్తులగున్

రయలన్ జెప్పిన నెంతయుఁ

బ్రయమగు మఱిమయలఁ జెప్పఁ శ్ర జెంపొనరించున్

245

నగణ యగణముల సంయోగము కృత్యాదిలో నున్నచో శుభము గలుగును. జ-యలు కృతిపతికి జయకీర్తుల విచ్చును. ర-యలు సుఖ మిచ్చును. మ-యలు అభ్యుదయ మొనఁగును.

క. నభలం జెప్పిన జెప్పిన విభవము

రభలం జెప్పినను జెట్ట శ్ర రయమున వచ్చున్

శుభమగు మయలం జెప్పిన

సుఖయము వర్తిల్లునందు శ్ర రుత్తమచరితా 246

న-భలు సంపదను, ర-భలు కీడును, మ-యలు శుభములను, కృతి కర్త భర్తలకుఁ జేకూర్చును.

(భీమన చందము)

ఆ. నగణమగణములు పా శ్ర సంగిన విభవంబు

రనగణంబు లెనయఁ శ్ర బ్రబలుఁ గీడు;

రగణ యగణయుతము శ్ర రాజ్యప్రదంబగు;

భయము లిరువురకును శ్ర భయము లిడును 247

(కవినర్పగారుడము)

నగణ మగణములు సంపదవిచ్చును. రగణ నగణములు హాని కతము. రగణ యగణములు రాజ్యప్రదము. భగణ యగణములు కృతికర్తకును, గృతిభర్తకును భయము గలిగించును.

క. యగణముతో యగణంబును
 జగణముతో జగణములును శ్రీ సగణముతోడన్
 సగణంబును రగణముతో
 రగణంబునుగూర్చి చెప్ప శ్రీ రాదయ్యోడలన్ 248

యగణ ద్వయమును, జగణద్వయమును, సగణద్వయమును,
 రగణ ద్వయమును బద్యాదిలో నిలిపి చెప్పరాదు.

నక్షత్ర గుణదోషములు

క. కమలహితుఁడున్న నక్ష
 త్రము మొదలుగ నేమదోష శ్రీ తమములు నమమాన్
 ప్రమదప్రదములు వండ్లెం
 డమరంగ సశుభములు తొమ్మిది శ్రీ దగుఁ బద్యాదిన్ 249

(కవి గణాంకుళము)

సూర్యుఁడున్న నక్షత్రము మొదలుకొని యేడు నక్షత్రములు దుష్ట
 ములు. ఎనిమిదవ నక్షత్రము మొదలుకొని పందెండు నక్షత్రములను
 శుభకరములు. తరువాతి తొమ్మిది నక్షత్రములును అభిజిత్తుతోఁగూడి
 యశుభకరములు. (అభిజిత్తుతోఁగూడ నక్షత్రములు ఇరువదియెనిమిదియని
 గ్రహింపవలెను) ఉత్తరాషాఢా చతుర్థపాదమును, శ్రవణ ప్రథమ పాద
 మును గలిసినది అభిజిత్తు.

జీవ నిర్జీవ సక్షత్రములు-తత్పలములు

క. విదితిముగ రాహుభుక్తిని

నొదవిన పదమూడు జీవ శ్ర యుక్తములం దు

న్నది యావల సరితారలు

పదునాలుగు మృతములనఁగఁ శ్ర బడు నల్లెడలన్. 250

(శ్రీధరచ్చందము)

రాహువున్న సక్షత్రము మొదలుకొని పదమూడు సక్షత్రములును

జీవసక్షత్రములు. తరువాతి పదునాలుగును నిర్జీవ సక్షత్రములు.

క. పతి మృతుఁడగుఁ బద్యాదిని

మృత సక్షత్రంబు నిడిన శ్ర మేదుర సౌఖ్యా

న్వితుఁడగు సమృతములన స

ప్రతిమములగు తారకములఁ బద్యాది నిడన్. 251

(కవి గణాంకుశము)

మృతసక్షత్రగణము పద్యాదిలో నిడినచోఁ గృతిపతి మరణించును.

అమృత సక్షత్ర గణమును నిలిపినచో నత్యంతము సౌఖ్యవంతుఁడగును.

క. మొదలనె జీవగణం బిడఁ

గొదలేక కృతీశుబ్రదుకు శ్ర గొనసాగు మదిన్

వెదకక నిర్జీవగణం

బదికిన నపుడా కృతీశు శ్ర కాయువు దఱుఁగున్. 252

జీవ సక్షత్రముగల గణము పద్యాదిలోఁ బ్రయోగించినచోఁ గృతి

పతి దీప్తాయుష్మంతుఁ డగును. నిర్జీవ నక్షత్రముగల గణమును బ్రయోగించినచో నాయున్ను నశించును.

దగ్ధజ్వలిత ధూమిత నక్షత్రములు

క, క్రూర గ్రహ ముక్తములగు

తారలు దగ్ధములు, ధూమి శ తంబులు వానిన్

జేరి యెదురెదుర నున్నవి

క్రూర గతంబులని యెఱిగి శకొను జ్వలితంబుల్. 258

(గోకర్ణ చందము)

క్రూరగ్రహములయిన సూర్యాంగారక శనిరాహు కేతువులు వసించి విడిచిపెట్టిన నక్షత్రములు. దగ్ధ నక్షత్రములు ఆగ్రహములప్పుడున్నవి జ్వలిత నక్షత్రములు. ప్రవేశింపబోవు నక్షత్రము ధూమిత నక్షత్రము. ఎల్లన-సూర్యుఁడు ఆశ్వినియందుండునేని దానికి ముందున్న రేవతి విడిచి పెట్టిన దగును. కావున రేవతి దగ్ధము. ఆశ్విని జ్వలితము. భరణి ధూమితము. ఈ నక్షత్రములలోఁ గావ్యారంభము చేయరాదు.

ఆ. ధనముఁ గోలువుచ్చు శ దగ్ధనక్షత్రంబు;

చావుచేటుఁ దెచ్చు శ జ్వలిత తార;

ధూమితంబు మారి శ తునిజేయు నెప్పుడు;

గాన మొదల నిల్చు శ గాదు వీని.

259

(అశరద్దా చందము)

పాప గ్రహములు విడిచిపెట్టినవి దగ్ధనక్షత్రములు. ఆ గ్రహములున్నవి జ్వలిత నక్షత్రములు. దగ్ధ నక్షత్రములకుఁ బదమూఁడవ నక్షత్రములు ధూమితములు. ఈ మూఁడు విధములయిన నక్షత్రములు గల

గణములను బద్ధము మొదలఁ బ్రయోగింపరాదు. దద్ద నక్షత్రము ధనమును నశింపఁజేయును. జ్వలిత నక్షత్రము మరణము నాపాదించును. ధూమిత నక్షత్రము మరణమును గలిగించును.

క. కృతి మొదల దగ్ధతారయుఁ

బతి నతి దుఃఖితునిఁ జేయు శ బ్రజ్వలితంబున్

మృతిఁ బొందించును మఱి ధూ

మిత నక్షత్రంబు నతని శ మే నలయించున్. 255

కృత్యాది యందు దద్ద నక్షత్రము నిడినచోఁ గృతిపతికి దుఃఖము విచ్చును. జ్వలితనక్షత్ర గణము మరణమును దెచ్చును. ధూమిత నక్షత్రము కష్టముల పాలు సేయును.

క. పతి తారకు సంబంధ

స్థితి తాతకుఁ జెల్ల కీడు శ చింతింపక దు

ర్మతిఁగవిత చెప్పఁ దివిరెడు

నతఁడె సుమీ కవిపితాచ శ మారయ నుర్విన్. 256

కృతిపతి నక్షత్రమునకుఁ గృత్యాదివద్యగణ నక్షత్రమునకు మైత్రి యుండువలయును. ఆ మైత్రి విషయము తెలియక కవిత వ్రాయ వానిని కవి పితాచ మనఁదగును.

గణగ్రహ మైత్రి

క. మగణాది గణంబులకును

బగయును మైత్రియు నెఱుంగఁ శ బడునుకవులకున్

జగమునఁ దత్తద్గ్రహముల

వగయును మైత్రియును శాస్త్రోపద్ధతిఁగ నఁగాన్. 257

మగజాది గణముల శత్రుత్వ మిత్రత్వములు తెలియక కవిత చెప్ప
కాదు. సుకవు లన్నింటిని కోడించి కవిత చెప్పుదురు. కావునఁ బ్రతికవియు
గణగ్రహమైత్రి నెఱుంగ వలయును.

శుభ పాప గ్రహములు

క. వారిజమిత్ర సూనుఁడును

వారిజమిత్రుఁడు భూమి పుత్తుఁడున్

గ్రూరులు; వారి జేరు నెడఁ

గ్రూరుఁడు చంద్రతనూభవుండు; బృం

దారక రాజమంత్రియును

దైత్య గురుండును సౌమ్యుఁడ విధుం

దారయఁ గృష్ణపక్ష రిభు

లందు శుభవ్రదు తెన్ని చూడఁగన్ 268

శని, సూర్యుఁడు, అంగారకుఁడు క్రూరులు. బుధుఁడు మంచి
గ్రహమైనను పాపగ్రహములగు శనైశ్చరాదులతోఁ జేరియున్నచోఁ
గ్రూరుఁడగును. బృహస్పతి, శుక్రుఁడు పాపగ్రహములతోఁ జేరని బుధుఁ
డును, శుక్ల కృష్ణ పక్షముల నడిమి తిథులయం దుండెడు చంద్రుఁడును
శుభవ్రదులు.

వారిజ మిత్ర సూనుఁడు=సూర్యపుత్తుఁడు-శని, వారిజమిత్రుఁడు=
సూర్యుఁడు, భూమిపుత్తుఁడు=అంగారకుఁడు, కుజుఁడు, చంద్ర-తనూ
భవుండు=చంద్రుని కొడుకు బుధుఁడు, బృందారక రాజమంత్రి-దేవేంద్రుని
మంత్రి-బృహస్పతి, విధుఁడు=చంద్రుడు

౧. తొలుత గణగ్రహమైత్రిలు

దలఁచఁ ద్రికోణాధిపతులు - తత్తద్గ్రహ రా
సుల గణము వారణమ్మునఁ

గలసిన చుట్టంబులవియె శ్ర గ్రహగణమైత్రిల్. 259

ఆ. ఏ యవస్థనుండి శ్ర యే వేళనే గ్రహ

మే శుభాశుభంబు శ్ర లిచ్చుచుండు

నా యవస్థనుండి శ్ర యా వేళ నా గణ

మా శుభాశుభంబు శ్ర లందఁజేయు. 260

గణగ్రహముల మైత్రి నెఱింగి గణములను బ్రయోగింపవలయును.

౧ గ్రహములు ఎట్టిచోట్ల నుండిన ఏయే ఫలముల నిచ్చునో యెఱింగి
గ్రహ సంబంధమయిన గణమును బ్రయోగింపవలయును.

ఆ. గ్రహము పాత్తుకలిమి శ్ర గలగణనంగతి

నుండి క్రూరగ్రహము శ్ర నొందు శుభము

గ్రహము పాత్తులేని శ్ర గణముతోఁ బద్యాదిఁ

గూడి మంచిగణము శ్ర కీడు నేయు. 261

చుష్టగ్రహము సయితము మైత్రిగల గణముతోఁ గూడెనేని మంచి
ఁను. గ్రహమైత్రిలేని గణము మంచికైనను హాని చేయును.

గ్రహముల చాయలు

ఆ. శుక్రశశులు తెలుపు శ్ర శోణిత వర్ణులు

తరణికుజులు బుధుఁడు శ్ర సురగురుండు

వసిడి వన్నెవారు శ భానుజరాహులు

నలిల జలధరంబు శ చాయవారు.

262

కుక్రుడు, చంద్రుడు తెల్లనివారు. సూర్యుడు, అంగారకుడు ఎఱ్ఱనివారు. బుధుడు, బృహస్పతి బంగారువన్నె గలవారు. శని, రాహువు, కేతువు నల్లనివారు.

చ. ఉడ వతి యేగ్రహంబుకడ

నున్నను దానును వాని వన్నెయున్

నడుమను నాశుభంబుగ గ

ణంబుల లోపలనే గణంబునం

గడి భగణంబు నిల్పు నధి

కంబుగ నాఫల మిచ్చు నవ్విధుం

దొడయదు గాన దానికిని

యుక్తమ యుండు కుయుక్తులేటికిన్. 263

చంద్రుడే గ్రహముతోఁ గూడియుండునో, యా గ్రహ కాంతి గలవాడగును. భగణ మే గణముతోఁ గూడి యుండునో యా ఫలము విచ్చును. భగణమున కధిపతి యగు చంద్రుడును అట్టి ఫలమునే యిచ్చును.

ఉడువతి=చంద్రుడు, ఒడయఁడు=అధిపతి.

ఆ. శ్వేత చంద్రుడయిన శ నేమంబు గావించు

రక్తచంద్రుడయిన శ రణమొనర్చు

గృష్ణచంద్రుడయిన శ గ్రూరత లోడఁగూర్చు

బీత చంద్రుడయిన శ బ్రీతినిచ్చు

264

తెల్లని చాయ గల చంద్రుడు క్షేమమును, ఎఱ్ఱని చాయ గల చంద్రుడు కలహమును, నల్లని చాయ గల చంద్రుడు కష్టములను, పచ్చని చాయ గల చంద్రుడు ప్రయమును ఇచ్చును.

కృతిరచనకుఁ బ్రకస్తవారములు

క. శుక్ర గురు బుధవారముల్ శ సొంపునేయు

సోమవారంబు సంకదల్ శ సారిది నిచ్చు

శనియు మంగళవారముల్ శ చావుడెచ్చు

భానువారంబు సంకరం శ బమరఁజేయు. 265

శుక్ర గురు బుధవారములందుఁ గావ్యారంభమును జేయుచో మేలు గలుగును. సోమవారమయినచో సంపత్కర మగును. శని మంగళవారములయ్యె నేని మరణమగును. ఆదివారమయినచో యుద్ధము సిద్ధించును.

క. తలపోసి గడ్డపద్యా

దుల నక్షరగణములకును శ దొరఁకొని మైత్రుల్

గలుగఁగఁ జెప్పిన హస్తా

మలకము గాఁ దగుఫలంబు శ మహి నిర్వృతకున్. 266

కావ్యాది నుండు నక్షరములకును, గణములకును మైత్రి గలుగు నట్లు ప్రయోగించినచోఁ గృతి కర్తకును, గృతిభర్తకును ఆరచేతి యుపరికవలె సులభముగా శుభఫలములు సిద్ధించును.

క. పొందెఱిగి యానుకూల్యము

నొందంగాఁ గూర్చి తగఁ బ్ర శ యోగించి కృతుల్

నందర్శించు గణాక్షర

బృందం బిరువురకుఁ జూచు శ బ్రీతి మొనర్చున్. 267

గణములకు అక్షరములకు గ్రహమైత్రి మున్నగు పౌండిక లర
కృత్యాదిలోఁ బ్రయోగించినచోఁ గృతి కర్తకు, గృతి భర్తకు కుభవ
గలుగును.

క. శ్రీనర్వజ్ఞాంచితరస

నా నంవాసిత విశేష శ్రీ నామ బహువిధా

వాన! సులక్షణసారం

బా సో మార్కముగ నిల్పు క మననిసు తేళా! 24

తన యీ సులక్షణ సారమును ఆ చంద్రార్కముగ నిలుపుచు
తన యిష్టదైవమగు రామునిఁ బ్రార్థించుచున్నాఁడు.

మ. కరుణాబంధుర! కామదాయ!

కీ॒తవ॒ఘ్నా, కీ॒శనే॒వ్యా! కు॒భృ

ద్వ॒ర! కూ॒లంక॑ష కీ॒ర్తి! కే॒వల!

కృ॒తార్థా! కై॒కసీ॒పుత్ర! రా

జ్య॒రమా॒స్థాప॑క కో॒టిసూ॒ర్యని॑భ!

కౌ॒నల్యా॒త్మజా! క॒ంబు॑కం

ధ॒ర! క॒ర్ణాంత॑ వి॒శాల॑నే॒త్ర!

ర॒ఘునా॑ధా! భ॒క్త చింతా॑మణీ!

25

ఇది గ్రంథాంత పద్యము. ఇష్టదైవమగు శ్రీరాముని సంబోధనము
ఇది గుణితక్రమ చిత్ర కవిత. ఇందలి ప్రతి సమాసమును క గుణి
క్రమమున - క, కా, కి, కే.... అనురీతిని రచింపఁబడినది.

సులక్షణ సారము

నమాస్తమ.

అనుబంధము నమవృత్తముల పట్టిక

వృత్తముల పేర్లు	గణములు	యతి మైత్రి
విద్యున్నాల	మమగగ	5
భద్రకము	రనవ	—
మణిరంగము	రననగ	6
ఇంద్రవజ్ర	తతజగగ	8
ఉపేంద్రవజ్ర	జతజగగ	8
రథోద్ధతము	రనరవ	7
స్వాగతము	రనభభగ	7
తోదకము (పాదపము)	భభభగగ	7
భుజంగ ప్రయాతము	యయయయ	8
ఇంద్రవంశము	తతజర	8
వంశస్థము	జతజర	8
స్రగ్వీణి	రరరర	7
ద్రుతవిలంబితము	నభభర	7
తోటకము	నననన	9
తోదకము	నజజయ	8
వనమయూరము	భజననగగ	9
వసంతతిలక	తభజజగ	9
హదన	"	9

15	మాలిని	ననమయయ	9
	నరసాంకము	నజననయ	10
	సుగంధి	7 హ + గ	9
16	పంచచామరము	జరజరజగ	10
17	శిఖరిణి	యమననభవ	13
	వృద్ధి*	జనజనయవ	14*
	మందా క్రాంత	మభనతతగగ	11
18	మత్తకోకిల	రనజజభర	11
	తరలి	భననజనర	11
19	శార్దూలము	మనజనతతగ	13
	తరలము (ద్రువకోకిల)	నభరనజజగ	12
	మేఘ విస్ఫూర్ణితము	యమననరగ	13
	చంద్రకళ	రననతజజగ	11
20	మత్తేభము	నభరనమయవ	14
	ఉత్పలమాల	భరనభభరవ	10
	అంబురుహము	భభభభరనవ	13
21	చంపకమాల	నజభజజజర	11
	నగ్ధర	మరభనయయయ	8-15

* * పృథ్వీవృత్తమున కీ గ్రంథమున 14వ యక్షరము యతిమైత్రి చెప్పబడినది. ఇది పొరపాటు. 9 లేదా 12 చెప్పుట లాక్షణిక మతము.

22	మహాస్రగ్ధర మానిని తరళము	సతతనసరరగ భభభభభభగ 7 నగణములు+గురువు	9-16 7-13-19 13
23	కవిరాజవిరాజితము	నజజజజజజవ	8-14-20
24	క్రౌంచపద	భమసభనననయ	11-19
25	సాద్వి	భనజనసనసభగ	8-15-22
26	ప్రభు మలయజము మంగళమహాశ్రీ	నననజజజజవ నజనననసభనవ భజనసభజననగగ	9-15-21 8-15-22 9-17

యతిభేదముల పట్టిక

యతులు ప్రధానముగా నాలుగు విధములు.

1. స్వరయతులు - అచ్చుల పరస్వరమైత్రిని దెలుపును.
2. వ్యంజనయతులు - హల్లుల పరస్వరమైత్రిని దెలుపును.
హల్లునకు యతిమైత్రిని గూర్చునప్పుడు ఆ హల్లునకే కాక దాని
మీఁది యచ్చునకుఁగూడ యతిమైత్రి యుండునట్లు చూడవలయును.

ఉదా : క-కా-కై-కౌ-గ-గా-గై-గౌ ఇట్లు చెల్లునేకాని క-కి-గు-గె అను
రీతి చెల్లదు.

3. ఉభయ యతులు :—అచ్చంధిఁగూడిన రెండు శబ్దములలో సంభ్య
క్షరము యతిస్థానమున విలిచినచోఁబరపదాది స్వరమున యతి
మైత్రిఁ గూర్పవలయును. కాని నిత్యసమాసాదులగు కొన్ని శబ్దము
లందు అచ్చంధియున్నను వాన నేకశబ్దములుగా భావించి సంధిలో
విలిచిన హల్లునకు యతిమైత్రి చేయవచ్చును. నారాయణ, జనార్దన
ఇత్యాది శబ్దములందు స్వరయతియు వ్యంజనయతియుఁ జెల్లును.
కావున దీని కుభయయతి యనిపేరు. ఇదియే అఖండయతి యనఁ
బడును.

4. ప్రాసయతి యతికి మాటుగా మిత్రస్థానమునఁ బ్రాసము గూర్చుట.

సులక్షణ సారము
నందలి యతులు

సులక్షణ సారమూలమునఁ
యతిభేదముల సంఖ్య

1. స్వరయతి	9
2. సరసస్వరయతి	33
3. లుప్తవిసర్గక స్వరయతి	34
4. ఋవడి	11
5. రివడి	27
6. ఋకారయతి	37
7. వృద్ధియతి	21
8. వర్గయతి	3
9. అనుస్వారయతి	8
10. జ్ఞావడి	32
11. పోలికయతి	6
12. చక్కటియతి	7
13. మావడి	12
14. యావడి	10
15. అభేదయతి	20
16. ఎక్కటియతి	5
17. సరసయతి	1
18. భిన్నయతి	17
19. అభిన్నయతి	19
20. సంయుక్తయతి	2
21. వికల్పయతి	25

22.	అనునాసిక వికల్పయతి	36
23.	తావడి	39
24.	ఉభయధృతి	29
25.	పరరూపయతి	38
26.	ప్రాదియతి	18
27.	నిత్యసమానయతి	22
28.	ఆదేశయతి	24
29.	దేశీయయతి	4
30.	నిత్యయతి	35
31.	విభాగయతి	14
32.	ప్రభుయతి	13
33.	కాకుస్వరయతి	26
34.	స్థితయతి	23
35.	అఖండయతి	28
36.	సౌభాగ్యయతి	15
37.	యవర్గయతి	30
38.	శవర్గయతి	31
39.	ప్రాసయతి	16
	స్వరయతులు	1-7
	వ్యంజనయతులు	8-23
	ఉభయయతులు	24-36
	ప్రాసయతి	39

37, 38 ఇవి యప్రకస్తయతులు—అగ్రాహ్యములు

సులక్షణసార - అప్పకవీయములందలి యతుల సామ్యము

సులక్షణ సారము	అప్పకవీయము
1. స్వరయతి	స్వరమైత్రివళి (1)
2. సరసస్వరయతి	స్వరప్రదానవడి (2)
3. లుప్తప్రవిసర్గక స్వరవళి	లుప్తప్రవిసర్గకస్వరవళి (3)
4. ఋవడి	ఋత్వనంబంధవళి (5) ఋత్వసామ్యవళి (6)
5. ఋవడి	ఋవడి (4)
6. ఋకారయతి	_____
7. వృద్ధియతి	వృద్ధివళి (7)
8. వర్గయతి	వర్గజయతి (9)
9. అనుస్వారయతి	బిందుయతి (10)
10. జ్ఞావడి	తదృశవవ్యాజ విశ్రమము (11)
11. పోలికయతి	మువిభక్తయతి (15)
12. చక్కటియతి	ముకారయతి (16)
13. మావడి	మవర్ణవిరామము (17)
14. యావడి	_____
15. ఆభేదయతి	ఆభేదయతి (22) ఆభేదవర్ణయతి (23)
16. ఎక్కటియతి	ఏకతరయతి (21)
17. సరసయతి	సరసవళి (25) ఋజుయతి (18) ఊష్యయతి (24)

18. భిన్నయతి	భిన్నయతి (20)
19. అభిన్నయతి	_____
20. సంయుక్తయతి	సంయుక్తయతి (25)
21. వికల్పయతి	అంత్యోష్మసంధియతి (27)
22. అనునాసిక వికల్పయతి	వికల్పయతి (28)
23. తావడి	_____
24. ఉభయయతి	యుష్మదస్మచ్ఛబ్దయతి (29)
25. పరరూపయతి	పరరూపయతి (30)
26. ప్రాదియతి	ప్రాదియతి (31)
27. నిత్యసమాసయతి	నిత్యసమాసయతి (32)
28. ఆదేశయతి	" "
29. దేశీయయతి	దేశ్యనిత్యసమాసయతి (33)
30. నిత్యయతి	నిత్యయతి (34)
31. విభాగయతి	విభాగవళి....(36)
32. ప్రభుయతి	నామాఖండయతి (37)
33. కాకున్వరయతి	కాకున్వరళి (39)
34. ప్లతయతి	" "
35. అఖండయతి	_____
36. సౌభాగ్యయతి	_____
37. యవర్గయతి	_____
38. శవర్గయతి	_____
39. ప్రాసయతి	ప్రాసయతి (41)

నుజ్జీవసారమున లేక అప్పకవీయమున అధికముగనున్న
యతులు 8. అవి :-

- ప్రాణి విరామము (8)
విశేషవళి (12)
అనుస్వార పంబంధయతి (13)
అనునాసికాక్షరయతి (14)
ప్రత్యేకయతి (19)
రాగమ సంధి వడి (35)
పంచమీ విభక్తియతి (38)
ప్లుతయుగ విశ్రమము (40)

పంచభూత బీజాక్షర చక్రము

1. వాయుబీజములు	అ ఆ ఏ క చ ట త ప య వ
2. అగ్నిబీజములు	ఇ ఈ ఐ ఖ ఛ థ ధ ఫ ర న
3. భూబీజములు	ఉ ఊ ఓ గ జ డ ద బ ల హ
4. ఉదకబీజములు	ఋ ఋౌ ఔ ఘ య ధ ధ భ వ శ
5. ఆకాశబీజములు	౞ ౞ౌ అం ఙ ఞ జి న మ శ ష్ట

Acc. No. —)0(—
24285

494. 8135

రూ. 35/- TIM.